

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM HUKUK TARİHİNDE REDDİYE GELENEĞİ
-EBU YUSUF VE EVZÂÎ ÖRNEĞİ-

Hatice ÇAKIR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hadi SOFUOĞLU

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM HUKUK TARİHİNDE REDDİYE GELENEĞİ
-EBU YUSUF VE EVZÂÎ ÖRNEĞİ-

Hatice ÇAKIR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hadi SOFUOĞLU

İZMİR-2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : HATİCE ÇAKIR
Öğrenci No : 2014802047
Tez Başlığı : İslam Hukuk Tarihinde Reddiye Geleneği - Ebu Yusuf ve Evzâf Örneği

Savunma Tarihi : 11/04/2025
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Hadi SOFUOĞLU

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr.Öğr.Üyesi Hadi SOFUOĞLU	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Halil OCAK	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr. Ahmet AYDIN	-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	

HATİCE ÇAKIR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Hukuk Tarihinde Reddiye Geleni – Ebu Yusuf ve Evzâî Örneği -” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tarafımdan yazıldığını, yaralandığım eserlerin tamamının bibliyografyada gösterildiği ve çalışmamda bunlara atıf yapılarak yararladığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/04/2025

Hatice ÇAKIR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslam Hukuk Tarihinde Reddiye Geleneği -Ebu Yusuf ve Evzâî Örneği-
Hatice ÇAKIR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Bu çalışma, İslam hukukunda reddiye geleneğini Ebu Yusuf ve Evzâî örneği çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Reddiye, farklı görüşlere sahip müctehidlerin karşıt düşünceleri eleştirmek ve kendi görüşlerini savunmak amacıyla yazdığı eserler ile İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmada, reddiye kavramı detaylı bir şekilde ele alınmış, ilişkili kavramlar ve tarihsel bağlam incelenmiştir.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde reddiye kavramının tanımı yapılmış, kavramın hilaf, cedel ve ihtilaf gibi terimlerle ilişkisi açıklanmış ve tarihsel gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde, dört temel İslam mezhebinde yazılmış reddiye eserleri örneklerle ele alınmış ve bu eserlerin yönetsel yaklaşımları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın merkezinde yer alan Ebu Yusuf ve Evzâî'nin hayatları ve eserleri tanıtılmıştır. Son bölümde ise “er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî” adlı eser detaylı bir incelemeye tabi tutulmuş, Ebu Yusuf'un Evzâî'ye yönelttiği eleştiriler ve iki müctehidin ittifak ettiği noktalar analiz edilmiştir.

Araştırma sürecinde literatür taraması yöntemi kullanılmış ve ilgili kaynaklardan derlenen bilgiler nitel analizlerle yorumlanmıştır. Çalışma, reddiye türünün İslam hukuku bağlamında önemini vurgularken, bu eserlerin İslam düşüncesine kazandırdığı eleştirel bakış açısını ve ilmi tartışma kültürünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Reddiye, Ebu Yusuf, Evzâî.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Tradition of Refutation in the History of Islamic Law -The Case of Abu

Yusuf and al-Awza'i-

Hatice ÇAKIR

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

This study examines the tradition of refutation (al-Raddiyyah) in Islamic law, focusing on the cases of Abu Yusuf and al-Awza'i. The practice of writing refutations, where jurists critique opposing views and defend their own legal opinions, has played a significant role in shaping Islamic intellectual history. The research provides an in-depth exploration of the concept of refutation, its associated terminologies, and its historical development.

The study is structured into four main chapters. The first chapter defines the concept of al-Raddiyyah, clarifies its relationship with related terms such as al-khilaf (disagreement), al-jadal (dialectical argumentation), and al-ikhtilaf (divergence), and traces its historical evolution. The second chapter explores examples of refutation literature within the four major Islamic legal schools, analyzing their methodological approaches. The third chapter provides an overview of the lives and works of Abu Yusuf and al-Awza'i, the two central figures of this study. The final chapter conducts a detailed analysis of Abu Yusuf's "al-Radd 'ala Siyar al-Awza'i", focusing on his criticisms of al-Awza'i's views and highlighting the points of agreement between the two jurists.

The research employs a qualitative methodology, relying on an extensive review of relevant literature and analytical evaluation of primary and secondary sources. This study aims to underscore the significance of the al-Raddiyyah tradition within Islamic jurisprudence and to illuminate its role in fostering critical thinking and intellectual discourse in Islamic scholarship.

Keywords: Islamic Law, Refutation, Abu Yusuf, al-Awza'i.

İSLAM HUKUK TARİHİNDE REDDİYE GELENEĞİ
-EBU YUSUF VE EVZÂÎ ÖRNEĞİ-

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM
REDDİYE KAVRAMI

1.1.TANIMI	13
1.2. REDDİYE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	16
1.2.1. Hilâf	16
1.2.2. Cedel	18
1.2.3. Tehâfüt	19
1.2.4. İhtilaf	20
1.3. TARİHÇESİ	21
1.4. İSLÂMÎ İLİMLERDE REDDİYE GELENEĞİ	23
1.4.1. Dinler Tarihi ve Reddiye	23
1.4.2. Kelâm İlmi ve Reddiye	24
1.4.3. Diğer İlimler ve Reddiye	25

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM HUKUK TARİHİNDE REDDİYE GELENEĞİ

2.1. İSLAM HUKUKUNDA REDDİYELERİN METODU	27
--	----

2.2. FUKUHÂYI REDDİYE YAPMAYA İTEN SEBEPLER	28
2.3. HANEFİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ	30
2.3.1. Hanefi Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler	32
2.4. MALİKİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ	34
2.4.1. Malikî Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler	35
2.5. HANBELİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ	39
2.5.1. Hanbeli Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler	41
2.6. ŞAFİİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ	36
2.6.1. Şafii Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM EVZÂÎ VE EBÛ YÛSUF'UN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. İMAM EVZÂÎ'NİN HAYATI	42
3.1.1. Eserleri	43
3.2. EBÛ YÛSUF'UN HAYATI	43
3.2.1. Eserleri	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ER-RED ALÂ SİYERİ'L-EVZÂÎ İNCELENMESİ

4.1. NÜSHALARI	45
4.2. YAZILIŞ AMACI	46
4.3. USULÜ VE METODU	46
4.4. DİL VE ÜSLUBU	47
4.5. KAYNAKLARI	49
4.6. MUHTEVASI	51
4.7. EBÛ YÛSUF VE EVZÂÎ'NİN BİRBİRİNİ REDDETTİĞİ HUSUSLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	57
4.7.1. Kitap Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler	58
4.7.1.1. Tek Başına Ganimet Ele Geçirme	58
4.7.1.2. Düşmanın, Çocukları Siper Yapması	60

4.7.1.3. Taşınamaz Ganimetler ve Düşman Ağaçlarının Yakılması	61
4.7.1.4. Ganimet Cariyelerin Durumu	62
4.7.2. Sünnet Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler	63
4.7.2.1. Ganimetin Düşman Topraklarında Paylaşımı	63
4.7.2.2. Savaşta Piyadenin Süvari Statüsüne Dönüşmesi	66
4.7.2.3. Ganimet Üzerindeki Çocukların Hissesi	67
4.7.2.4. Savaşta Yardıma Gelen Birliklerin Ganimet Payı	68
4.7.2.5. Esirliğin Nikah Akdine Tesiri	68
4.7.2.6. Zımmîlerin Ganimetten Hissesi	70
4.7.2.7. Kadınların Ganimetten Hissesi	70
4.7.2.8. Cariyeyle Zinaya Had Cezası	71
4.7.2.9. Kölenin Hırsızlığı	72
4.7.2.10. Ganimet Malından Çalmanın Cezası	73
4.7.2.11. Ganimet Malını Kullanmak	73
4.7.2.12. Muhtelif Atların Ganimet Hissesi	75
4.7.2.13. Savaşta Eman	76
4.7.2.14. Kölenin Emânı	77
4.7.2.15. Şehit Askerlerin Ganimet Hissesi	77
4.7.2.16. İki Atı Olanın Hissesi	79
4.7.2.17. İhtida Edenin Önceki Nikahlarının Geçerliliği	80
4.7.2.18. Haraç Toprağı Satın Almak	80
4.7.2.19. İhtida Edenlerin ve Tüccarın Ganimet Hissesi	81
4.7.2.20. Düşman Topraklarında Had Cezaları	82
4.7.3. Kıyas Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler	83
4.7.3.1. Kaçan Köle (Âbık)	83
4.7.3.2. İslam Yurdunda Esirlerin Durumu	84
4.7.3.3. Mürtedin Boğazladığı Hayvanı Yemek	86
4.7.3.4. Mürtedin Bıraktığı Mallar	86
4.7.3.5. Müslümanların Düşman Yurdundaki Malları	87
4.7.3.6. Müslümanın Emanet Malı	88
4.7.3.7. İhtidâ Edenin Malları	89
4.7.3.8. Esirlerin Satılması	89

4.7.3.9. Ordudan Ayrı Cariye Ele Geçirmek	90
4.7.3.10. Esir Çocukların Durumu	91
4.7.3.11. Müste'menin İşlediği Suçlar	92
4.7.3.12. Ümmüveledin ve Müdebberenin Düşmana Esir Düşmesi	92
4.7.3.13. Düşmana Esir Düşen Cariyenin Tekrar Satın Alınması	93
4.8. EBÛ YÛSUF'UN EVZAI'YE KATILDIĞI HUSUSLAR	93
4.8.1. Savaşta Sürvarilerin Hissesi	94
4.8.2. Selebin Hükümü	95
4.8.3. Düşman Yurdunda Faiz	96
4.8.4. Nöbetçinin Namazı	98
4.8.5. İhtida Eden Hamile Kadının Nikahı	99
4.8.6. İhtidâ Eden Ümmüveledin ve Hürün İddet Süresi	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	106

KISALTMALAR

b.	ibn
çev.	çeviri
Ed.	editör
h.	hicrî
Hz.	hazreti
nşr.	neşreden
s.	sayfa
ss.	sayfa aralığı
r.a.	radıyallahu anh
s.a.v.	sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	tahkik eden

GİRİŞ

İslam hukuk tarihinde, hüküm istinbâtında kullanılan yöntemler bakımından birbirinden ayrılan mezheplerin, diğer mezheplerin ihtilaflı hükümlerine yönelik tenkitlerde bulunmaktan imtina etmedikleri görülmektedir. Müctehid imamların ulaştıkları hükümlerden haberdar olan fakihler, kendi dayandıkları delilleri daha güçlü, içtihatlarını ise daha isabetli kabul ederek karşıt görüşleri eleştirme gereği duymuşlardır. Bu durum, İslam hukuk geleneğinde reddiye adı verilen eleştiri literatürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Reddiyelerin muhatabı olan mezheplerin mensupları, yöneltilen eleştirilere ya doğrudan kendileri cevap vermişler yahut öğrencileri ve sonraki müntesipleri tarafından savunulmuşlardır. Bazı fakihler, karşı mezhebe mensup âlimlerin yalnızca belirli bir görüşünü yahut eserini eleştiriye tabi tutarken; bazıları ise tek bir içtihad üzerine müstakil reddiye risaleleri kaleme almışlardır.

Reddiye geleneği, İslam hukukunun erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmış ve tarih boyunca hem mezheplerarası tartışmalarda hem de içtihatların tenkidî değerlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim bu gelenek, günümüzde de farklı mahiyette olmakla birlikte varlığını sürdürmektedir.

Araştırmanın Konusu ve Amacı;

Bu tez çalışmasında, fıkıh mezheplerinin görüş ayrılığı yaşadıkları meseleleri ele alan hilâf ilminin bir parçası olarak değerlendirilebilecek reddiye kavramı, temel inceleme alanı olarak belirlenmiştir. Her ne kadar reddiye türü eserler yalnızca fıkıh ilmiyle sınırlı olmayıp; felsefe, mezhepler tarihi, dinler tarihi, kelam ve tasavvuf gibi çeşitli disiplinlerde de kaleme alınmışsa da söz konusu literatür yazıldıkları dönemin ilmî atmosferini, toplumsal dinamiklerini ve entelektüel arka planını anlamada günümüzde dahi önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Fıkıh alanında müctehidlerin farklı görüşlere sahip oldukları meseleler, genellikle hilâf literatürü çerçevesinde sistematik şekilde ele alınmıştır. Bu eserlerde, birden fazla müctehidin görüş ayrılığına düştüğü konular belirlenmiş ve bunlara ilişkin deliller mukayeseli olarak sunulmuştur. Yöntem açısından bu eserlerle benzerlik arz eden reddiye türündeki çalışmalar da zaman zaman aynı kategoride değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, reddiyelerin ayırt edici yönü, müellifin karşıt görüşü doğrudan çürütme amacıyla eserini kaleme alması ve ileri sürdüğü delilleri bu hedef doğrultusunda yapılandırmasıdır. Dolayısıyla reddiye türü metinlerde temel amaç, iki müctehidin görüşlerini tarafsız biçimde ortaya koymaktan ziyade, karşı görüşü eleştiri süzgecinden geçirerek kendi kanaatini gerekçelendirmektir.

Bu çalışma kapsamında, reddiye kavramı ve bu kavramla ilişkili terimler ele alındıktan sonra, dört Sünnî mezhebe ait reddiye örneklerine yer verilen bir bölüm de oluşturulmuştur. Örnek seçiminde, Ebu Yusuf (ö.182/798) ve Evzâî'ye (ö.157/774) ait reddiyelere odaklanılmasının başlıca gerekçesi, her iki ismin de kendi mezheplerinin oluşum sürecinde kurucu rol üstlenmiş olmalarıdır. Bu bağlamda, seçilen örnekler üzerinden reddiye türü eserlerin fıkıh literatüründe nasıl bir yer edindiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel amacı, reddiye geleneğinin İslam hukuk ilmi içerisinde müstakil bir tarz olarak varlık gösterdiğini ortaya koymak ve bu tür eserlerin dil, üslup ve yöntem bakımından nasıl teşekkül ettiğini analiz etmektir. Mezheplerin kaleme aldığı reddiye örnekleri üzerinden yürütülen bu inceleme, aynı zamanda farklı fikrî yaklaşımların klasik dönemde nasıl ele alındığını ve söz konusu eserlerin dinî düşünce açısından bir tür ifade özgürlüğü zemininde değerlendirilebileceğini de göstermektedir.

Örnek olarak seçilen reddiye eser, muhalif görüşün hangi delillerle reddedildiğini, bu delillerin seçiminde hangi usullerden yararlanıldığını ve karşı görüşe ait gerekçelerin neden yeterli bulunmadığını ortaya koymak amacıyla dikkatli biçimde incelenmiştir. Mezheplerin teşekkül sürecinde temel ilkelerini oluştururken dayandıkları delil yapısının tespiti ise, ilgili reddiye metinlerindeki delillendirme biçimlerinin analizine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, klasik dönemde aynı ilmî çevrelerde bulunmuş, kimi zaman birbirinin hocası ya da talebesi olan fakihlerin farklı görüşlere sahip olabildiği ve bu görüş ayrılıklarının ilmî bir zeminde, cedel usulüyle tartışılabilirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, görüş ayrılığının bir çatışma unsuru olmaktan ziyade, ilmî çoğulculuğun ve metodolojik zenginliğin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları;

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülmüş olup, öncelikle ilgili literatürün sistematik bir biçimde taranmasıyla başlamıştır. Literatürde yer alan,

anlam bakımından birbirine yakın ya da çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan kavramlar açıklığa kavuşturulmuş, teorik çerçeve somut örneklerle desteklenerek yapılan-
dırılmıştır. Toplanan veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Tez dört bölümden oluşmakta olup, her bölüm kendi iç mantığı çerçevesinde alt başlıklarla desteklenerek konudan sapmadan bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Birinci bölümde, araştırmanın temel kavramı olan reddiye'nin tanımı yapılmış; kavramın sözlük ve terim anlamı açıklanarak, hilâf, tehâfüt, cedel ve ihtilaf gibi ilişkili kavramlarla olan bağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, reddiye kavramının tarihsel gelişimi, İslamî ilimler içerisindeki yeri ve farklı disiplinlerdeki kullanımı ele alınmıştır.

İkinci bölümde, reddiye kavramı İslam hukuku disiplini çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, fakihlerin reddiye yazma gerekçeleri, bu tür eserleri telif ederken başvurdukları yöntemler ve delillendirme biçimleri ele alınmıştır. Dört mezheple sınırlı kalmak kaydıyla, mezhep tarihleri boyunca ortaya konmuş reddiye türü eserlerden bazıları örnek olarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, tezde merkezi konuma sahip olan iki önemli fakih olan İmam Evzâî ve Ebû Yûsuf'un hayatları ve ilmî birikimleri kısaca tanıtılmıştır. Bu bölümün kısa tutulmasının nedeni, çalışmanın ana temasına daha fazla alan açmak ve söz konusu şahsiyetler hakkında mevcut literatürde zaten yeterli miktarda bilgi bulunmasıdır.

Dördüncü bölümde, örnek reddiye metni olarak seçilen er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâî adlı eser tanıtılmıştır. Eserin elde bulunan nüshaları tanıtıldıktan sonra, yazılış amacı, takip edilen yöntem, kullanılan dil ve üslup ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ayrıca eserde yer verilen kaynaklar analiz edilerek değerlendirilmiş; eserin bölümleri orijinal başlıklarıyla, yani Arapça şekliyle sunulmuştur.

Son bölümde ise er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâî adlı reddiye eseri, reddiye türünün taşıdığı yapısal unsurlar ve yöntemsel özellikler açısından incelenmiş; Ebû Yûsuf ve Evzâî arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları kitap, sünnet ve kıyas bağlamında üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Her bir meselede, tarafların görüşleri ortaya konulmuş, ardından ilgili meselelerin Hanefî kaynaklarında, ihtilaf literatüründe ve Evzâî'nin görüşlerini yansıtan diğer kaynaklardaki yansımalarına yer verilmiştir.

Çalışma, sınırlandırma gereği yalnızca er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâî adlı eser çerçevesinde şekillendirilmiş, bu bağlamda reddiye türünün fıkıh alanındaki uygulamala-

rına odaklanılmıştır. Ana konunun dışına çıkmamak adına, devletler hukukuna yalnızca Ebû Yûsuf ve Evzâî'nin görüş ayrılıklarının ele alındığı bölümde kısaca temas edilmiştir. Kavram açıklamaları ise ilgili yerlerde kısaca yapılmış, ayrıca müstakil bir kavram analiz bölümüne yer verilmemiştir.

Literatür Değerlendirmesi;

Bu çalışmanın temelini oluşturan reddiye kavramı, araştırmanın kuramsal çerçevesinin şekillendirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle, konuyla ilgili telif edilmiş klasik ve modern kaynaklar, çalışmanın teorik zeminini oluşturan başlıca başvuru eserleri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ilm-i hilâf alanına dair yapılan çalışmalar hem reddiye literatürünün sınırlarını belirlemekte hem de kavramsal ayrımları ortaya koymakta işlevsel olmuştur.

Osmanlı döneminde hilâf ilmi sahasında kaleme alınan İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö.1946) İlm-i Hilaf¹ adlı eseri, bu alanın en kapsamlı ve kurucu metinlerinden biridir. Söz konusu eser, hilâf ilminin temel ilkelerini, dayandığı delil türlerini ve mezheplerin hüküm verirken kullandıkları yöntemleri detaylı şekilde açıklamakta; bu yönüyle fıkıh mezheplerinin tercih ettiği argümanlar üzerinden karşılaştırmalı bir okuma sunmaktadır. Modern dönemde konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri olan Abdurrahim Bilik'in Fıkıhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmü'l-Hilâf² başlıklı doktora tezi ise, ilm-i hilâfın mahiyetini sistematik biçimde ele almasının yanı sıra, cedel ilmine dair açıklamalarıyla da literatüre önemli katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Bilik'in eseri, reddiye kavramıyla ilm-i hilâf arasındaki ayrımı ele alan nadir çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Reddiye kavramının çok yönlü yapısı ve diğer bazı kavramlarla anlam kesişimi içinde olması sebebiyle, kavram analizine muteber Arapça sözlükler aracılığıyla başlanmıştır; ardından konuya ilişkin temel kaynaklar tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, cedel, hilâf, ihtilâf ve tehâfüt kavramlarının da reddiye literatürüyle doğrudan ilişki kurduğu görülmüştür. Örneğin, tehâfüt başlığında ele alınan literatür taramasında, Gazzâlî'nin (505/1111) Tehâfütü'l-Felâsife³ adlı eseri temel başvuru kaynağı

¹ İsmail Hakkı İzmirli, **İlm-i Hilâf**, Dersaadet Edeb Matbaası, basım yeri yok, 1328.

² Abdurrahim Bilik, **Fıkıhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmü'l Hilaf**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

³ Ebu Hamid el-Gazâlî, **Tehâfütü'l-felâsife**, çev. Akif Nuri, Dava Yayınları, İstanbul, yayın tarihi yok, (Tehâfüt).

olarak kullanılmıştır. Bu eser, Gazzâlî'nin felsefî yaklaşımları eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirdiği ve bazı görüşleri tekfir edecek ölçüde reddettiği önemli bir metindir; tehâfüt geleneğinin erken ve etkili örneklerinden biri olarak bu çalışmaya katkı sunmuştur.

İslam hukuku özelinde yapılan bir araştırma olması hasebiyle, bu alandaki klasik fıkıh literatürü ve bu literatür üzerine yapılmış müstakil çalışmalar esas kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Özellikle mezheplerin reddiye literatürüne katkılarını tespit edebilmek amacıyla tabakâtü'l-fukahâ türü eserlerden faydalanılmıştır. Hanefî mezhebi özelinde İbn Kutluboğa'nın (879/1474) Tabakâtü'l-Hanefiyye⁴ adlı eseri, Şâfiî mezhebi için Taceddin es-Subkî'nin (771/1370) Tabakâtü's-Şâfiyye⁵, Hanbelî mezhebi bağlamında ise İbn Receb'in (795/1393) hocasının eserine yazdığı zeyl niteliğindeki Tabakâtü'l-Hanâbile⁶ çalışmada başvuru alan önemli eserlerdendir. Malikî mezhebine ait reddiye eserlerinin izini sürebilmek için Kadı İyâz'ın (544/1149) Tertîbü'l-Medârik⁷ adlı eseri dikkate alınmıştır. Ayrıca, İbnü'n-Nedîm'in (385/995) fıkıh ilmi başta olmak üzere pek çok disiplinde kaleme alınmış eserleri derlediği el-Fihrist'i,⁸ reddiye türü eserlerin tespitinde başvuru alan önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Osmanlı dönemi müelliflerinden Kâtip Çelebi'nin (1067/1657) bibliyografik eseri Keşfü'z-Zunûn da,⁹ dört Sünnî mezhebe ait fukahânın eserlerinin tespiti açısından kıymetli bir kaynaktır.

Reddiye eserlerinin büyük bir kısmının henüz müstakil akademik incelemeye konu edilmemiş olması, bu çalışmada ulaşılabilen eserlerin sınırlı sayıda kalmasına

⁴ İbn-i Kutluboğa, *Tacü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.

⁵ Taceddin Subkî, *Kitâb-ı tabakât-ı şâfiyyeti'l-kebîr*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanahi, 2. Baskı, 1992.

⁶ İbn-i Receb Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Hanbelî, *ez-Zeyl-i tabakât-ı Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymani'l-Osmanî, Mektebetü'l-Abiken, Riyad, 2005.

⁷ Kadı İyaz, *Tertîbü'l-medârik takribu'l-mesâlik*, 1. Baskı, thk. Abdülkadir Sahrâvî ve diğerleri, Matbaati'l-fadâle, Mağrib, 1966-1970.

⁸ İbn-i Nedîm, *Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyid, Müessesetü'l-furkan li't-turâsi'l-İslamî, Merkezi dirâsetü'l-mahtûtati'l-İslamiyye, Londra, 2014.

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, ed. Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1971.

neden olmuştur. Ancak bu sınırlı kaynaklar, mevcut çerçevede verimli bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi¹⁰, alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınmış madde içerikleriyle; İslam hukuku terimlerinin açıklanması, literatür tespiti ve kavramsal analizler bağlamında çalışmanın farklı bölümlerinde başvurulmuş önemli bir kaynaktır.

Bu çalışmada, reddiye literatürünün önemli örneklerinden biri olan er-Red ‘alâ Siyeri’l-Evzâi adlı eserin müellifi Ebû Yûsuf ile eserde eleştirilen İmam Evzâi’nin ilmî kimliklerinin tanıtımı amacıyla, klasik tabakât eserlerinden yararlanılmıştır. Her iki müctehidin biyografik bilgilerine ulaşmada başvurulmuş temel kaynaklardan biri Şemsüddin ez-Zehebî’nin (748/1348) Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ¹¹ adlı eseridir. Bu eser, içerdiği detaylı bilgiler sayesinde araştırma sürecini kolaylaştırmış; özellikle âlimlerin doğum ve vefat tarihleri, nisbe ve künyeleri, ilmî silsileleri, öğrencileri ve yaşadıkları dönemlere dair geniş içerikli kayıtlar, biyografik kısmın sağlam bir zemin üzerinde inşa edilmesine katkı sağlamıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, Ebû Yûsuf’un reddiye metninde yer alan ve İmam Evzâi’nin görüşlerini hedef alan tartışmalı konular, siyer ve meğâzî bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede; ganimet malları, esirlerin hukuki statüsü, haraç arazileri, savaşta askerî uygulamalar, zimmîlerin hakları ve mürtedlerin durumu gibi meseleler, dönemin hukuk anlayışını yansıtacak şekilde incelenmiştir. İlgili meselelerin değerlendirilmesinde, klasik tefsir ve fıkıh kaynaklarından istifade edilmiştir.

Bu kaynaklar arasında en çok başvurulmuş eserlerden biri, Hanefî fakihlerinden Cessâs’ın (370-981) Ahkâmu’l-Kur’ân¹² adlı çalışmasıdır. Söz konusu eser, sadece Hanefî mezhebinin değil, diğer mezhep imamlarının görüşlerini de karşılaştırmalı olarak aktarması ve ihtilaflı meseleleri belirginleştirmesi bakımından önem arz etmektedir. Müellif, Kur’ân-ı Kerîm’deki ahkâm ayetlerini fikhî bir bakış açısıyla yorumlamakta ve delillerin istidlâl biçimlerine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır. Özellikle Enfâl sûresinde yer alan ganimetlere ilişkin ayetlerin yorumlandığı bölümler, bu çalışmada sıkça başvurulmuş yerler arasında yer almıştır.

¹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2016.

¹¹ Şemseddin ez-Zehebî, **Kitab-ı siyer-i âlâmu’n-nübelâ**, thk. Mecmûat-i min’el-muhakkikiyn bi işrâf-i Şeyh Şaban Arnaûti, Müessesetü’l-risâlet, 1985.

¹² Ebu Bekir el-Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, çev. Mehmet Keskin, İ’tisam Yayınları, Ankara, 2018.

Ayrıca, Malikî mezhebinin önde gelen tefsir âlimlerinden Kurtubî'nin (671-1273) el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân¹³ adlı eseri de, müctehidlerin görüşlerine dayanak olarak sundukları ayetlerin fikhî yorumu açısından kaynaklık etmiştir. Kurtubî, eserinde yalnızca Malikî mezhebinin görüşlerine yer vermekle yetinmemiş; diğer mezheplerin içtihatlarını ve yorumlarını da mukayeseli olarak aktarmıştır. Bu yönüyle eser, hem tefsir hem de fıkıh literatürü açısından zengin ve çok yönlü bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Reddiye türü eserler, içerik itibarıyla çoğunlukla birbirine muarız görüşleri içermeleri ve müctehitlerin karşıt hükümlerini karşılaştırmalı biçimde sunmaları yönüyle fıkıh literatüründe özgün bir yere sahiptir. Bu yönüyle söz konusu eserler, yalnızca fikhî tercihleri değil, aynı zamanda ilmî tartışma ve eleştiri geleneğini de yansıtmaktadır. Genellikle ihtilâfu'l-fukahâ veya ihtilâfu'l-ulemâ başlıkları altında neşredilen bu metinler, farklı mezheplere mensup âlimlerin aynı meseleye dair içtihatlarını sistemli şekilde bir araya getiren klasik literatür örneklerindendir.

Bu bağlamda en çok başvurulacak kaynaklardan biri, İmam Tahâvî'nin (321/933) İhtilâfu'l-ulemâ¹⁴ adlı eseridir. Tahâvî, bu çalışmasında özellikle siyer ve muâmelât konularında müctehitler arasındaki görüş ayrılıklarını konu başlıkları altında sistematik olarak sunmuştur. İlgili meselelerde yalnızca mezhep imamlarının görüşleriyle yetinmeyip, sahabe ve tâbiîn döneminden gelen rivayetlere de yer vermesi, eserin tarihî ve ilmî derinliğini artırmaktadır. Bu nedenle Tahâvî'nin eseri, hem reddiye hem de ihtilaf literatürü çerçevesinde yapılan çalışmalarda vazgeçilmez kaynaklar arasında kabul edilmektedir.

Hanefî mezhebi özelinde ise, müctehid İmam Muhammed'in (189/805) Zâhiru'r-rivâye külliyyatı, bu alandaki temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Hâkim eş-Şehîd (334/945), bu metinleri ihtisar ederek el-Kâfî¹⁵ adlı eserini oluşturmuş; ardından Serahsî (483/1090), bu eserin şerhi mahiyetinde el-Mebsût¹⁶ adlı çalışmasını

¹³ Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, **Câmiu'l-ahkâmi'l-Kur'ân**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁴ Tahâvî Ebu Ca'fer, **İhtilâfu'l-ulemâ**, Daru'l-beşeyri'l-İslâmiyye, 1417, Beyrut.

¹⁵ Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî Hâkim eş-Şehid, **el-Kâfî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, yazma eser no: 288.

¹⁶ Şemsu'l-eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, **Mebsût**, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2008, (Mebsût).

kaleme almıştır. Özellikle el-Mebsût, Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olarak, mezhep imamlarının görüşlerini karşılaştırmalı biçimde ele almakta; hem ittifak hem de ihtilaf edilen meseleleri ayrıntılı bir biçimde işlemektedir. Eserde ayrıca, ayet ve hadis delillerinin yanı sıra, sahabe ve tâbiînden nakledilen görüşlere de yer verilmesi, metni yalnızca fıkıh değil, aynı zamanda kaynaklar arası istidlal bakımından da değerli kılmaktadır.

Bu çalışmanın son bölümünde yer verilen ihtilaflı meselelerin tahlilinde, özellikle el-Mebsût sıkça başvurulmuş kaynaklardan biri olmuştur. Zira eserde, birden fazla müellifin aynı meseleye dair içtihatları karşılaştırmalı şekilde verilmekte, bu da reddiye ve ihtilâf literatürü çerçevesinde yapılan değerlendirmelere önemli katkı sağlamaktadır. Fıkıh usulü ve uygulamaları açısından çok yönlü veriler sunan bu eser, mezheplerarası tartışmaların ilmî zeminde yürütüldüğü klasik kaynaklardan biri olarak değerlendirilmiştir.

Siyerle ilgili ihtilaflı meselelerde müctehidlerin dayandıkları başlıca hadis kaynakları, Kütüb-i Sitte külliyyatı olmuştur. Bu külliyyat içerisinde özellikle Ebû Dâvûd'un (275/889) Sünen'i¹⁷ ile İbn Mâce'nin (273/887) Sünen'i,¹⁸ bu çalışmada en fazla başvurulmuş eserler arasında yer almıştır. Söz konusu eserler, ibadet, ceza hukuku (ukûbât) ve muâmelât alanlarında zengin bir hadis derlemesine sahip olmaları nedeniyle; siyer ve savaş hukukuyla ilgili bölümlerde içerdiği rivayetler bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu hadisler hakkında muhaddislerin yaptığı yorumlar ve fikhî tasnifler, ilgili meselelerin tahlilinde destekleyici bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Özellikle "cihad" başlıkları altında toplanan hadisler, siyer ve meğâzî bağlamında yapılan analizlerin temelini oluşturmuştur.

Ebû Yûsuf'un er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâi adlı reddiyesi, hem ihtilaf literatürü hem de siyer çalışmaları açısından öncü bir metin olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu eser, sadece reddiye türünün ilk örneklerinden biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda İmam Evzâi'nin siyer anlayışına dair günümüze ulaşan en somut bilgileri içermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Günümüzde müstakil bir eser hâlinde

¹⁷ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşâs es-sicistânî, **Sünen**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, basım yılı yok, Cilt: 3.

¹⁸ Hâfız Ebi Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn-i Mâce, **Sünen-i İbn-i Mâce**, İkinci Baskı, thk. Assam Musa Hâdî, Daru's-sıddık li'n-neşr, Suûdiyye, 2014, Cilt: 7.

ulaşamayan Siyeru'l-Evzâi adlı çalışmanın varlığı ve muhtevası, büyük ölçüde Ebû Yûsuf'un reddiyesi sayesinde tespit edilebilmektedir.

Evzâi'nin devletler hukukuna dair görüşlerinin temel kaynağı da yine bu reddiye metnidir. Her ne kadar Siyeru'l-Evzâi isimli eser doğrudan günümüze intikal etmemiş olsa da hem Ebû Yûsuf'un reddiyesi hem de İmam Şâfiî'nin (204-820) el-Ümm içerisinde yer verdiği atıflar, söz konusu eserin izlerinin tespitine imkân tanımaktadır. Bu iki eser, çalışmanın son bölümünde ayrıntılı biçimde ele alındığından, burada detaylara ayrıca yer verilmemiştir.

Günümüzde yapılan ilmî çalışmalarda, daha çok kelim, itikadî mezhepler, dinler tarihi ve mezhepler tarihi bağlamında kaleme alınmış reddiye türü eserlere odaklanıldığı görülmektedir. Buna karşın, İslam hukuku alanında telif edilen reddiye eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu durumun temel nedenlerinden biri, reddiye ile mukayeseli fıkıh literatürü arasında terminolojik ve yöntemsel açıdan net bir ayrım yapılmaması; hatta çoğu zaman her iki türün aynı kategoride değerlendirilmesidir. Literatürde bu ayrımı sistematik biçimde ortaya koyan çalışmaların azlığı, bazı eserlerin yalnızca tabakât kitaplarında zikredilen adlarıyla bilinmesine yol açmıştır. Dolayısıyla pek çok reddiye metni, günümüze ulaşmamış yahut müstakil olarak incelenmemiştir.

Bu çerçevede, reddiye konusunu ele alan ve alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için faydalı olabilecek bazı çalışmalar, bu tez kapsamında tanıtılmaya çalışılmıştır. Söz konusu tanıtımlar, literatürün mevcut durumunu tespit etmek ve akademik katkı sağlayabilecek yönlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

İslamî ilimlerin farklı disiplinlerinde eleştiri geleneğini ve ilmî tartışma kültürünü ele alan etkinlikler arasında, Muş Alparslan Üniversitesi ile İslami İlimler Araştırma Vakfı'nın birlikte düzenlediği sempozyumlar dikkat çekmektedir. Bu sempozyumlar, klasik dönemden modern döneme kadar uzanan ilmî birikimi değerlendiren sunumlara ev sahipliği yapmaktadır. Sempozyum bildirileri arasında, fıkıh sahasında kaleme alınan reddiye türü eserlere dair tespitler de yer almaktadır. Bu tezde, söz konusu sempozyumların fıkıh literatürüyle ilgili bölümlerinden seçilen bazı bildirilerden istifade edilmiştir.

Özellikle Doç. Dr. Halis Demir'in "Hanefî Mezhebinde Reddiye Literatürüne Dair Bazı Eserler"¹⁹ başlıklı makalesi, bu alana katkı sağlayan önemli çalışmalardan biridir. Hanefî hilâf literatürü üzerine daha önce de çalışmaları bulunan Demir, bu makalesinde yalnızca reddiye türü eserlere değil, aynı zamanda ilm-i hilâf ve şerh türündeki eserlere de yer vermiştir. Ancak, ilgili çalışmada reddiye türü metinlerin diğer türlerle net bir ayırım gözetilmeden sunulmuş olması, bu alanda reddiye'nin bağımsız bir ilim disiplini olarak ele alınmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Demir'in çalışması, reddiye başlığını doğrudan kullanan ender akademik yayınlardan biri olması ve çok sayıda eserin tanıtımına vesile olması bakımından, literatürde kayda değer bir boşluğu doldurmaktadır.

Prof. Dr. Niyazi Kahveci tarafından kaleme alınan Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Bir Çalışma²⁰ başlıklı makale, doğrudan fıkıh veya fıkıh usulü disiplinlerine odaklanmamakla birlikte, fıkıh sahasında kaleme alınmış bazı reddiye eserlerine de yer vermesi bakımından dikkate değerdir. Söz konusu çalışmada, reddiye kavramı tanımlandıktan sonra, İslamî ilimlerin farklı alanlarında yazılmış reddiye türü eserlerden örnekler sunulmuş ve bu eserler, müellif isimleriyle birlikte tanıtılmıştır. Makale, alanlar arası geçişkenliği yansıtan bir içerikle, disiplinler üstü bir reddiye geleneğinin izlerini sürmeyi hedeflemektedir.

Ebû Yûsuf ve Evzâî'nin siyer alanındaki görüşlerini inceleyen güncel akademik çalışmalar da araştırmancının literatür zemini açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan tez çalışmaları şu şekilde özetlenebilir:

Hanefî mezhebinin devletler hukuku alanındaki önemli temsilcilerinden biri olan Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin (334/945) eserleri üzerine hazırlanan Abdylmejîd Sahetmammedov'un Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri²¹ başlıklı doktora tezi, siyer literatürünün erken dönem kaynaklarını ele almakta ve bu bağlamda Evzâî'nin devletler hukukuna dair görüşlerine de yer vermektedir. Tez,

¹⁹ Halis Demir, "Hanefî Mezhebinde Reddiye Literatürüne Dair Bazı Eserler", **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019.

²⁰ Niyazi Kahveci, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Bir Çalışma", **Dini Araştırmalar**, Cilt: 8, Sayı: 23, ss. 69-91.

²¹ Abdylmejîd Sahetmammedov, **Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017.

bir yandan Hanefî mezhebinin yaklaşımlarını detaylandırırken, diğer yandan mezhepler arası ihtilafları da örnekler üzerinden değerlendirmektedir. Bu yönüyle çalışma, hem fıkıh hem de siyâsî-hukukî geleneğin oluşumunu belgelemektedir.

Benzer şekilde, Muhammed Taha Topçu tarafından kaleme alınan Evzâî'nin Siyeri Bağlamında İslam Devletler Hukuku'nun Teşekkül Süreci²² başlıklı doktora tezi de literatüre katkı sağlayan güncel bir çalışmadır. Söz konusu tezde, İslam devletler hukukuna dair meseleler, ilk dönem siyer literatürü temelinde incelenmiş; Evzâî'nin siyeri çerçevesinde şekillenen görüşleri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, çalışmada cariyelere dair bölümler hariç tutulmuş, ağırlıklı olarak savaş, kamu otoritesi ve gayrimüslimlerle ilişkiler gibi temalar ele alınmıştır. Tez, Evzâî'nin hukuk anlayışının sistematik bir analizini sunarken, onun Hanefî içtihatlarıyla olan ayrışma noktalarına da temas etmektedir.

Evzâî'nin hayatı, ilmî kimliği ve fikhî görüşlerine dair yapılan çalışmalardan biri, Abdullah Muhammed el-Cübûrî'nin kaleme aldığı Fıkhu'l-İmâm Evzâî²³ başlıklı eserdir. Söz konusu çalışma, İmam Evzâî'nin biyografik bilgilerini ve fıkıh alanındaki görüşlerini detaylı biçimde ele almakta, onun mezhebi ve ilmî katkılarına dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu yönüyle eser, Evzâî literatürüne dair yapılan araştırmalarda temel başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Anke Bouzenita tarafından kaleme alınan ve doktora tezi niteliğinde olan Abdarrahman Al-Auza'i, Ein Rechtsgelehrter des 2. Jahrhunderts D.H., und sein Beitrag zu den Syiar: Erarbeitet auf der Grundlage des K. Ar-Radd 'alâ Syiar al-Auzâ'i²⁴ başlıklı çalışma da Evzâî hakkında yapılan önemli akademik katkılardan biridir. Yazar, İmam Evzâî'yi "unutulmaya yüz tutmuş bir bilgin" olarak tanımlayarak, onun fakih ve muhaddis yönünü ayrıntılı biçimde incelemiştir. Eserin önemli bir bölümü, siyer kavramının tarihi gelişimine ayrılmış; ardından Siyeru'l-Evzâî metni Almanca çevirisi ve şerhiyle birlikte sunulmuştur. Bu yönüyle çalışma, hem metinsel analiz hem de literatür aktarımı açısından özgün bir değer taşımaktadır.

²² Muhammed Taha Topçu, **Evzâî'nin Siyer'i Bağlamında İslam Devletler Hukuku'nun Teşekkül Süreci (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2024.

²³ Abdullah Muhammed el-Cübûrî, **Fıkhu'l-İmâm Evzâî**, Matbaatü'l-irşad, Bağdat, 1977.

²⁴ Anke Bouzenita, **Abdarrahman Al-Auza'i, Ein Rechtsgelehrter Des 2. Jahrhunderts D.H., Und Sein Beitrag Zu Den Syiar: Erarbeitet Auf Der Grundlage Des K. Ar-Radd ALA Syiar Al-Auza'i**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2001.

İmam Şâfiî'nin el-Ümm adlı eserinde yer verdiği Siyeru'l-Evzâî, Türkiye'de İbrahim İlhan tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır. Eserin sonunda, orijinal Arapça metne de yer verilmiş olması,²⁵ araştırmacılar açısından önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Bu çeviri, Şâfiî'nin görüşlerini de içeren orijinal metnin bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Öte yandan, İlyas Can Yıldız tarafından er-Redd 'alâ Siyeri'l-Evzâî adıyla yapılan başka bir çeviri çalışması daha bulunmaktadır.²⁶ Bu eser, İmam Şâfiî'nin görüşlerine yer verilmeksizin yalnızca Ebû Yûsuf'un reddiyesi temel alınarak tercüme edilmiştir. Bu yönüyle söz konusu çeviri, çalışmanın merkezinde yer alan reddiye metninin bağımsız biçimde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

²⁵ İbrahim İlhan, **Siyeru'l-Evzâî Reddiye Geleneği**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2021.

²⁶ İlyas Can Yıldız, **er-Redd 'alâ Siyeri'l-Evzâî**, Daru'l İslam Yayınları, İstanbul, 2022.

BİRİNCİ BÖLÜM

REDDİYE KAVRAMI

1.1. TANIMI

Arapça ردّ (radde) fiilinden türeyen reddiye kavramı, “bir şeye yanıt vermek”,²⁷ iade etmek”,²⁸ “على” (ale) ile kullanıldığında kabul etmemek, “hatalı davrandığını düşünmek”,²⁹ iddialara karşı delil sunmak, bir iddiaya yapılan itirazlara yanıt vermek”,³⁰ “إلى” (ila) ile kullanıldığında “geri götürmek”, “cevaplamak”³¹ anlamlarına gelir. İslam ansiklopedisinin ilgili maddesinde reddiye kavramı, “Bir inanç veya düşünceye karşı çıkıp delil ve dayanaklarını çürütmek amacıyla kaleme alınan eserlerin genel adı”³² şeklinde açıklanmıştır.

Fıkıh alanında yazılan ilk eserlerde ردّ (radde) fiilinin kullanımı araştırılmaya çalışılmıştır. İmam Şâfiî’nin er-Risale’sinde, cevap vermek (رد السنن بمذهبي الوجهين),³³ selama karşılık vermek, (رد السلام),³⁴ Şeybanî’nin el-Asl’ında, cevap (قال هذا كله رد),³⁵ Kudûrî’nin (428/1037) Tecrid’inde, iade etmek (رد على أحد الباعين نصيبه),³⁶ geri getirmek (من رد آبقا على)³⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

²⁷ Cemâlüddin İbn-i Manzur, **Lisânü’l-arab**, Daru’s-sadr, Beyrut, h. 1414, Cilt: 3, s. 152; Mecmau’l-lugati’l-arabiyye, **el-Mu’cemü’l-vasît**, Daru’s-şuruk ed-devliyye, Mısır, Cilt: 1, s. 338.

²⁸ İbn-i Manzur, Cilt: 1, s. 152.

²⁹ Ebû Tahir Muhammed Fîrûzâbâdî, **Kitabu’l-kâmusu’l-muhît**, 8. Baskı, Müessetü’r-risaleti’t-ta-biat-i ve’n-neşr ve’t-tevziy’, Beyrut, 2005, s. 282; el-Cevherî, **es-Sıhah tâcu’l-luğati ve’s-sıhahî’l-arabiyye**, Dâru’l-ilm-i li’l-meleyîyn, Beyrut, Cilt: 2, s. 472.

³⁰ Ahmed Muhtar Abdülhamit Ömer, **Mu’cem el-luğatu’l-arabiyyeti’l-muâsıra**, Alemü’l-kütüb, 2008, s. 877.

³¹ el-Cevherî, s. 472.

³² Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2007, Cilt: 34, s. 521.

³³ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **er-Risale**, Mustafa’l-bâbi’l-Halebî ve’l-evlad, Mısır, 1938, (er-Risale) s. 112.

³⁴ eş-Şâfiî, er-Risale, s. 368.

³⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Asl**, Matbaat-i meclisi dâirati’l-maârif, 1966, (Asl), Cilt: 4, s. 113.

³⁶ Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Bağdadî el-Kudûrî, **et-Tecrid el-mevsuatü’l fıkhiyyeti’l-mukârene**, Dâru’s-salam, Kahire, 2002, Cilt: 5, s. 2465.

³⁷ el-Kudûrî, Cilt: 8, s. 3882.

Kur'an-ı Kerim'de الرد (er-Red) kelimesi, bir halden bir hale döndürmek, geri çevirmek anlamlarında kullanılmıştır: “Onun azabı suçlu bir topluluktan geri çevrilmez.”³⁸ “Sonra size (onlara karşı) tekrar galip gelme fırsatı (galip duruma gelmeye çevirdik) verdik.”³⁹ “Ve şöyle buyurdu: Onu annesine geri getirdik.”⁴⁰ “Keşke geri döndürülebilseydik ve yalan söylemeseydik.”⁴¹ “Sizi topuklarınızın üzerinde geri çevirirler.”⁴² Bazı ayetlerde tekrar tekrar yapmak anlamında kullanılır. “Ellerini ağızlarına koydular.”⁴³ Burada elleriyle ağızlarını kapamayı tekrâren yaptılar manasında kullanılmaktadır.⁴⁴

Bu çalışmada pek çok reddiye eser incelendiğinden, er-red alâ ifadesiyle adlandırılan eserlerin, karşı çıkılan düşünceye karşı yazılmış ve bu düşünceyi çürütme amacı gütmüş eserlerden müteşekkil olduğu gözlemlenmiştir. er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi'de Ebû Yûsuf, Evzâi'nin siyer hususundaki hükümlerini çürütmek için bu eseri kaleme almıştır. Reddiye tarzı eserlerin, en-Nakz'ale'r-Râvendî örneğindeki gibi nakz (bozmak) kelimesiyle de adlandırıldığı görülmüştür.⁴⁵ İbn-i Kutluboğâ'nın el-Ecvibe an i'tirâzâtı İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe örneğindeki gibi ecvibe yani cevaplar şeklinde bir adlandırma da kullanılmıştır. İbn-i Cevzî'nin (597/1201) Der'ü'l-levi ve'd-daym fi-savm-i yevmi'l-ğaym örneğindeki gibi bazen de bahsi geçen ifadeler bulunmadan reddiyeler isimlendirilmiştir.

Reddiler, bir yargının yanlış olduğunu, bir delilin yanlış kullanıldığını iddia eden müctehidin, doğru olan hükmü ortaya çıkarmak amacıyla yazdığı eserlerdir. İlk görüş ayrılıkları vuku bulduğundan bu yana, İslamî literatürde de taraflar teşekkül etmeye başlamıştır. Ehl-i rey ve Ehl-i hadis ayrımından sonra tedvin faaliyetlerinin artmasıyla birlikte, içtihad eden alimlerin görüşleri yayılmış, farklı düşünen müctehidlerin cevap verme geleneği oluşmaya başlamıştır. İslam hukuk tarihi incelendiğinde,

³⁸ Hayrettin Karaman ve diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, 8. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, En'am, 6/147.

³⁹ İsrâ, 17/6.

⁴⁰ Kasas, 28/13.

⁴¹ En'am, 6/27.

⁴² Âl-i İmran, 3/149.

⁴³ İbrahim, 14/9.

⁴⁴ Ebû Kasım el-Hüseyn bi'r-Ragıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Daru'l-kalem, Beyrut, h.1412, ss. 348-349.

⁴⁵ Sinanoğlu, Cilt: 34, s. 516.

müctehidlerin kendi iddialarını savunma amaçlı yazdıkları pek çok eserle karşılaşmaktadır. Bu eserlere, literatür içerisinde ilm-i hilaf başlığı altında yer verilmiş ve herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Hilaf kavramı ise “özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği”⁴⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Mantık terimi olan cedel tekniğinin İslam hukuku alanında kullanılması reddiye literatürünün de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Cedeli tanımlarken, İslamî ilimlerde kullanılan bir tartışma yöntemi kabul edildiği, özellikle usul-ü fıkıh konularında kullanılan yöntemin cedel olduğu ve fukahânın cedel yöntemlerini kullanmasıyla fûrû fıkıh alanında hilâfiyat literatürünün, usûl-ü fıkıh alanında ilm-i hilaf literatürünün meydana geldiğini söyleyenler de vardır.⁴⁷

İslamî ilimler içerisinde tartışma yöntemleri ve literatürler incelendiğinde pek çok kavramın birbiri yerine kullanıldığı görülmüştür. Hilaf, ihtilaf, ilmü’l hilaf, cedel, nakz, reddiye vb. başlıkları veya içerikleri taşıyan eserler aynı çatı altında değerlendirilmiştir. Bu tez çalışmasında, ilm-i hilâf kavramı, çatı kavram olarak ele alınmış, reddiye kavramının ilişkili olduğu ihtilafın ise alt başlık gibi ele alınması daha uygun görülmüştür. Cedel de bu sayılan başlıklarda eser verecek ulemanın, kullandığı yöntem şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Reddiye eserlerini diğerleri ile karşılaştırdığımızda, İslam hukuku alanında hilâfın alt dalı olarak kabul edilebilir. Hilaf eserleri kapsam açısından reddiyelerden daha geniştir, reddiyeler ise daha özel diyebileceğimiz konuları ihtiva eder ve hedef olarak genelde belirli birkaç kişi veya konu seçilmiştir.⁴⁸ Bu bağlamda, reddiye kategorisinde nitelendirilen eserler, karşılaştırmalı fıkıh eserlerinden ayrılmaktadır. Bu kavramlar genelde aynı kabul edilerek, birlikte değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın bir amacı da bu kavramların, literatür içerisinde doğru bir yerde konumlanmasını sağlamaktır.

⁴⁶ Şükrü Özen, “Hilaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, s. 527.

⁴⁷ Ahmet Numan Ünver, **Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şirâzî Örneği)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, (Şirâzî), ss. 55-67.

⁴⁸ Bilik, s. 62.

1.2. REDDİYE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.2.1. Hilâf

خلاف (hilâf) kelimesi “geride bırakmak, ayrılığa düşmek, karşı çıkmak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹ İlm-i hilâfî, bu konuda eser veren alimlerden İzmirli İsmail Hakkı, “İstinbat edilen bir hükm-ü şer’iyyi, muhaliflerin hedminden (yıkarak, tahrip etmek) muhafaza olunması için, edile-i şer’iyyenin ahvalinden bahseden bir ilim”⁵⁰ şeklinde tanımlamıştır. Cürçânî’ye (471/1078) göre hilaf, “hakkı ortaya çıkarmak veya bir yanlışlığı çürütmek için çatışmalar arasında geçen bir anlaşmazlıktır.”⁵¹

Bazı alimler hilaf ve ihtilaf mefhumunu aynı anlam dairesi içerisine alırken, bazıları aralarında fark bulunduğunu söylemiştir. İsfahânî (5./11. Yüzyılın ilk çeyreği) el-Müfredât’ında hilâfî daha genel bir anlaşmazlık şeklinde tanımlarken, tüm zıtlıkların birbirinden farklı, lakin her farklı olan şeyin (aynı fikirde buluşmayan) tamamen zıt şeyler kabul edilmediğini belirtir.⁵² İhtilafın kelime anlamı ve kullanımı daha detaylı bir şekilde diğer başlıkta incelenecektir.

İslami ilimler alanına baktığımızda, hilaf başlığı altında incelenen eserlerin, fukahânın usul ve furû konularında ihtilâf ettiği hususları dile getiren eserler olduğu görülmektedir. Genellikle müellifler, mezhep imamlarının birbirine muarız olan görüşlerini ve argümanlarını aktarmış en sonunda eğer bir mezhebin savunmasını yapacaksa, desteklediği fikirleri ya da kendi şahsî fikrini ortaya koymuştur.

Hilâf literatüründen farklı olduğu düşünülen reddiye türü eserlerde ise, müellif zaten bir taraftır ve eleştirmek, çürütmek istediği veya yanlışlığına inandığı karşıt görüş için eserini tedvin eder. İncelediğimiz pek çok eserde gördüğümüz üzere amaç hilaf eserlerinde şahit olduğumuz gibi müctehidlerin farklılaştığı meseleleri ortaya koymak değil, kendi düşüncesini veya mezhep imamını savunmaktır. Örneğin, pek çok tabakât âlimine göre, hilâf ilminin kurucusu kabul edilen, hanefî alimi Ebu Zeyd Debûsî’nin

⁴⁹ İbn-i Manzur, Cilt: 9, s. 82. Fîrûzâbâdî, s. 808.

⁵⁰ İzmirli, s. 3.

⁵¹ Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerif el-Cürçânî, **et-Târifât**, 1. Baskı, Daru’l-kütübü’l-ilmiyye, Beyrut, 1983, s. 101.

⁵² el-İsfahânî, s. 294.

(430/1039) Te'sisü'n-Nazar'ında kullandığı yöntem, açıkça reddiye eserlerden farklıdır. Eserde Ebu Hanife (150/767), İmam Muhammed, Ebû Yûsuf ve Züfer (158/775) arasındaki ihtilaflardan bahsederken, Hanefî İmamların İmam Şafîi ve İmam Malik'den (179/795) ayrıldığı, ihtilaflı meseleler bâblar halinde verilmiştir.⁵³ Yine el-Esrar'da da aynı usûlü görmek mümkündür. Hanefî alimler, İmam Şafîi ve İmam Malik'in görüşleri, deliller ve Debûsî'nin kendi açıklamaları yer alır.⁵⁴ Hanefî mezhebinin müctehidlerinden Kudûrî'nin et-Tecrid'i de ilm-i hilafta ilk sayılacak eserler arasındadır. Mezhep imamını savunmasıyla, reddiye türüne benzeyen ama aslında Ebû Hanîfe, öğrencileri ve İmam Şafîi arasındaki taharet, namaz, kurban, satış, rehin vb. fûrû fıkha dair ihtilaflı meseleleri ele alan bir eserdir.⁵⁵

İslam hukukunda, reddiyeleri hilaf türü eserlerden ayıran bir diğer özellik de reddiye yapan alimlerin genellikle tek bir konu çerçevesinde veya tek bir alimin görüşüne karşı eser vermeleridir. Fukahâ, katılmadığı ve zıttını düşündüğü durumlarda, doğruluğuna inandığı düşüncesini savunmaktan geri durmamış ve reddiyeler kaleme almıştır. Etkânî'nin, (758/1357) namazda rûkûya giderken elleri kaldırdıkları için, Hanefî mezhebine mensup kimsenin, Şafîi bir imama uymasının caiz olmadığını savunduğu risalesine⁵⁶, Konevî'nin⁵⁷ (770/1369) reddiye yazması, Malikî mezhebinden İbn-i Lebbâd'ın (333/944), İmam Şafîi'nin görüşlerini tenkit için yazdığı reddiye⁵⁸ bunlara örnek verilebilir.

Reddiye türü eserlerde kullanılan dil de açıkça diğer eserlerden farkını ortaya koymaktadır. Reddiye yapan fakih, eserinin başında neden böyle bir eser yazma ihtiyacı hasıl olduğunu anlatırken, falan alimin şu eseri elime geçti, falan halkta şöyle bir hâl vukû bulmuş gibi gerekçelerle ve karşıdakinin tam tersi bir söylemle iddiasını ortaya koymuştur. Yani burada sadece mezhepler arası bir karşılaştırma değil hususî şekilde, bir alandaki düşünceyi çürütme fikri hakimdir.

⁵³ Erdoğan Sarıtepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2008, s. 154.

⁵⁴ Şehide Kılıç, *Cessas'ın Muhtasar ve Debûsî'nin el-Esrâr Adlı Eserlerdeki Diyet ve Cinayetler Bölümünün Hilaf İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İbn-i Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 18.

⁵⁵ el-Kudûrî, Cilt: 1-12.

⁵⁶ Kıvâmüddîn Emir Kâtip İtkânî, *Risale fi terk-i ref'il-yedeyn*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, yazma eser no: 543700.

⁵⁷ İbnü's-Sirâc Cemaleddin el-Konevî, *Risale fi ref'il-yedeyn fi's-salâh*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, yazma eser no: 543708.

⁵⁸ Muhammed Ebu Bekir İbnü'l-Lebbâd, *Kitabu'r-red ala's-Şafîi*, thk. Abdülmecid b. Hamde, Dârü'l-arab, Tunus, 1986.

1.2.2. Cedel

Kelime anlamı “tartışmak, yere sermek, karşı çıkmak, hicvetmek, çok şiddetli tartışmak, örmek, dolanmak”⁵⁹ şeklinde ifade edilen cedel kavramını, mantık âlimi Cürcânî “Bilinen ve kabul gören, meşhur gerçeklerden kurulmuş, amacı karşıdakini ikna etmek ve susturmak olan kıyas”⁶⁰ şeklinde ele alır. Aristo (M.Ö. 322) kitabında cedelin Latince karşılığı sayılabilecek dialektiği, “olasılık taşıyan öncüllerden netice çıkaran kıyas” şeklinde tanımlar.⁶¹ Kökeni Yunan filozoflarının tartışmalarına dayandığı varsayılan cedel, İslâm’a da mantık ilminin bir ögesi olarak girmiştir. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinde görülen meydan okumalar kelimelerinin de cedel tekniğini kullanmasına sebebiyet vermiştir.⁶²

İslam âlimleri bu alanda eser verirken karşılıklı konuşma tarzında, gerçekleşen veya ileride gerçekleşmesi muhtemel meselelere cevaplar vermişlerdir. Doğru bilgiyi ortaya çıkarmak için iki kişi arasında yapılan tartışma olan münâzara yöntemi ile cedel birbirine benzer ilimlerdir. İkisinin arasında farklılıklar bulunduğunu söyleyen alimler de vardır. Cedelde amaç, karşıdakini alt etmek iken, münazaranın usulü daha ılımlıdır.⁶³

Cedelin, fıkıh başta olmak üzere İslamî ilimlere uygulanması, temelde iki metod ile gerçekleşmiştir. Yalnız edile-i erbaânın kullanılabildiği Pezdevî metodu ve hangi ilim dalına aitliği farketmeksizin, delil olarak adlandırılan her şeyin kullanıldığı Amidî metodudur.⁶⁴ Bu metodlar ile cedel İslamî ilimlere tatbik edilmiş ve hilaf, ihtilaf, türü eserlerde kullanılmıştır. İlm-i hilâf eserleri görüş ayrılıklarını ele alırken cedel ilmi, metodlarıyla bu tartışmaların nasıl gerçekleştirileceğinin yol göstericisi olmuştur.⁶⁵ Cedelin en saf haline ise reddiye eserlerde rastlamak mümkündür. Karşı çıkılan müctehidin görüşü çürütölmek istenirse, çeşitli sorular sorularak, hüküm ve delilleri

⁵⁹ İbn-i Manzur, Cilt: 11, s. 104.

⁶⁰ el-Cürcânî, s. 74.

⁶¹ Aristoteles, **Organon V (Topikler)**, çev. H. Ragıp Atademir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, İstanbul, s. 4.

⁶² Hüseyin Doğan, “İslam Düşüncesinde bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, Cilt: 13, s. 163.

⁶³ İbrahim Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 1999, Sayı: 12, s. 19.

⁶⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 7, s. 209.

⁶⁵ Ünver, Şirâzî, s. 68.

sorgulanır. Bu halde, cedel ilmi reddiye'nin ayrılmaz bir parçası ve metodudur denilebilir.

Bazı alimler, cedeli tanımlarken, hilâf ilmînin kurallarını cedel ilmînden aldığı söylerler. Hilaf eserlerine bakıldığında ise hepsinde cedelin uygulandığını söylemek yanlış bir iddiadır. Başta da dediğimiz gibi hilaf literatürü çok geniş bir birikimi kapsamakta, ulemânın bazıları cedelî teknikleri kullanmakta bazıları kullanmamaktadır.⁶⁶ Reddiye eserlerde ise, genel amaç karşıdakinin düşüncesini çürütmek olduğu için, cedelî yöntemler kullanılarak eserler meydana getirilir.

1.2.3. Tehâfüt

Sözlüklerde “parça parça, yavaşça düşmek ve birbirini takip etmek”⁶⁷ anlamlarına gelen تَهَافُوت (tehâfüt), “bir nesnenin üzerine bilihtiyar peyderpey düşüşmek manasına gelir. Ekseriyya şer manasında kullanılır”⁶⁸, İmam-ı Gazzâlî'nin, eserinde kullandığı bu kelimenin manası hakkında, pek çok filolog görüş beyan etmiş, bazıları Arapçanın dışında başka bir dilin, bu kelimenin zenginliğini karşılayamayacağını düşünmüştür.⁶⁹ Gazzâlî tarafından kullanımı ile meşhur tehafüt kelimesi, tutarsızlık şeklinde dilimize çevrilmiştir.⁷⁰

Tehafüt eserlerine, filozofların metafizik, varlık, alem, tanrı, insan vb. konulardaki iddialarına karşı, İslam alimlerinin eleştirileridir denebilir. Gazzâlî felsefe ilmini anlayıp, filozofların gayelerine vakıf olmak için ilk önce “Makâsidü'l-felâsife'yi” yazmıştır.⁷¹ Daha sonra, insanların bir takım meşhur filozoflardan etkilenecek, dini yaşantılarını hafife almaları, ayrıca filozofların söylemlerinin zan seviyesinden öteye geçmemesi ve temellendirilememesi onun tehafütünün yazma sebebi olmuştur.⁷²

⁶⁶ Bilik, s. 110.

⁶⁷ İbn-i Manzur, Cilt: 2, s. 104. Fîrûzâbâdî, s. 163.

⁶⁸ Mütercim Asım Efendi, **Kâmusi'l-muhît Tercümesi**, ed. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 1, s. 823.

⁶⁹ el-Gazâlî, Tehâfüt, ss. 64-73.

⁷⁰ İbrahim Hakkı Aydın, “Tehâfüt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, Sayı: 26, 2006, ss. 58-59.

⁷¹ Ebu Hamid el-Gazâlî, **Mekâsidü'l-felâsife**, thk. Süleyman Dünya, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, (Mekâsid), s. 35.

⁷² el-Gazâlî, Tehâfüt, s. 74.

Tehâfüt yazmak, eleştirel bir duruş ile eserlere yaklaşımdır. Felsefenin özünde eleştirinin yer aldığı da açıktır.⁷³ Öte yandan İbn-i Rüşd'ün (595/1198), Gazzâlî'ye karşı yazdığı Tehâfüt-ü Tehâfütî'l-felâsife'si reddiye niteliğinde olup, Gazzâlî'nin felsefe hakkındaki görüşlerine açıkça bir eleştiridir. Gazzâlî ve İbn-i Rüşd'den sonra tehâfüt geleneğiyle reddiyeler devam etmiş pek çok alim bu konuda eser telif etmiştir.⁷⁴ Gazzâlî'nin filozofları eleştirisi olumsuz gibi algılansa da olumlu anlamda kelim ve İslam düşüncesine yaptığı katkı ile tehâfüt geleneği sonraki yüzyıllarda devam etmiştir.

Gazzâlî'den sonra yazılan bütün tehâfütleri birbirinin haşiyesi şeklinde görmek mümkündür. Karabâğî (942/1535) de eserini Hocaşade'nin (1024/1615) tehâfütüne ta'lik olarak kaleme almış, Tanrı ve alem konularını derinlemesine incelemiş ve Gazzâlî'ye yakın bir anlayışla eserini yazmıştır.⁷⁵ Tehâfüt yazma geleneği devlet adamları eliyle de desteklenmiş, Ali el-Tûsî⁷⁶ (887/1482), Bursalı Hocaşade⁷⁷, İbn-i Kemal⁷⁸ (940/1534) gibi alimler eserleriyle bu geleneği kendi dönemlerinde ileriye taşımışlardır.

1.2.4. İhtilâf

İhtilâf, ittifakın zıttı⁷⁹ ve aynı fikirde olmamak⁸⁰ anlamlarına gelir. İhtilâf teriminin kullanımına baktığımızda olumsuz anlam içerdiği görülmektedir. Lafızların ihtilâfı, mezheplerin ihtilâfı, delillerin ihtilâfı, müctehidlerin ihtilâfı, görüşlerin ihtilâfı vb. pek çok isimle başlayan eserle karşılaşmak mümkündür. Bunlar incelendiğinde aynı fikirde olmayan iki veya daha fazla kişinin, birbirinden farklı fikirlerinin, belli bir yöntem çerçevesinde telif edildiği görülmektedir.

⁷³ Aydın, s. 60.

⁷⁴ H. Bekir Kârlığa, "Gazzâlî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1996, Cilt: 13, s. 522.

⁷⁵ Abdurrahim Güzel, **Karabâğî ve Tehâfütü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, basım yılı yok, s. 52-237.

⁷⁶ Aladdin Ali Tûsî, **Kitabu'z-zahîra**, thk. Dr. Rıza Saade, Beyrut, 1981.

⁷⁷ Hocaşade Muslihuddin Efendi, **Tehâfütü'l-felâsife**, Kahire, 1321; Kâtip Çelebi, Cilt: 1, s. 513.

⁷⁸ Kemal Paşazâde, **Tehâfüt Haşiyesi**, ed. Doç. Dr. Ahmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

⁷⁹ Fîrûzâbâdî, s. 808.

⁸⁰ İbn-i Manzûr, Cilt: 9, s. 82.

İlk nüveleri sahabe dönemine dayanan ihtilaflar, Allah Resulü'nün hadisi⁸¹ gereği rahmet olarak görülmüş ve sahabelerden farklı düşüncelere sahip olanlar, bu düşüncelerini söylemekten geri durmamışlardır. Genişleyen topraklarla birlikte, sosyolojik yapısı birbirinden farklı insan topluluklarının İslama girmesi, önemli ilim merkezlerinin kurulup fıkıh yazma faaliyetlerinin başlaması ve müctehid imamlar etrafında halkalar oluşmaya başlamasıyla, ihtilâf eden fikirlerin sesi daha yüksek çıkmaya başlamıştır.

İhtilaf eden fukahânın ve içtihadlarının toplandığı “ihtilaf-ı fukaha” eserleri, ilk dönemlerden itibaren yazılmaya başlanmıştır. İlklerden sayılan Mervezî'nin İhtilâfu'l-Ulemâ'sında pek çok âlimin farklılaştığı hususlar, konu başlıkları halinde verilmiştir. Taharet, seferilikte namaz, oruç, satım akdi, talak, siyer vb. konuları bâblara ayırarak, Kûfiyyûn ve Ehl-i Medine gibi toplulukların, İmam Şafiî, Süfyan (161/778) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi alimlerin fikirleri alt alta sıralanmıştır. İhtilâf-ı Fukahâ eserleri incelendiğinde, fûrû fıkıh konuları bablar halinde, hangi mezhep imamının o konuda fetvası varsa, ilgili başlık altında verilmiştir.

İhtilâf ve hilâfın, çoğu alim tarafından kavramsal ayrımı tam yapılamamış, bu kavramlar birbiri yerine kullanılmıştır. Alanda inceleme yapıldığında karşılaşılan husus, hilaf eserleri diye adlandırılan eserlerin, ihtilaf eden müctehidlerin görüşlerinin bulunduğu eserler olduğudur.⁸² Bu nedenle bu iki kavram arasında tam bir farkın mevcut olduğunu söylemek yanlıştır. Reddiye ise, müctehidlerin aralarındaki ihtilaf sonucunda, cevap vermek amacıyla yazılmış daha özel ve konu bakımından daha hacimsiz eserleri kapsamaktadır.

1.3. TARİHÇESİ

İslam dünyasına baktığımızda, Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde insan aklına, tefekkürüne ve araştırmasına verilen önem neticesinde süreç içerisinde, birbirinden farklı ama özünde İslamın çerçevesinden uzaklaşmayan fikirlerin

⁸¹ Ebu'l-Fida İsmail b. Abdilhâdî el-Cerrahî el-Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, 1. baskı, thk. Abdülhamid b. Ahmed, el-Mektebetü'l-asliyye, Beyrut, 2000, Cilt: 1, s. 75; Zeyneddin Muhammed el-Münâvî, **Feyzü'l-kadîr**, 1.baskı, Mektebetü'l ticariyyeti'l-kübra, Mısır, 1356, Cilt: 1, s. 209.

⁸² Bilik, ss. 48-54.

ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Fikirlerde farklılaşma da diyebileceğimiz ihtilaf kavramının meşruiyeti, mezhepler içerisinde tartışılan konulardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de müteşâbih, müşterek ve mecaz lafızların yer alması, hadislerde yer alan içtihat isabet edenin iki sevap, etmeyenin bir sevap kazanacağı gibi ifadeler, ihtilafın olumsuz olmadığını düşünenler için delildir.⁸³

Farklı fikirlerin zamanla kurumsallaşp, itikadî ve amelî mezheplerin teşekkül etmesi, mezheplerin kendi argümanlarını savunmak ve diğer tarafta görülen eksik veya -kendilerine göre- hatalı yaklaşımları eleştirmeleri, reddiye literatürünü meydana getirmiştir. Reddiyelerin ilk çıkış noktasını Hz. peygamberin vefatından sonra, Hulefâ-yi Raşidîn döneminde görülen fikir ayrılıklarına dayandırmak mümkündür. İslam tarihine bakıldığında, ilk dönemde yazılan reddiyelerin, itikadî mezhepler arasında bulunduğunu görmekteyiz. Cehmiyye, Kaderiyye, Mutezile, Haricîler, Şia ve Ehl-i Sünnet arasındaki kader, irade, Allah-u Teala'nın sıfatları, tevhid vb. konulardaki farklılıklar reddiye yazma geleneğinin başlamasının nedenlerindendir.⁸⁴

Yine kelim sahasında Yahudi ve Hristiyanların tahrif edilmiş akidelerine karşı, İslam alimleri tarafından yazılan reddiyeler önemli bir yere sahiptir. Bu sahada yazılan reddiyeler sayıca fazladır ve müslüman alimler ve şarkiyatçılar tarafından çalışmalar devam etmektedir.⁸⁵ Allah-u Teala'nın sıfatları ve bu kitaplarda geçen cismanî anlatımlar, İslam inancı ile bağdaşmamaktadır. Kur'an-ı Kerim ayetleri ile bu uygunsuz anlatımlara reddiyeler yapılması, İslam alimlerinin bu alanda pek çok reddiye yazmasına öncülük etmiştir.

Fıkıh sahasında yazılan reddiyelerin başlangıç noktası ise, hicrî ikinci asra yani müctehid imamlar dönemine dayandırılabilir. Fukahânın verdiği hükümlerin farklı olması, ayet ve hadislerin bazılarının farklı anlaşılması, kelimenin kendisinden kaynaklanan eş anlamlı olması veya kapalılık durumu, hadislerin hepsinden bütün müctehid-

⁸³ Şükrü Özen, "İhtilaf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2000, Cilt: 21, s. 566.

⁸⁴ Sinanoğlu, ss. 516-521.

⁸⁵ Sinanoğlu, ss. 519-521.

lerin haberdar olmaması, yöntem farklılıkları ve coğrafyanın etkisi gibi sebeplere bağlanabilir.⁸⁶ Abbasîlerin, devlet politikası gereği ilim adamlarına verdikleri önem, sahabe ve tabiin devrinden gelen zengin birikim ve müslümanların çeşitli coğrafyalara yayılması mezheplerin teşekkülünde büyük katkı sağlamıştır.⁸⁷

İslam hukuk tarihinde içtihad verilen önem, ekolleşmenin önünü açmış, ortaya çıkan yeni meseleler içtihad etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Alimler, re'y ve hadis taraftarları olarak ayrılmış, risalelerini yazmalarıyla birlikte, birbirlerinin içtihadlarını öğrenmeye başlamışlardır. Ebu Hanife'nin devletler ve savaş hukukuyla ilgili içtihadları talebelerinden Şeybânî ve Ebû Yûsuf tarafından tedvin edilmiştir. Bu içtihadlardan habedâr olan İmam Evzâî, Siyer'inde bu görüşleri reddetmiştir. Çalışmamıza örnek aldığımız er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî'nin ortaya çıkması bu sebeptedir.

1.4. İSLÂMÎ İLİMLERDE REDDİYE GELENEĞİ

İslam tarihinde coğrafyanın genişlemesi, ekollerin sistemleşmesi ve tedvin faaliyetlerinin artması ile farklı sesler yükselmeye başlamıştır. Bunu sadece fikhî mezheplerin fikir ayrılığı ile sınırlandırmak doğru değildir. İslam düşüncesinin yayıldığı her alanda gerek savunmak için gerekse karşıdakinin yanlış itikâdını çürütmek için reddiye tarzı eserler yazılmıştır. Bu kısımda, İslam tarihi boyunca farklı alanlarda yazılan reddiye eserlerin örnekleri incelenmeye çalışılmıştır.

1.4.1. Dinler Tarihi ve Reddiye

Müslümanların telif ettiği reddiyelerin ilk örneklerinin, ehl-i kitaba karşı yazıldığı söylenebilir ve tarihleri hicri ilk asra dayandırılabilir. Özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıktan ihtida edenler, bu türden eser vererek, alanın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Diğer dinler için reddiye yazılmasının en temel nedenlerinden biri, ayetlerin diliyle, Yahudi ve Hristiyanlar için meydan okuyucu ifadelerin bulunmasıdır. Ayet-

⁸⁶ Hayreddin Karaman, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974, (İslam Hukuk Tarihi), s. 60.

⁸⁷ Yüksel Salman, "Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi Bağlamında İslam Hukukunda İhtilaf", **Eskiye, İslam Hukuku Özel Sayısı**, 2020, ss. 927-960.

lerde geçen eleştirel ifadeler, Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğinin bilinmesi ve bu kitapların içinde geçen kutsal kavramların, İslam akidesine uymayacak şekilde bozulması, erken dönemden itibaren reddiye yazılmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁸

Hristiyanlık ve Yahudiliğin inançlarını reddetmek için kendi kitaplarında bölümler ayıran alimler bulunduğu gibi, red ala'n-nasâra ve red ala'l-yehûd şeklinde ayrıca eser verenler de mevcuttur. Eyyübiler devrinde yaşayan Mısır'lı alim Karafî'nin (684/1285) Edilletü'l-vahdâniyye fi'r-red ala'n-Nasrâniyye isimli eseri de bunlardan biridir. Eserde nasranîlere ait hulûl, çarmıh, Hz. İsa ile ilgili inanışlar, teslis ve diğer bozuk inançlar reddedilmiştir.⁸⁹

Yahudilik'den Müslümanlığa geçen Samuel el-Mağribî'nin (551/1157) telif ettiği İfhâmu'l-yehûd adlı eser de yahudilere karşı yazılan reddiye eserlere verilebilecek örneklerdendir. Birçok nüshası bulunan bu eser Yahudilik'in değiştirildiğine ve bozulduğuna inanılan esaslarını eleştirir. Ayrıca peygamber kıssaları hakkında onların makamına yakışmayacak olayların anlatılması, Mağribî'nin reddettiği konular arasındadır.⁹⁰ Ehl-i kitap dışında diğer dînî gruplara da kelim alimleri tarafından eleştirel yazılar yazılmıştır.

1.4.2. Kelâm İlmi ve Reddiye

İslamın insanlara sunduğu düşünce hürriyeti, halifenin kim olacağı, sahabe devrinde başlayan fikir ayrılıkları ve savaşlar, müslüman coğrafyanın genişlemesi gibi nedenlerle, itikadî mezhepler erken dönemde teşekkül etmeye başlamıştır.⁹¹ İnancın saf olması ve genel kurallara uygunluğu büyük önem taşır. Kelâm alimleri, bu inancın bozulmaması ve ümmetin delalet düşmemesi için, eserlerinde İslam akidesiyle bağdaşmayan yapıları reddetmişlerdir.

⁸⁸ Âdem Özen, "İslam -Yahudî Polemiği ve Tartışma Konuları", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 9, 2000, s. 240.

⁸⁹ Karafî, **Edilletü'l-vahdâniyye fi'r-red ala'n-Nasrâniyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'l-Küttâb, Numara: 7/586, Aziz Ese, "Karafîye ve Edilletü'l-vahdâniyye fi'r-red ala'n-Nasrâniyye İsimli Eseri", **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, 2018, ss. 101-132.

⁹⁰ Ebu Nasr Samuel b. Yahya b. Abbas el-Mağribî, **İfhâmu'l-yehûd ve Kıssat-u İslâmi's-Samuel ve ruyahu'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem**, çev. Muhammed Abdullah Şerkavî, Daru'l-hidayet, Kahire, 1986; Fatıma Betül Taş, "Yahudi Asıllı Muhtedi Bilgin Samuel b. Yahya el-Mağribî'nin Yahudiliğe Reddiyesi: İfhâmu'l-yehûd", **Dini Araştırmalar**, Cilt: 18, Sayı: 47, 2015, ss. 243-269.

⁹¹ Prof. Dr. Mevlüt Özer, **Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet - Ehl-i Bid'at**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, ss. 14-15.

Allah'ın (c.c.) sıfatları, büyük günah işleyeninin durumu, kader - kaza , vaâd - vaîd,⁹² ru'yetullah, şefaât⁹³ gibi konularda birbirinden ayrılan fırkalar, zaman içerisinde daha keskin çizgiler ile birbirinden farklılaşmış, fırka-i nâciye (kurtuluşa eren fırka), ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at kavramlarıyla mezhep taraftarlığı artarak devam etmiştir. Şia, Hariciler ve Eh-i Sünnet olarak bilinen Maturidiye ve Eşariyye fırkaları, birbirlerini eleştirerek reddiye eser literatürünün doğmasına zemin hazırlamışlardır.

Hicri birinci yüzyılda başlayan itikâdî fırkalaşmanın nedenlerinden kader konusu, kaderin insan fillerine etkisi ve irade problemi tartışılmış, Kaderiyye ve Cebriyye ekolleri bu çerçevede görüşlerini sunarken, onlara karşı reddiye geleneği de ortaya çıkmaya başlamıştır. er-Red ale'l-Kaderiyye, er-Red ale'l-Cehmiyye ve er-Red ale'l-Mücbire isimli eserler, pek çok kelam alimi tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁴

1.4.3. Diğer İlimler ve Reddiye

Farklı düşüncelerin ortaya çıkmasıyla artan reddiye eserler, sadece mezhepleri ve diğer dinleri tenkit etmekle kalmamış, dil alanında lugat alimleri de reddiye eserler vermişlerdir. Örneğin, Sibeveyhî'nin (180/796) Arapça dil bilgisi kurallarını ve belagatını ele aldığı eseri el-Kitab'a yine bir Arap dili alimi Müberred (286/900), er-Red alâ Sibeveyhî mesâilü'l-galat adıyla bir eser yazmıştır. Müberred, Sibeveyhî'nin Arap dili için büyük önem arz eden eserine reddiye yaptığı için, lügatçiler tarafından eleştirilmiş ve kendisine de pek çok reddiye yapılmıştır.⁹⁵

Şüphesiz felsefe alanında reddiye eserler azımsanmayacak kadar fazladır. Gazzâlî ile başlayan tehâfüt geleneğiyle beraber reddiyeler de kaleme alınmıştır. Farabî (339/950) ve İbn-i Sînâ (428/1037) gibi felsefe ilmiyle de meşgul alimlerin, görüşlerini inceleyen Gazzâlî, metafizik ve din alanında eleştirilerde bulunmuştur. Hristiyan filozoflara da reddiyeler yazılmış, Aristoteles'e alemin ezeliyeti ile ilgili reddiye

⁹² Muhammed b. Tavât et-Tancî, "İslam Mezhepleri ve Tarihi", çev. Bekir Topaloğlu, **e-Makalât Mezhep Araştırmaları**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2011, s. 83.

⁹³ M. Özer, s. 63-64.

⁹⁴ Sinanoğlu, s. 516.

⁹⁵ Ebu'l-Abbâs Muhammed Müberred, **el-Muktedab**, nşr. Muhammed Abdülhalik Uzayme, Alemü'l-kütüb, Beyrut, 5-130. Kahveci, s. 73; İsmail Durmuş, "Müberred", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2020, Cilt: 31, s. 432.

yapan Yahya en-Nahvî'ye (6. Yüzyılın ikinci yarısı) Farâbî, Risaletün li'l-Fârâbî fi'r-reddi alâ Yahya en-Nahvî fi'r-reddi alâ Aristoteles adıyla bir reddiye yazmıştır.⁹⁶

İslam tarihinde Garanik Olayı (Şeytan Ayetleri) diye isimlendirilen hadise tefsir ve siyer alimlerinde araştırılmış ve bu konuyu istismar etmek isteyen kişilere reddiyeler yazılmıştır. Ahmet Hamdi'nin (1887/1951) Hatemü'l-Enbiya Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi⁹⁷ bu konu hakkında yazılan Türkçe reddiyelerdendir. İslam tarihi alanında çalışmalar yaparak, müslümanların tepkisini çeken İtalyan Şarkiyatçı Leone Caetani'nin (1935) İslam Tarihi⁹⁸ adlı eserine M. Asım Köksal (1998), Caetani'ye Reddiye⁹⁹ isimli bir eser meydana getirmiştir.

Sufilerin zikirleri ve yaptıkları uygulamalar pek çok devirde eleştirilmiştir. On altıncı yüzyıl Osmanlı alimlerinden İbrahim el-Halebî (956/1549), devrin en çok eleştirilen mevzularından sûfî dervişlerin sema ve raksının caiz olduğunu iddia eden Sümbül Sinan Efendi'nin (936/1529) Risale-i Tahkîkiye'sine¹⁰⁰, er-Rahs ve'l-vaks'ı¹⁰¹ kaleme almış ve bu uygulamaların caiz olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.

Kelam, dinler tarihi, felsefe, Arap dili, tefsir, tasavvuf gibi pek çok ilim dalında reddiye türü eserlerin yer aldığı görülmektedir. Burada örnek verilen eser ve yazar isimlerinin daha nicesi tabakât ve tarih kitaplarında bulunmaktadır. Reddiye eserler, gerek yazıldığı dönemin dinamiklerini anlatması gerekse İslam fikir hürriyetine verilen önemi göstermesi açısından kıymetli bir yer edinmiştir.

⁹⁶ Ebu Nasr Muhammed el-Fârâbî, **Risaletün li'l-Fârâbî fir-reddi ala Yahya en-Nahvî fi'r-reddi alâ Aristûtâlîs**, Tahran Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Kütüphanesi, yazma eser no: 293C; Abdurrahman Bedevî, **Resail-ü felsefiyye li'l-Kindî ve'l-Fârâbî ve İbn-i Bacce ve İbn-i Adiy**, Dârü'l-Endülüs, Beyrut 1997, s. 108; Ahmet Bozyiğit, "Farabi'nin Yahya en-Nedvî'nin Aristoteles'e Reddiyesine Reddiye (Risaletün li'l-Fârâbî fir-reddi ala Yahya en-Nahvî fi'r-reddi alâ Aristûtâlîs) Tahlil ve Tercümesi", **İslamî Araştırmalar**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2023, ss. 416-426.

⁹⁷ Ahmet Hamdi Akseki, "Hatemu'l-Enbiya'ya En Çirkin Bir İftiranın Reddiyesi", Sadeleştiren: M. Hayri Kırbaşoğlu, **İslamî Araştırmalar**, Cilt: 6, Sayı: 2, 1992, ss. 125-141.

⁹⁸ Leone Ceatani, **İslam Tarihi**, çev. Hüseyin Cafer, Tanin Matbaası, İstanbul, 1927.

⁹⁹ M. Asım Köksal, **Caetani'ye Reddiye**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

¹⁰⁰ Yusuf Sümbül Sinan Efendi, **Risale-i Tahkîkiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, yazma eser no: 2073/1a-28b; Yunus Bozbuğa, "Sümbül Sinan Efendi'nin Risale-i Tahkikiye'sine bir Reddiye: er-Rahs ve'l-vaks", **İslam Tetkikleri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, ss. 168-207.

¹⁰¹ İbrahim el-Halebî, **er-Rahs ve'l-vaks li müstehilli'r-raks**, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi, yazma eser no: 453; Bozbuğa, ss. 168-207.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUK TARİHİNDE REDDİYE GELENEĞİ

Bu kısımda, İslam hukuk tarihinde reddiyelerin nasıl bir metotla yazıldığı, ne gerekçelerle kaleme alındığı ve dört mezhebin reddiye literatürleri incelenmiştir. Reddiyeler incelenirken, fukahânın başvurduğu cedel teknikleri ele alınmıştır. Fakihleri reddiye yazmaya yönlendiren sebepler üzerinde durulmuştur. Reddiye eserler de dört mezhep ile sınırlandırılarak, farklı örnekler ile konunun daha iyi anlaşılması istenmiştir.

2.1. İSLAM HUKUKUNDA REDDİYELERİN METODU

İslam hukukunda alimler, doğru bildiklerini söylemekten asla geri durmamış, dinimizin hüküm verme konusunda müctehidi destekler nitelikteki naslarıyla, meseleler çözüme kavuşturulmaya devam etmiştir. Reddiye eserler telif edilirken amaç, karşı tarafla muâriz olunan düşüncenin yanlışlığını ispatlamak ve kendi delillerinin sıhhatinden emin bir şekilde savunmaktır. Bu nevîden bir eser ortaya çıkartan müctehid, cedel usullerine de hâkim olmalıdır. Cedel ilminde eser meydana getiren alimlere göre, başlıca iki usûl olan; Pezdevî ve Âmidî usûllerinden bahsetmek mümkündür. İzmirli İsmail Hakkı da bu iki usul ile ilm-i hilaf arasında bir ilişkinin varlığından söz etmiştir.

“Usûl-i cedelde iki tarik vardır. Tarik-i Pezdevî ve Tarik-i Âmidî. Pezdevî tariki, şer’i delillere özeldir. Âmidî tariki ise ilim dalları arasında ayırım yapmadan, kendisiyle istidlal edilen cem-i edile-i âma şâmildir.”¹⁰² Pezdevî’de daha az delil kullanılırken, Âmidî’de pek çok delil kullanılmaktadır. Fukaha da reddiyesinde çeşitli deliller kullanarak, kendi doğrusunu öne çıkartmak ister. Kullanılan delillerin ekseriyetle şer’i delillerden müteşekkil olduğunu söylemek yanlış değildir.

İslam hukuku alanında yazılan reddiye türü eserler incelendiğinde, tüm iddia sahiplerinin, karşıındakinin delillerini çürütmek için çaba harcadığı görülmektedir. Reddiye eser müellifi, muhatabının hükmünün yanlışlığına inanır ve delillerini çürütmek için çeşitli yollara başvurur. Kelâmın da yöntemlerinden ta’lil, istikrâ ve kıyas

¹⁰² İzmirli, s. 11.

gibi yollarla muhatabının delillerini çürütmek ister.¹⁰³ Muhatabının delillerini çürütmek için gerekli argümanları kullandıktan sonra kendi fikrinin savunmasını yapar. Yine çeşitli yöntemler ile iddiasını kuvvetlendirir, ayet, hadis ve sahabe uygulamalarını delil getirerek inandırıcılığını artırır.

Fakihlerin kaleme aldığı reddiyelerde görülen bir başka husus da muârizının delilini, sübut ve delalet yönünden ölçmektir. Fakih, zannî delilleri tespit ettiğinde, bunu karşısındakinin delilini çürütmek için kullanır. Örnek seçilen eserde, Ebû Yûsuf, Evzâî'nin bazı konularda şâz hadisi delil kullandığını iddia etmiş ve Allah Resûlü'nden gelen daha kuvvetli delillerin bulunduğunu ve onlara itibar edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Aralarındaki illet benzerliği sebebiyle, hakkında hüküm bulunmayan mevzuya, hakkında hüküm bulunan mevzunun hükmünü vermek anlamındaki kıyas¹⁰⁴da kullanılan metodlar arasındadır. Kıyası kullanacak müctehidden kıyaslanacak örneklerin birbirine uyumu istenir. Müctehid karşısındakinin delilini, kıyasa uygun olmamakla eleştirebilir. Kıyasın öğelerine uygun yapılması, ayet, hadis ve icma ile hüküm vermenin, mümkün görünmediği durumlarda kullanılması önemlidir. Kıyasın aklî bir delil mi yoksa dinî bir delil mi olduğu müctehidlerce tartışılmıştır.¹⁰⁵

Müctehid bazen de muhalife, sanki karşısındaymış gibi çeşitli sorular sorar. Soru yöneltmedeki amacı, bazen muhalifini kendi iddiasına yaklaştırmakken, bazen de karşısındakine olmayanı söyletmeye çalışmaktır. Ebû Yûsuf da reddiyesinde Evzâî'ye pek çok soru yönelterek eleştiri yapmaktadır. Ebû Yûsuf, Evzâî'den beklenen bir cevaba gerek duymadan, okuyucunun aklında pek çok soru işareti bırakarak, kendi argümanlarını daha güçlü hale getirmeye çalışmıştır.

2.2. FUKUHÂYI REDDİYE YAPMAYA İTEN SEBEPLER

İstinbât ve istidlâl yöntemlerini kullanan müctehidlerin, kıvrak zekâ, ince anlayış ve ilmî donanımına sahip olması beklenir. Zaten hayli büyük bir sorumluluk kabul edilen ictihad makamı, din alanında önemli bir hizmet vermektedir. İctihad etmeyi her

¹⁰³ Kahveci, s. 76.

¹⁰⁴ H. Yunus Apaydın, "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2022, Cilt: 25, s. 528.

¹⁰⁵ Apaydın, Cilt: 25, s. 533.

ilim ehli yapamayacağı gibi, verilen fetvayı eleştirmek de sağlam bilgi birikimi, usûl ve fûrû bilmeyi gerektirir. Fukaha arasında cedel ilmini kullanmak, eğer birbirine üstünlük sağlamak içinse kerih, hakikate ulaşmak içinse geçerli sayılmıştır.¹⁰⁶

Hicaz ve Kûfe ekolü şeklinde ayrılan fikhî mezhepler, birbirlerini başvurdıkları kaynaklardan dolayı tenkit etmişlerdir. Kûfeliler re'yi kullanmakla tenkit edilen ve re'y kullanarak Kur'an-ı Kerim ve sünnetten neredeyse uzaklaşan bir ekol gibi görülmüştür.¹⁰⁷ Fakihleri reddiye yapmaya iten sebeplerden ilki işte bu usul farklılıklarından kaynaklanan ekolleşmedir.

Zamanla fikhî mezhepler sistemleşmiş, yazılan risaleler ile birbirlerini tenkit etmekten geri durmamışlardır. Kitabı'r-red alâ Malik b. Enes, er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî, er-Red alâ ehl-i Medine, Kitabı'r-red alâ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, ilk dönemde yazılan meşhur reddiyelerdendir. Fukahânın hüküm verirken kaynak olarak kullandığı hadislerin, adalet ve zabt yönünden zayıf addedilmesi, kıyas ve icma gibi edille-i şer'iyyeye aykırı hüküm verilmesi gibi hususlar da reddiye yazılmasının nedenlerindendir.

Sadece mezhepler arası değil, mezhep içinde de birbirinden farklı seslerin çıktığı vâkîdir. Aynı mezhep imamına bağlı iki müctehidin zıt fikirlerde olduğu ve bunu ileri götürerek, reddiye kaleme aldığı örnekler mevcuttur. Bu durum, mezhep taassubu ve taklidin, müctehidin doğruları söylemesini engellemediğinin açıkça delilidir. Malikî mezhebi alimlerinden Kâfî Muhammed b. Yusuf'un (1861/1960), İbn-i Azzûz'a (1853-1915) yaptığı reddiye ve Hanefî mezhebine bağlı, Osmanlı'nın meşhur din adamlarından Molla Gürânî (893/1488) ve Molla Hüsrev'in (885-1480) birbirlerine yaptıkları reddiyeler buna örnek verilebilir.

Bazı durumlarda mezhep imamlarını savunan talebeler, reddiye eser kaleme almış, ama bu eserlerde hocalarından farklı düşündükleri noktaları da belirtmekten çekinmemişlerdir. Çalışmamıza örnek seçtiğimiz Siyeri'l-Evzâî de Ebû Yûsuf'un hocasını savunmak için telif ettiği bir eserdir. Ebû Yûsuf, birkaç konuda Evzâî'ye katılsa

¹⁰⁶ Ahmet Numan Ünver, Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu't-Tayyib et-Tâberî Arasındaki Bir Münazara Bağlamında, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 39, 2019, (Cedel), s. 69.

¹⁰⁷ Ercan Eser, "İslam Hukukunda Eleştiri Metodu", **İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II Sempozyumu Kitabı**, ed. Doç. Dr. Teceli Karasu ve Doç. Dr. Mahsum AYTEPE, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 07-08. 12. 2020, s. 379.

da Ebû Hanîfe'nin neden böyle karar verdiğini açıklamış ve hükmü okuyanı tatmin etmeye çalışmıştır.

2.3. HANEFİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ

Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis ayrımının en belirleyici noktası, hüküm istinbât etmede re'yin oynadığı roldür. Bu ayrımın re'y kanadında yer alan Hanefî mezhebi, akli kitap ve sünnetin önüne koymakla eleştirilmiştir.¹⁰⁸ Hanefî mezhebi reddiye eserlerine bakıldığında, Ebu Hanife'yi ve mezhebi savunma amaçlı yazılan çalışmalar dikkati çekmektedir. Bunun yanında fûru fıkıh alanında yazılan reddiyeler ve mezhep içi reddiyeler de yer almaktadır.

Ebu Hanife'nin "Tabî'nden bize ulaşan içtihadlara gelince, bu düşünceleri delil gösterme zorunluluğumuz yoktur. Biz de bunun gibi içtihad edebiliriz"¹⁰⁹ sözü, mezhebin tenkit geleneğinin doğmasına zemin hazırlamıştır.¹¹⁰ Yetiştigi ortam itibarıyla, sadece Hanefî mezhebi değil, diğer mezheplerin de görüşlerine hâkim olan Hanefî fakihî İbn Ebu'l-İz'in (792-1390), yine bir Hanefî alimi ve çağdaşı Ekme-lüddîn Bâbertî'ye (786-1384) mezhep taassubu hakkında yaptığı reddiyesi¹¹¹ ele alınmıştır. İbn Ebi'l-İz, Nüketü'z-zarîfe fi tercihi'l-mezhebi Ebî Hanîfe'yi telif eden Ekme-lüddîn Bâbertî'yi, hanefî mezhebini öne çıkartıp, diğer üç mezhebin üstünde tuttuğu için eleştirmiştir.¹¹²

Babertî eserine, Hanefî mezhebine mensûbiyetinden dolayı hamd ederek başlar. İbn-i Ebu'l-İz ise neden Ebu Hanife'ye bu denli bağlandığını sorgular ve kitap, sünnet, icma ve kıyas delillerinin, tüm alimlerin kullandığı kaynaklar olduğunu ve bunun Hanefî mezhebini, diğerlerinden daha tercih edilir kıldığını savunur.¹¹³ Ebu'l-İz, Babertî'nin iddialarına kısaca yer verdikten sonra, kendi görüşünü ayet ve hadisler

¹⁰⁸ Ömer Vekiloğlu, "Hanefî Usûlüne Ehl-i Hadis Eleştirileri: İstihsan Delilinin Evrimi", **Mevzû Sosyal Bilimler Dergisi İslamî İlimler Özel Sayısı**, Ekim, 2023, s. 520.

¹⁰⁹ Mehmet Aziz Yaşar, "Şâfiî Mezhebinde Mezhep İçi Eleştiri Kültürüne Bir Örnek Olarak İsnevî'nin Nevevî'ye Eleştirisi", **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı III Sempozyum Kitabı**, Muş Alparslan Üniversitesi ve İslamî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 28-29. 05. 2021, s. 75.

¹¹⁰ Yaşar, s. 75.

¹¹¹ İbn-i Ebu'l-İz, Sadrettin Muhammed b. Alaaddin, **el-ittiba'**, thk. Muhammed Ataullah Hanîf ve Asım b. Abdullah Garyûtî, Alemü'l-kütüb, Lübnan, h. 1405.

¹¹² Ferhat Koca, "İbn-i Ebu'l-İz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 19, ss. 468-469.

¹¹³ İbn-i Ebu'l-İz, ss. 22-23.

ile savunmuştur. Kendisi de Hanefî mezhebine mensup İbn-i Ebu'l-İz, Ebu Hanîfe ve öğrencileri arasında bile çelişen beyanların bulunduğunu, her zaman aynı fikirde olmadıklarını söyler. Bu gibi durumlarda, salt Ebu Hanife taklitçiliği değil de en çok tercih edilen görüşe bakmanın uygun düşeceğini söyler.¹¹⁴

İbn-i Ebu'l İz, Ebu Hanîfe'yi içtihadta en eski¹¹⁵ en fazîletli¹¹⁶ hadislerin rükünlerini kapsamlı bilen¹¹⁷ gibi övgülerle savunan Babertî'nin görüşlerine karşılık, bir kimsenin delillerle ilgili bilgisi yoksa, mezhep imamını taklit etmesi gerektiği, ama kendisi de içtihad ehliyse taklide gerek olmadığını düşünür. Hatta taassup taraftarlarını, sırf ataları bu dine bağlıydı diye yanlış yoldan dönemeyen cahil kimselere benzetir.

Mezhep içi reddiyenin güzel bir örneği sayabileceğimiz “el-İttiba”, taklit ve taassup konusunda Hanefî mezhebi içerisindeki farklı düşünceleri de ortaya koyarken, söz konusu müctehidlerin yaşadığı dönem hakkında da fikir vermektedir. Tarihte mezheplere körü körüne bağlanmanın, İslam dünyasını bir ara çatışmalara yol açacak dereceye getirdiği, içtihad kapısının kapandığı ve yeni düşünce hareketlerinin yer almadığı dönemler yaşanmıştır.¹¹⁸

el-İttiba, dil ve üslup bakımından incelenirse, İbn-i Ebu'l-İz'in muhatabına eleştirisini yaparken çok yumuşak bir dil kullandığı görülmektedir. Öncelikle Babertî'nin reddettiği düşüncesini aktarmış, daha sonra kendi fikrini ve argümanlarını sunmuştur. Muhteva açısından tek bir eseri ve tek bir konuyu reddetse de eserin tamamı ve müelliflerin yaşadığı çağı düşündüğümüzde, İbn-i Ebu'l-İz'in taassub ve taklit fikrinin yayıldığı kendi dönemine bir eleştiridir. O, taklit yanlılarının düşüncelerini reddederken, bunların devlet adamları eliyle de desteklendiğini iddia eder ve eleştirir.

¹¹⁴ İbn-i Ebu'l-İz, s. 24.

¹¹⁵ İbn-i Ebu'l-İz, s. 36.

¹¹⁶ İbn-i Ebu'l-İz, s. 41.

¹¹⁷ İbn-i Ebu'l-İz, s. 44.

¹¹⁸ Ahmet İnandır, “İbn-i Ebu'l-İz'in “İttiba” Adlı Risalesi Bağlamında Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi Örneğinde Taklide Dair Görüşleri”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss. 226-259.

2.3.1.Hanefi Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler

1. Kitabu'r-red alâ Mâlik bin Enes

Kadı Ebû Yûsuf'a nisbet edilen eser, İbn-i Nedim'in kitabında geçmektedir. Ebû Yûsuf'un hayatını anlatan pek çok çalışmada¹¹⁹ kitabın ismi zikredilmiş ama araştırmalar sonucunda matbu hali bulunamamıştır.¹²⁰

2. Kitabu'r-red alâ Siyeri'l-Evzâi

Çalışmaya konu edinilen bu eser, kendi alanında ilklerden olup, müstakil bir bölümde eser ile ilgili detaylı bilgiler verilecektir.¹²¹

3. el-İbâne fi'r-red ale'l-muşeniîn alâ Ebî Hanîfe

Afganistan'ın Belh şehrinde doğan, meşhur alim Ebu Ca'fer'e (5./11. Yüzyıl) nisbet edilen bu eserde, Hanefî Mezhebi'ne zıt görüşler tespit edilip bunlara karşı ilmî savunmalar yapılmıştır. Eserde ayrıca, Belhî'nin mezhebi tercih sebeplerini anlatan bir bölümde bulunmaktadır. Doç. Dr. Mehteran Furkanî, eser üzerinde kapsamlı bir tahkik çalışması yapmıştır.¹²²

4. er-Red ve'l-intisâr alâ mezhebi imâmi'l-eimme ve sirâci'l-ümme,

Şemsüleimme Kerderî'nin (642/1244), Gazzâlî'nin Ebu Hanife hakkında yazdığı iddia edilen reddiyesine, cevap şeklinde kaleme aldığı eser, mezhep içerisinde Gazzâlî'ye yazılan ilk reddiye eser niteliğini taşımaktadır. Altı kısımdan meydana gelen eserde, giriş bölümünden sonra, Gazzâlî'nin eleştirilerine cevap verilmiştir. Sert

¹¹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve'l-asârüh-ü musannifin**, Vekâletü'l-meârif, İstanbul, 1951, Cilt: 2, s. 536; Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt: 10, s. 265; Mehmet Avcı, **İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Görüşleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2001, s. 51.

¹²⁰ İbn-i Nedim, Cilt: 2, s. 20.

¹²¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 1-135.

¹²² Kadı Ebû Ca'fer el-Belhî, **el-İbâne fi'r-red ale'l-muşeniîn alâ Ebî Hanîfe**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 329679; Mehteran Furkanî, "Kadı Ebû Ca'fer el-Belhî'ye ait el-İbâne fi'r-red ale'l-muşeniîn alâ Ebî Hanîfe", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 43, 2019, ss. 73-181. (Eserin bahsedilen nüshası Sadreddin el-Hâssî, Ebu'l-Mü'eyyed Muvaffak b. Muhammed b. Hüseyin el-Hâssî el-Harizmî'ye nispet edilmiştir. Farklı nüshaları vardır. Diğer nüshalardan ve çeşitli delillerden eserin el-Hassî'ye ait olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Mehteran Furkanî'nin "Kadı Ebû Ca'fer el-Belhî'ye ait el-İbâne fi'r-red ale'l-muşeniîn alâ Ebî Hanîfe Adlı Risalenin İncelemesi ve Tahkiki" adlı çalışmasına bakınız.)

bir dili olan eserde, Şâfiî mezhebi ve Gazzâlî ağır ithamlarla eleştirilmiştir. Ebu Hanife'nin hayatının da yer aldığı eser, farklı isimlerle çeşitli kaynaklarda geçmektedir.¹²³

5. ed-Dürrü'l-münîfe fi'r-red alâ İbn-i Ebî Şeybe fîmâ evredehû alâ Ebî Hanîfe,

Hadis ve tefsir âlimi Ebu Bekr İbn-i Ebî Şeybe'nin (235/849), Ebu Hanife için yazdığı reddiye karşı, cevap vermek için, Hanefî fakih Abdülkadir el-Kureşî (775/1375) tarafından yazılan reddiyedir. Reddiyenin yazma hali günümüze kadar ulaşmıştır.¹²⁴

6. el-Ecvibe 'an i'tirâzâtı İbn-i Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe,

Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa'nın, Tacü't-terâcim isimli kitabında müellifin ön sözünde bahsettiği ve tabakat kitaplarında yer alan ama matbu nüshasına ulaşılamayan eser, İbn-i Ebî Şeybe'ye yapılan reddiyelerden biridir. Ebu Hanife'yi savunma amaçlı yazılmıştır.¹²⁵

7. er-Risale fi reddi risalet-i Molla Hüsrev,

Osmanlı on beşinci yüzyıl şeyhulislamlarından Molla Hüsrev, kölelik hukuku hakkında bir eser kaleme almış. Yazdığı bu eser, kendi döneminde pek çok alim tarafından tenkit edilmiştir. Molla Gürânî de bir reddiye yazarak, risalede hem Hanefî mezhebiyle bağdaşmayan hükümler bulunduğu, hem de dil açısından zayıf bir eser olduğunu dile getirmiştir.¹²⁶

¹²³ Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettar b. Muhammed el-Kerderî, **er-Red ve'l-intisâr alâ mezhebi imâmî'l-cimme ve sirâci'l-ümme**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 2732; Ahmet Özel, "Kerderî Şemsüleimme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, Cilt: 25, s. 277; Dâvud Eşit, **Şemsüleimme el-Kerderî'nin "Risale fi'r-red ale'l-İmam el-Gazâlî" Adlı Risalesinin Tahkiki, Tercümesi ve Tahlili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

¹²⁴ Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, **ed-Dürrü'l-münîfe fi'r-red alâ İbn Ebî Şeybe fîmâ evredehû alâ Ebî Hanîfe**, Mahtutâ-u mektebet-i İbn-i Abbas, Yazma no: 1197; Demir, s. 248; Ahmet Özel, "Kureşî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, Cilt: 26, s. 442.

¹²⁵ İbn-i Kutluboğa, (Müellifin Girişi); Kâtip Çelebi, Cilt: 2, s. 12.

¹²⁶ Şemsüddin Ahmed b. İsmail Molla Gürânî, **er-Risale fi reddi risâleti Molla Hüsrev**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, Numara:188; Hasan Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risale fi'l-Vela'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkiki Neşir", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, 2010, ss. 173-207.

8. Ecvibe alâ Molla Gürânî,

Molla Hüsrev, Molla Gürânî'nin reddiyesindeki kendisiyle ilgili iddialara sert bir dille reddiye yazarak cevap vermiştir.¹²⁷

9. en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs'an rudûd-i İbn-i Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe,

Osmanlı'nın yetiştirdiği alim ve müderrislerden Zâhid el-Kevserî (1952) de İbn-i Ebi Şeybe'ye reddiye telif etmiştir. Eser, Ebu Hanife'nin içtihadlarında Peygamber efendimizden gelen sahih rivayetlere, zıt hükümler verdiği iddiasına cevap sadedinde kaleme alınmıştır.¹²⁸

2.4. MALİKİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ

Malikî Mezhebi'nin reddiye çalışmaları incelenirken, en fazla eleştirinin Şâfiî mezhebine yapıldığı görülmüştür. Malikî fukahâ, İmam Şâfiî'yi, fûru meselelerde verdiği hüküm ve kullandığı delillerden dolayı tenkit etmiştir. Malikîlerin, diğer mezheplerden farklı bir şekilde amel-i (icma-i) ehl-i Medine'yi delil kullanmaları da diğer mezhepler tarafından eleştirilmelerine sebebiyet vermiştir. Burada, müctehid Kayrevânî'nin, İmam Şâfiî'yi eleştirdiği ve kendi mezheb imamını savunduğu eseri incelenmeye çalışılmıştır.

Malikî mezhebinin önemli alimlerinden İbnü'l-Lebbâd el-Kayrevânî'nin (333/944), İmam Şafii'nin görüşlerini zikrederek eleştirdiği eseri Kitâbü'r-red ale's-Şafîi incelendiğinde, otuz dört meselede İmam Şafii'nin delil ve söylemlerini aktardığı, sonrasında İmam Malik'in delilleri ile Şafii'nin argümanlarını çürütmeye çalıştığı görülmektedir. Yazar, İmam Şafii'yi eleştirirken ayet ve hadisler ile sözünü kuvvetlendirmiş ve fûru fıkıhla ilgili çeşitli konularda eleştiri yapmaktan çekinmemiştir.

Hurma ve buğdayın zekâtı, Kâbe içinde namaz kılma, süt emme yasakları, yemin, muhayyerlik, ihram yasakları, köpeğe dokunma, namazda Fatıha okumak¹²⁹ gibi alt başlıklara yer veren Lebbâd, İmam Şafii'nin iddialarını dile getirdikten sonra İmam Malik'in delillerini aktararak savunur.

¹²⁷ Mehmed b. Feramuz Molla Hüsrev, **Ecvibe alâ Molla Gürânî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, yazma eser no: 1051; H. Özer, ss. 173-207.

¹²⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî, **en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs an rudûd-i İbn-i Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe**, Mektebet-ü ezheriyyet-i tûras, Kahire, 2000.

¹²⁹ İbnü'l-Lebbâd, ss. 47-108.

İbn-ü Lebbâd'ın reddiye hususunda ileri gittiğini söyleyenler de vardır, hatta kitabın muhakkiki Abdülmecîd Hamde, bu eleştirilerin sadece karşı tarafı küçük düşürme amaçlı yapıldığını düşünmektedir.¹³⁰

Kitap içerisinde bazı yerlerde, İbn-ü Lebbâd'ın İmam Malik'i savunduğu görülmektedir. Örneğin; İmam Şafii'nin, İmam Malik hadis rivayet ederken bazı râvilerde yanlışlık yaptı (Amr b. Osman yerine Ömer b. Osman) iddiasına karşı, bunun İmam Mâlik'in hatası olmadığı, hadislerin tek değil farklı rivayet zincirlerine sahip bulunduğunu örneklerle açıklamıştır.¹³¹ Yazar İmam Şafii'nin kıyas ve icmada hata ettiğini, ayetleri tefsir ederken hataya düştüğünü, hadislere de ekleme yaptığını dile getirmektedir.¹³²

Mâlikî reddiye eserleri içinde önemli bir yere sahip bu eserde, kullanılan dil gayet sert ve üslup bakımından da ağırdır. Yazar, İmam Mâlik'i savunmanın yanında İmam Şâfiî için, bu gereksiz olmuş; tartışma konusu yapılması gereksiz, birçok yerde, hanginiz Allah'ın Resulü'nün hadislerine uyuyorsunuz; hanginiz hadise daha saygılıdır, gibi ifadeler kullanmaktadır.¹³³ Ayrıca İmam Şafii'den bahsederken herhangi bir saygı ifadesi kullanmayan yazar, İmam Mâlik'den sonra her seferinde Allah ondan razı olsun, diyerek tâzim ve övgü ifadelerine yer vermiştir.

2.4.1. Malikî Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler

1. Kitâbü'r-red ale's-Şâfiî fî mes'eleti'l-humus

Bağdatlı Malikî müctehid Ebû İshak Cehdamî (282/896), İmam Şâfiî'nin humus ile ilgili görüşlerine reddiye kaleme almıştır.¹³⁴ Eserin matbu nüshası bulunamamıştır.

¹³⁰ Bedri Aslan, "Mâlikilerin İmam Şâfiî Eleştirisi: İbnü'l-Lebbâd'ın "Kitabu'r-red ala's-Şâfiî" Adlı Kitap Örneğinde", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, 2021, ss. 45-51.

¹³¹ İbnü'l-Lebbâd, ss. 75-77.

¹³² Aslan, ss. 48-49.

¹³³ İbnü'l-Lebbâd, ss. 47-108

¹³⁴ İyaz, Cilt: 4, s. 291.

2. Kitabu'r-red ale'l-Müzenî

Malikî mezhebi müctehidlerinden Ebû Bekir Ebherî (375/986), Şâfiî müctehidlerden Ebû İbrahim el-Müzenî'nin, İmam Malik'i eleştirdiği otuz hususa karşı bir reddiye kaleme almıştır. İbn-i Nedim'in Fihrist'inde eserin ismi, "er-red ala'l-Müzeni fi selesiyne mesele fi Medine"¹³⁵ şeklinde geçmektedir.¹³⁶

3. Nusretü'l-fakîhüs'sâlik alâ men inkâr-i meşhûriyyetüs'sedl-i fi mezhebi Mâlik

Mezhep içi reddiye örnek, Mâlikî son dönem alimlerinden Kâfi Muhammed b. Yûsuf, İbn-i Azzuz'un Mâlikî mezhebinde namazda "kabz" (elleri bağlama) hakkında telif ettiği kitabına reddiye yazmıştır. Mâlikî alimler, namazda kıyam halinde ellerin durumuyla ilgili, sedlin mendup, kabzın ise farz namazlarda mekruh olduğunu söylerler. Alimlerin ekseriyeti, kıyamdayken kabzı bir yere dayanarak namaz kılmaya kıyas ederler.¹³⁷ Kâfi de bu alimler arasındadır ve kitabında sedl hakkında bid'at diyenlere karşı çıkararak, sedlin de kabzın da sünnette yeri bulunduğunu söyler.¹³⁸ Eserin, fîrû fıkha ait tek bir meseleden müteşekkil ve tüm eser boyunca kullanılan üslubun yumuşak olması gözden kaçmamaktadır. Giriş kısmında reddiye yaptığı İbn-i Azzuz hakkında övgüler ve dualara yer veren Kâfi, devamında da kendisinden üstad diye bahsetmiştir. Üslûbu mutedil görünen bu eser, birçok reddiye eserden bu yönüyle farklıdır.

2.6. ŞAFİİ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ

Yapılan araştırmalar sonucunda, Şâfiî mezhebinin, reddiye eserler açısından zengin bir birikime sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki, gerek mezhep içerisinden bir alime ve gerekse farklı bir mezhepten birine yazılan reddiyelerin pek çok örneğine rastlanılabilir. Ancak, mezhebin tabakat kitaplarında pek çok örneği bulunan bu eserler, tahkik edilip incelenmeyi beklemektedir.

¹³⁵ İbn-i Nedim, Cilt: 2, s. 13.

¹³⁶ Muhammed Suveysî, "Ebherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt: 10, s. 75.

¹³⁷ Ebû Said Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra* (nşr. Zekerîyya Umeyrat), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1994, s. 169.

¹³⁸ Muhammed b. Yunus es-Sühri el-Kâfi, *Nusretü'l-fakîhüs'sâlik ala men inkâr-i meşhûriyyetüs'sedl-i fi mezhebi Mâlik*, nşr. Muhammed Mahmûd Vüld Muhammed el-Emîn, baskı yeri yok, 2003, ss. 6-7.

Şâfiî mezhebinde, mütekaddimîn döneminde yoğunlaşan reddiye çalışmalar, mezhep içi görüşlerin sistemleşmesinden sonra azalmaya başlamıştır. Mezhep içerisinde yapılan eleştiriler, güzel bir tarzda karşılanmıştır.¹³⁹ Şüphesiz, mezhebin kurucusu İmam Şâfiî'nin, reddiye alanında kıymetli çalışmalarının olması, eleştiri kültürünün mezhep içerisinde yayılmasına sebeptir. Şâfiî, muhâtabına kendi mezhebinin dinamikleri çerçevesinde, delillerini de açıklamak kaydıyla eleştirilerini yapmış, kendinden sonra gelen mezhep ulemasına, kıymetli bir birikim bırakmıştır. Şâfiî mezhebinin reddiye kültürünü daha iyi anlayabilmek için, örnek bir eser incelenmeye çalışılmıştır.

Şâfiî mezhebi reddiye eserleri içerisinde, mezhepler arası reddiye örneklerinden biri, İmamü'l-Harameyn İbn-i Hacer el-Heytemî'ni (974/1567) kaleme aldığı, *Keffu'rae an muharemeti lehv ves'sema* adlı eseri incelenmiştir. İbn Hacer el-Heytemî, kitabını yazma sebebini giriş kısmında anlatır. Kendisine soru sorulan ve döneminin önemli alimlerinden sayılan el-Heytemî, yine bir ziyaret ve soru cevap sırasında halkın musikînin caizliğine dair bir kitaptan bahsettiğini söyler. Konuyla ilgili Mekke'nin ileri gelenlerinden de mektuplar aldığını söyleyen yazar, doğruların açığa çıkması için reddiye yazmaya karar vermiştir.¹⁴⁰

Reddiyeye konu kitap, Mâlikî mezhebi alimlerinden Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Tunûsî'nin (947/1540) *Ferahu'l-esmâ bi ruhahi's-sema* ismini verdiği, musikinin caizliğine dair eseridir. Muhammed Tunûsî, kitabında musikinin ruhu rahatlatığından, dinlemenin ve icrânın dinimizce uygunluğundan ve özellikle tasavvuf ehli için önemli yeri olduğundan bahseder.¹⁴¹

el-Heytemî kitabının başındaki mukaddimede Tunûsî'yi ve onun gibi düşünenleri sert bir dille uyarır. Bu kitabın mollalar arasında yayıldığını ve halkın da bunu delil göstererek, her çeşit çalgıyı ve şarkıyı dinlediğinden yakınır. Tunûsî'nin kitabında yer alan ifadeler için, “bunlar günahı küçümsemektir, bundan Allah'a sığınırım” diyerek eleştirir.¹⁴²

¹³⁹ Yaşar, ss. 75-76.

¹⁴⁰ Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî, *Keffür'rae an muharramet-i lehv ves'sema* thk. Adil Ebu'l-Abbâs, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, ss. 17-18.

¹⁴¹ el-Heytemî, s. 18.

¹⁴² el-Heytemî, s. 19.

Eserinin ilk kısmı, haram sayılan ve sayılmayan müzikler, çalgı aleti kullanılmadan söylenen şarkı, dans eşliğinde ve tef, flüt ve yaylı çalgılar eşliğinde şarkı söylemek, Kur'an'ın ezgili okunması, davul ve benzeri aletlerin kullanımı gibi bölümlerden oluşmuştur. İkinci kısmı ise haram olan eğlencenin açıklandığı, zarlı oyunlar, satranç ve benzeri oyunlar ile güreş vb. müsabakalar gibi bölümlere ayrılmıştır.¹⁴³

el-Heytemî tüm bölümlerde hadis ve âyetlerden yararlanarak iddiasını kuvvetlendirmiş, gerekli yerlerde fakihlerin konu hakkındaki bilinen görüşlerine yer vererek, eleştirmekten kaçınmamıştır. Örneğin el-Hâfız Askalânî'nin kendisine İbn-i Mes'ud'dan rivayet edilen hadisi¹⁴⁴ delil göstermesine karşı çıkarak, "görmüyor musunuz? Allah'ın zikrini şarkı söylemeye benzetiyor" diyerek bunların kıyaslanmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir.¹⁴⁵

2.6.1. Şafii Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler

1. Kitab-ı Siyeri'l-Evzâî

Eser, bu çalışmada incelenen reddiyenin bir nüshasını barındırmaktadır. Şâfiî, Ebû Yûsuf'un reddiyesini aynen naklederek, en sonunda kendi görüşleri ve değerlendirmelerini yapmıştır. Şâfiî, devletler hukukuyla ilgili bu eserde, bazen Evzâî'ye, bazen Ebu Hanife'ye hak vermiş bazı yerlerde de her ikisinden farklı iddialarda bulunmuştur.¹⁴⁶

2. er-Red alâ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî

İmam Şâfiî bu eseri, Hanefî mezhebi müctehidlerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, Medineliler'in ve Ebû Hanife'nin görüşlerini karşılaştırarak yazdığı eserine¹⁴⁷ reddiye olarak kaleme almıştır. Eserde, kıyas ile ilgili eleştiriler ağırlıktadır. Eserin içeriğinde diyet, kısas, katilin mirası gibi ihtilaflı konular yer almaktadır.¹⁴⁸

¹⁴³ el-Heytemî, s. 20-22.

¹⁴⁴ "والَّذِ كَرَّ بَنِيَتَ الْإِيمَانِ فِي الْقَلْبِ، كَمَا بَنِيَتَ الْمَاءَ الْبَقْلَ", el-Heytemî, s. 23.

¹⁴⁵ el-Heytemî, s. 23.

¹⁴⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, "Kitab-ı Siyeri'l-Evzâî", **el-Ümm**, thk. Dr. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Daru'l-vefa, 2001, Cilt: 9, s. 171, (es-Siyer).

¹⁴⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Hücce ala ehl-i Medine**, nşr. Seyyid Mehdi Hasan el-Kilânî, Haydarâbâd, 1385, (Hücce).

¹⁴⁸ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, Cilt: 7, ss. 323-352.

3. Şifâ'ü's-sekam fî ziyâreti hayri'l-enâm

Takiyüddin Subkî, Hz. Resulullah'ın kabri şeriflerini ziyaret etmeye karşı çıktığı, bunu şirk görüp, Hristiyan ve Yahudilere benzemek olduğunu iddia eden İbn-i Teymiyye'ye bir reddiye yazmıştır. Subkî eserinde, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin fazileti ile ilgili rivayetlere yer vermiştir. Eser, matbu halde günümüze ulaşmıştır.¹⁴⁹

4. er-Red alâ İbn-i Teymiyye fî mes'ele't-talâk

Kadı ve fakih Ebu'l-Meâlî Kemalüddîn İbnü'z-Zemlekânî (727/1327), İbn-i Teymiyye'nin (728/1328) boşanmayla ilgili görüşlerine reddiye yazmıştır. Ayrıca müellifin, İbn-i Teymiyye'nin en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan, Hz. Resulullah'ın kabrini ziyaret ile ilgili görüşlerini eleştirdiği, er-Red alâ İbn-i Teymiyye fî mes'ele't-talâk¹⁵⁰ isimli bir eseri de bulunmaktadır.¹⁵¹

5. el-Mühimmât fî şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza

Aynı mezhep taraftarı müctehidlerin, birbirini reddettiği çalışmalardan biri olan, Ebu Muhammed Cemaluddin el-İsnevî'nin (772/1370), Rafîî (623/1226) ve Nevvî'yi (676/1277) eleştirdiği bu reddiyede, İsnevî, tenkit ettiği alimlerin Şâfiî Mezhberi'nin metodlarını doğru anlamadıklarını iddia eder. Ayrıca alimlerin kendi hükümleri arasında çelişkiler bulunduğunu iddia eden İsnevî, eserinde ağır bir dil kullanmıştır.¹⁵²

2.5. HANBELÎ MEZHEBİ REDDİYE GELENEĞİ

Hanbeli mezhebi reddiye eserleri incelendiğinde, özellikle İbn Teymiyye'ye diğer alimler tarafından yapılan eleştirilere karşı yazılan reddiyeler önemli bir yer kaplamaktadır. İbn-i Teymiyye, eleştirel üslubu ve mücadeleci tavrıyla Hanbelî mezhebini ve selefililiği savunmuştur. Yaşadığı dönemde fikirleri ve verdiği fetvaları sebebiyle

¹⁴⁹ Takiyüddin Subkî, *Şifâ'ü's-sekam fî ziyâret-i hayri'l-enâm*, Daru'l-kitab el-ilmiyye, Lübnan, 2008.

¹⁵⁰ Taceddin Subkî, Cilt: 9, s. 191; Hacı Mehmet Günay, "İbnü'z-Zemlekânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, Cilt: 21, s. 243.

¹⁵¹ Günay, ss. 242-243.

¹⁵² Saffet Köse, "İsnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2010, Cilt: 23, s. 160; Yaşar, s. 76.

hapse atılmış, diğer mezhep alimleri tarafından da eleştirilmiştir.¹⁵³ Bu eleştirilerin hepsini incelemek mümkün olmasa da Hanbelî mezhebi literatüründe önemli yere sahip olan, Şemseddin İbn-i Abdülhâdi'nin (744-1343), hocası İbn-i Teymiyye'yi savunmak için kaleme aldığı Sârimu'l-münkî fi redd-i alâ Subkî adlı eseri incelenmiştir.

Şâfiî müctehid Takiyüddin Subkî, İbn i Teymiyye'nin Hz. Peygamberin kabrini ziyaret için yolculuk yapmanın dinde yeri olmadığı yönündeki fikirlerine karşı, cevap vermek amacıyla Şifau's-sekam fi ziyâret-i hayri'l-enam eserini yazmıştır.¹⁵⁴ İbn-i Abdülhâdi ise, bu esere karşı reddiye telif etmiştir. Abdülhâdi eserinde Peygamber efendimize ait ziyaret ile ilgili hadisler, ziyarete delalet eden hadisler, ziyaret için yapılacak yolculuğun ibadet sayılması, alimlerin sözlerinden deliller, tevessül ve istiğâse gibi bölümlere yer vermiş, her bir bölümün sonunda da itirazlarını ve delillerini sıralamıştır.¹⁵⁵ İbn i Teymiyye kaynaklarda şeddi rihal şeklinde geçen hadisten¹⁵⁶ yola çıkarak Hz. peygamberin türbesi de dahil hiçbir türbeye ziyaretin uygun olmadığını iddia eder.¹⁵⁷ İbn-i Abdülhâdi hocasının bu görüşünü kitabında savunur ve Subkî'nin kitabında yer verdiği hadisleri zayıf ve uydurma kabul eder.

Reddiye eserler içerisinde, hocalarının görüşlerini savunmak için yazılan eserler arasında yerini alan bu kitapta kullanılan dil de çoğunlukla ağırdır. Karşı tarafın delilleri “çürük, hayale benzer, zayıf” gibi ifadelerle adlandırılmıştır.¹⁵⁸ İbn-i Teymiyye'nin eleştirilerinde sert bir dil kullanması, öğrencilerinin de bu üslub ile eser kaleme almalarının bir sebebidir denilebilir.

¹⁵³ Ferhat Koca, “İbn-i Teymiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 20, s. 393.

¹⁵⁴ Bilal Aybakan, “Subkî Takiyüddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, ss. 14-15.

¹⁵⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed İbn-i Abdülhâdi, **Sarimu'l-münkî fi reddi ales'Subkî**, thk. Akil bin Muhammed bin Zaid al-Yemeni, al-Rayan Vakfı Yayınları, Beyrut, 2003, (Sarimu'l-münkî), ss. 20-347.

¹⁵⁶ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail Buhârî, **Sahih-i Buhârî**, thk. Diyb el-Bâğî, 5. Baskı, Dâr-u İbn-i Kesîr, Dimeşk, 1993, Cilt: 2, Savm, no: 1893. **ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: مسجد الحرام، ومسجد الأقصى، ومسجدي هذا** “Ancak üç mescit için yolculuğa çıkılabilir. Onlar, Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve bu mescidimdir.”

¹⁵⁷ Hüseyin Kandemir, **Şedd-i Rihal Hadisi (Üç Kutsal Mescide Yolculuk) ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2018, s. 5.

¹⁵⁸ İbn-i Abdülhâdi, **Sarimu'l-münkî**, s. 13.

2.5.1. Hanbeli Mezhebi Reddiye Literatüründen Örnekler

1. Er-Red alâ İbni'l-Lebbân

Hanbeli mezhebine mensup fakih Ebu Yâlâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferra'nın (458/1066), Şafi alim İbnü'l-Lebbân'a reddiye yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Eserin matbu nüshası bulunamamıştır.¹⁵⁹

2. Der'ü'l-levmi ve'd-daym fi savm-i yevmi'l-ğaym

Bağdat'lı Hanbelî alimi, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1201), islamî ilimlerin her alanında eser telif etmiştir. Şaban ayının otuzunda oruca niyetlenmenin, dinimizce uygun olmadığını iddia eden Bağdâdî'ye reddiye kaleme almıştır.¹⁶⁰

3. er-Reddû'l-kebîr alâ men i'atarada aleyhi fi meseleti'l-halefi bi't-talâk

Hanbelî mezhebine mensup Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn-i Teymiyye, talak ile yemin meselesinde devrin ulemasından farklı hükümler vermiştir. Devrin idarecileri tarafından da uyarılan İbn-i Teymiyye, talak ile yemin meselesine itiraz edenlere reddiye yazmıştır.¹⁶¹

4. er-Red alâ ahnaî fi meseleti'z-ziyâre

Takiyüddin İbn-i Teymiyye, verdiği fetvalar sonucu hapse girmiş, tutsak olduğu süre zarfında da eser telif etmeyi bırakmamıştır. Dönemim alimlerinden Ahnâî'nin kabirleri ziyaret etmekle ilgili görüşlerine reddiye şeklinde bu eseri yazmıştır.¹⁶²

5. er-Red alâ Ebî Bekri'l-Hatîbi'l-Hafız fi meseleti'l-cehr-i bi besmele

Bu reddiye, Hanbelî müctehid Muhammed b. Ahmed b. Şemseddin Abdülhâdi'nin, Hatip Hafız el-Bağdadî'nin (463/1071), namazda besmelenin açıktan okunması konusunda yazdığı, iki ciltlik eserine, reddiye türünde yazdığı çalışmadır. İbn-i Abdülhâdi, eserinde besmele ile ilgili hadisleri incelemiş ve Bağdâdî'ye cevap vermiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Abdülkadir Ebu Farris, **el-Kâdî Ebû Ya'la el-Ferra ve kitabühü el-Ahkamü's-Sultaniyye**, Beyrut, 1983, s. 245.

¹⁶⁰ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Der'ü'l-levi ve'd-daym fi savm-i yevmi'l-ğaym**, thk. Casım b. Süleyman, Daru'l-beşeyri'l-İslamiyye, Beyrut, 1994.

¹⁶¹ İbn-i Receb, Cilt: 4, s. 523.

¹⁶² İbn-i Receb, Cilt: 2, s. 523.

¹⁶³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed İbn-i Abdülhâdi, **er-Red'alâ Ebî Bekir el-Hatîb fî meseleti'l-cehr-i bi'l-besmele**, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, Mecmua, yazma eser no: 55, (Besmele); İbn-i Receb, Cilt: 5, s. 117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM EVZÂÎ VE EBÛ YÛSUF'UN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde, eserlerini örnek olarak ele aldığımız İmam Evzâî ve Ebû Yûsuf'un hayatlarına ve eserlerine kısaca değinilmiştir. Tabakât kitapları ve alanında yapılmış kıymetli çalışmalardaki bilgilere bağlı kalınarak biyografi bölümü oluşturulmuştur.

3.1. İMAM EVZÂÎ'NİN HAYATI

Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid Ebi Amr el-Evzâî, 88 (707) yılında Bala-bek'te doğdu. Erken yaşta babası vefat eden Evzâî, annesiyle büyüdü.¹⁶⁴ Ebu Amr, künyesinin babasından geldiği düşünülmektedir, çünkü Amr isminde bir oğlu olduğu kaynaklarda geçmez.¹⁶⁵ Bekaa'nın köyü Kerek'de biraz yaşadıktan sonra annesiyle Beyrut'a taşındı.¹⁶⁶ Evzâî ilim ve ibadetin kendisinde toplandığı ve döneminde imâmete uygun görülen bir alimdi.¹⁶⁷

İlk eğitimini Kerek'de alan Evzâî, hafızlığı tamamlamış ve hadis ilmîni buradan almıştır.¹⁶⁸ Evzâî ilim tahsilini daha çok Dımeşk'deki alimlerden yapmıştır ve en çok ders aldığı hocası Mekhûl'dür.¹⁶⁹ Abbasîler döneminde kâtiplik yapan Evzâî, gayrimüslim tebaa dahil her kesimden sorunları bulunanlar için yöneticilere mektuplar yazmış ve halkın sevgisine mazhâr olmuştur.¹⁷⁰ Birçok tabakât müellifinin de dile getirdiği gibi Evzâî ilim alanında kendisine güvenilen, Evzaîyye adıyla mezhep kuracak seviyeye gelmiş ve mezhebi sadece kendi bulunduğu bölgede değil Endülüs'e kadar birçok İslam beldesine yayılmıştır.¹⁷¹ Yaşadığı bölgede kendisine Âlim-u Ehl-i Şam ve şeyhulislâm lakapları verilmiştir.¹⁷² Evzaî'nin vefatıyla ilgili rivayetlerde ise, hicrî

¹⁶⁴ Ebu'l-Kâsım İbn-i Asâkir, *Târih-i medînet-i Dımeşk*, thk. Ömer b. Garâmeti'l-Urmevî, Daru'l-Fikr-i lit'Tabâati ve Neşr-i vet'Tevziy, 1995, Cilt: 35, s. 157; Bouzenita, ss. 32-33.

¹⁶⁵ Bouzenita, s. 32.

¹⁶⁶ ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 110.

¹⁶⁷ ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 112.

¹⁶⁸ Bouzenita, s. 37.

¹⁶⁹ Salim Ögüt, "Evzâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt: 11, s. 546.

¹⁷⁰ Ertuğrul Boynukalın, "Evzâî ve Fikhî Mezhebi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 23, 2011, s. 4.

¹⁷¹ Ögüt, "Evzâî", s. 546-547.

¹⁷² ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 107.

yüz elli yedi yılında, banyoda kömür zehirlenmesinden dolayı öldüğünü, cenazesini Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Kıptilerin beraber taşıdıkları belirtilir.¹⁷³

3.1.1. Eserleri

İmam Evzâî'nin fıkhnın hepsi yazıya geçirilmediği ve takipçisi kalmadığı için eserleri de sınırlıdır. Bu çalışmaya örnek teşkil eden er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî'nin yazılmasının sebebi olan, Evzâî'nin siyeri günümüze ulaşan tek eseridir. Eserde Evzâî'nin devletler hukuku alanında Ebu Hanife'ye tenkitleri yer almaktadır. Eser müstakil olarak bulunmasa da Ebû Yusuf'un reddiyesi içerisinde yer almaktadır.

Kaynaklarda Sünen fi'l-fıkh, Mesâil fi'l-fıkh, Müsnedü'l-Evzâî isimli eserlerin de varlığından söz edilmektedir.¹⁷⁴ Yakın dönemde Sünen ismiyle, Evzâî'nin hadis anlayışını, metodunu ve rivayetlerini belirlemek için, Muhammed eş-Şaar tarafından çeşitli kaynaklar taranarak telif edilmiş bir eser bulunmaktadır.¹⁷⁵ Bu eser, farklı kaynaklarda geçen rivayetlerin toplanmasıyla meydana gelmiştir. Evzâî'nin kendisine atfedilen sünen ile ilgisi bulunmadığı belirtilmektedir.¹⁷⁶ Müsnedü'l-Evzâî, hadisçiliği de meşhur olan Evzâî'ye aidiyeti iddia edilen diğer bir hadis kitabıdır. Kaynaklarda Evzâî'nin görüşlerini benimseyen Abdurrahman b. İbrahim Duhaym'ın da bu nüshayı derlediği geçmektedir.¹⁷⁷

3.2. EBÛ YÛSUF'UN HAYATI

Hanefi alimlerinden Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim Kûfe'de hicrî yüz on üç¹⁷⁸ yılında doğdu. Ebû Yûsuf fikhı Ebû Leyla (148/764) ve Ebû Hanife'den aldı, hadis

¹⁷³ ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 127.

¹⁷⁴ Boynukalın, s. 7; Ögüt, "Evzâî", s. 548.

¹⁷⁵ Abdurrahman b. Amr Ebi Amr el-Evzâî, **Sünenü'l-Evzâî; ehadis, âsar ve fetava**, thk. Mervan Muhammed eş-Şaar, Daru'n-nefâis, Beyrut, 1993.

¹⁷⁶ Nevzat Aydın, **İmam Evzâî ve Sünen'indeki Metodu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2001, s. 72.

¹⁷⁷ Abdüsettar eş-Şeyh, **el-İmamu'l Evzâî şeyhu'l İslam ve âlimu ehl-i Şam**, Daru'l-kalem, Dımaşk, 2006, ss. 354-355.

¹⁷⁸ Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt: 10, s. 260.

alanında kendini geliştirdikten sonra re'y alanına yöneldi.¹⁷⁹ Ebû Yûsuf'un kendi anlayışıyla, dedesi Hendek Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in başını okşadığı ve kendisi için af dilediği küçük sahabelerdendi.¹⁸⁰

Ebû Yûsuf maddi açıdan çalışmak zorunda kalsa bile hocalarının ders halkasına katılmaktan geri durmamıştır. Mâişeti için çalışmak zorunda kaldığı dönemlerde hocası Ebû Hanîfe'nin, kendisine ders halkasından ayrılmaması için maddi anlamda yardımcı olduğunu söyler.¹⁸¹ Halîfe Hârûn Reşid döneminde kadılık yapmıştır.¹⁸² Bağdat'ta kadılık yaptığı dönemde yüz seksen iki¹⁸³ yılında vefat etmiştir.

3.2.1. Eserleri

Ebû Hanîfe'nin öğrencileri içerisinde en meşhurlarından Ebû Yûsuf, hocasından aldığı birikimi tedvin görevini de üstlenmişti. Kendisinin yazdığı ve yine kendisine nisbet edilen birçok eser mevcuttur. Bunlardan ilki mâli hukuk sahasında yazılan ilk eser diyebileceğimiz Kitâbu'l-Harac'tır. Birçok dile tercüme edilen bu eser ekonomi alanında devletin idaresini anlatırken pek çok konuyu da içinde barındırır.¹⁸⁴

İhtilaf-ı Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebi Leyla, karşılaştırmalı hukuk alanında yazılan ilk örneklerdendir. Ebu Yusuf, ders aldığı iki hocasının ihtilaf ettiği konuları ele almıştır.¹⁸⁵ Oğlunun Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiği hadislerin yer aldığı, Kitâbu'l-Âsâr'ında birçok fikhî görüşünü bulmak mümkündür.¹⁸⁶

Çalışmaya örnek olarak seçilen, reddiye alanında ilk eserlerden kabul edilen Ebu Yusuf'un er-Red'i ise, hocası Ebû Hanîfe'nin siyer alanındaki görüşlerine reddiye yapan İmam Evzaî'ye bir yanıt şeklinde kaleme almıştır. Bunun dışında, İmam Ebû Yûsuf'a nisbet edilen ve ancak aidiyeti tartışmalı eserler de bulunmaktadır.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Ebû İshak Şirâzî, **Kitab-ı tabakât-ı fukaha**, 1. Baskı, Daru'l-raidi'l-arabi, 1970, s. 134.

¹⁸⁰ Hüseyin b. Ali es-Saymerî, **Ahbâr-u Ebû Hanîfe ve ashâbih**, 1974, Haydarabad, s. 97.

¹⁸¹ es-Saymerî, s. 99.

¹⁸² Ebû Abdillâh Muhammed İbn-i Sa'd, **Tabakâtü'l-kübra**, Mektebetü'l-hanecî, Kahire, 2001, Cilt: 9, s. 333.

¹⁸³ es-Saymerî, s. 108.

¹⁸⁴ Ekrem Buğra Ekinci, **İslâm Hukuku Tarihi**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 94.

¹⁸⁵ Ekinci, s. 94.

¹⁸⁶ Ögüt, "Ebu Yûsuf", s. 264.

¹⁸⁷ Ögüt, "Ebû Yûsuf", s. 264.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ER-RED ALÂ SİYERİ'L-EVZÂÎ İNCELENMESİ

Bu bölümde eserin nüshaları hakkında bilgiler verildikten sonra eserin yazılış amacı, usûl ve metodu, dil ve üslubu, yazıldığı dönem ve kitabın içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda, reddiye eserdeki Evzâî ve Ebû Yûsuf'un birbirinden farklı görüşleri kitap, sünnet ve kıyas temel başlıkları altında toplanıp, birbirlerine katıldıkları konular da ayrıca incelenmiştir.

4.1. NÜSHALARI

İmam İdris eş-Şâfiî'nin el-Ümm eserinde, ayrı bir bölüm şeklinde Siyeri'l-Evzâî yer almaktadır. İmam Şafii kendi değerlendirmelerini de ekleyerek eseri el-Ümm'ün içerisine dahil etmiştir.¹⁸⁸ Bu nüshayı en eski ve en sağlam nüsha kabul edenler vardır.¹⁸⁹ İmam Şafî eserinde çoğu kez Evzâî lehine değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁹⁰ Birden fazla mezhep imamının siyer alanındaki görüşleri yer aldığı için kıymetli eserler arasında yerini almıştır.

Bir diğer nüsha da Hindistanlı Hanefî alimi ve Lecnetü'l-ihyai'l-mearifi'n-nu-maniyye'nin kurucularından Ebu'l-Vefa Efğânî'nin (1975), Hanefi mezhebi eserlerini neşretmek için kurduğu mecliste ilk yayımlanan eserlerden biri er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî'dir. Bu nüshada Ebu Hanife'nin, Evzâî'nin ve Ebû Yûsuf'un savaş ahkâmı hakkındaki görüşleri yer alırken, İmam Şafii'nin değerlendirmeleri bulunmaz. İmam Evzâî hakkında çalışmalar yapan Abdüssettar eş-Şeyh, bu nüshada Efğânî'nin İmam Şâfiî'nin fikirlerine yer vermemesini tenkit eder.¹⁹¹ Efğânî ise kitabın giriş bölümünde esere ait tek bir nüsha bulduğunu söyler ve İmam Şâfiî'den ve el-Ümm'den bahsetmez. Abdüssettar eş-Şeyh bir diğer nüshanın da Riyad'da bulunduğunu ve İmam Şâfiî'nin

¹⁸⁸ Ertuğrul Boynukalın, "Ebu'l-Vefa Efğânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, Cilt: Ek-1, s. 390.

¹⁸⁹ eş-Şeyh, s. 357.

¹⁹⁰ İdris eş-Şâfiî, es-Siyer, ss. 171-277.

¹⁹¹ eş-Şeyh, ss. 356-357.

değerlendirmelerinin orada yer aldığını söyler.¹⁹² İki nüsha karşılaştırıldığında aralarında fark olmadığı ve el-Ümm'de yer alan nüshaya sadece İmam Şafî'nin görüşlerinin ilave edildiği görülmüştür.

4.2. YAZILIŞ AMACI

Ebû Hanîfe'nin savaş durumundaki ahkâmı, ganimetlerin paylaşılması, esirlerin durumu, dar'ul harbteki hukuki işlemler, savaş anı ve savaş sonrası yapılacaklar ile ilgili görüşleri talebesi Şeybânî tarafından es-Siyer-u Sağır de toplanmıştır. Müstakil bir şekilde bulunmayan bu eser, el-Asl (Mesut) içerisinde yer almıştır.¹⁹³ Bu siyer Evzâî'nin eline geçmiş olup, Irak'lı birisinin böylesine bir konu hakkında eser yazdığına şaşırarak, "Siyer ve meğazî ilmi onlarda yoktur" diye söylemiştir. Onun bu sözleri İmam Muhammed'e ulaşır ve onu çok kızdırır. Serahsî, Şerh-i Siyeri'l Kebir'de Şeybânî'nin ikinci defa siyer yazmasının sebebinin bu olay olduğunu aktarır.¹⁹⁴

Evzâî'nin siyerini neşreden Efgânî, Ebû Hanîfe'nin ve Iraklılar'ın siyer konusunu en az Hicaz ve Şamlılar kadar bildiğini iddia eder. Dahası Taberânî'de geçen "eş-Şa'bi savaştan bahsediyordu, oradan geçen İbn-i Ömer savaşlar hakkında konuşulmuştu duydu ve ben Resulullah ile savaşlara katıldıysam da Şa'bi benden daha iyi hatırlıyor dedi."¹⁹⁵ rivayetini ekler. Şa'bi'nin Ebu Hanife'nin siyer ilmini aldığı hocası olduğunu ve onun bu rivayetten dolayı güvenilir olduğunu dile getirir. Evzâî, siyer ile ilgili Iraklıların eser yazdığını işitince kendisi de bir reddiye kaleme alır, Ebû Yûsuf da hocasını savunmak için Evzâî'ye bir reddiye yazar.¹⁹⁶

4.3. USULÜ VE METODU

Ebû Yûsuf eserinde öncelikle hocası Ebû Hanîfe'nin konuyla ilgili görüşüne, ardından Evzâî'nin muhalif görüşüne, ardından da ona karşı reddiye şeklinde yazdığı kendi görüşüne yer vermiştir. Eserde birbirine benzeyen mevzular art arda işlenmeye

¹⁹² eş-Şeyh, s. 357.

¹⁹³ Serahsî, Mebsût, Cilt: 5, s. 3.

¹⁹⁴ Şemsu'l-eimme Serahsî, **Şerh-u Siyeri'l-Kebir**, Şarkıyyeti'l-İ'lanat, 1971, (Siyer), s. 3.

¹⁹⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 3. (Neşredenin Girişi)

¹⁹⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 3. (Neşredenin Girişi)

çalışılmıştır. Ebu Hanife'nin konuyla ilgili sadece hükmü yer alırken, Evzâî'nin hükmü ve bazen de buna delil gösterdiği hadis ve ayetlere yer verilmiştir. Eser bu yönden, İmam Evzâî'nin ictihad yaparken kullandığı istidlal metotlarını anlamak için yeterli bir kaynak değildir. Ebû Yûsuf kendi görüşünü ise delilleriyle beraber yazmış, Ebu Hanife'ye katılmadığı durumlarda da Ebu Hanife'nin neden böyle düşündüğünü açıklama gereği hissetmiştir.¹⁹⁷

Bazı meselelerde Ebû Yûsuf, Evzâî'nin öne sürdüğü delillerin subûtunun zannî olduğunu iddia eder. Örneğin ganimetten şehit yakınlarına pay verilmesi gerekir ve Hayber'de bu şekilde amel edildi diyen Evzâî'ye "Ey Evzâî, hadis ve eserlerden tüm alimlerce bilinenlere dayan, şazz rivayetlerden sakın!"¹⁹⁸ diyerek onun delilinin sıhhatini sorgulama yoluna gider. Sübûtu ve delâleti kat'i delillerin manaya delaleti açık demektir. Ayet, hadis ve eserlerin delil kullanıldığı tartışmalarda üstünlük ayet delili ve o ayetin tevilindedir. Örneğin; düşmanın ağaçlarını kesme mevzusunda İmam Evzâî, Hz. Ebu Bekr'in Şam muhasarasında ağaç kesmeyi yasakladığını delil getirir. Hanefiler, Haşr suresi beşinci ayetinde¹⁹⁹ geçen ifadedden dolayı düşmanın ağaçlarının kesilmesinin caizliğine hükmetmiştir.²⁰⁰

Ebû Yûsuf bazı mevzularda muhatabının konuyu anlamadığını kasteder. Ayrıca, muhatabının hükmünün yanlışlığını ortaya koymak için sorular sorar. Örneğin, kölenin verdiği emânın kabul edileceği yönünde fetva veren Evzâî'ye, " Mümin bir köle düşman yurdunda esir alınanların hepsine eman verdim derse, bunu tasdik mi edeceğiz?"²⁰¹ diye sorar. Evzâî'nin verdiği hükmün, doğuracağı sonuçlar bakımından uygunsuzluğunu ortaya çıkarmaya çalışır.

4.4. DİL VE ÜSLUBU

Ebû Yûsuf'un eleştirilerinde kullandığı dil ve üslup, keskin bir nitelik taşımakta ve mezhep taraftarlığının izlerini yansıtmaktadır. Özellikle ganimetin paylaşılması

¹⁹⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 17-21, 96-97.

¹⁹⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 23.

¹⁹⁹ Haşr 59/5. "Allah'ın izniyle, herhangi bir hurma ağacını kesmeniz veya kökleri üzerinde sağlam bırakmanız, yoldan çıkanlara ders vermek içindir."

²⁰⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 85-89.

²⁰¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 68.

konusunda Evzâî'nin ileri sürdüğü delilleri eleştirirken, “Bu hüküm, çarşıdaki bir memurun ya da sıradan bir su işçisinin verdiği bir karar mıdır?”²⁰² şeklinde ifade kullanması, bu tutumun belirgin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, Ebû Yûsuf'un muhalif görüşlere karşı sert bir tavır takındığını ve eleştirilerini mezhep bağlılığının etkisiyle şekillendirdiğini göstermektedir.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, muhatabın delilini küçümseyici bir tavırla ele almak, reddiye türü eserlerde sıkça karşılaşılan bir üslup özelliğidir. Ebû Yûsuf, bu sözleriyle Evzâî'nin delilinin kaynağını incelemeden, herhangi bir kimsenin söylemiş olabileceği sıradan bir ifade niteliği taşıdığına işaret etmektedir.

Bu tarz reddiye eserlerde görülen bir durum da muhatabına ismiyle değil, mensup olduğu ekol ile seslenmesidir. Ebû Yûsuf Evzâî'nin katılmadığı görüşünü, “Ehl-i Hicaz (şöyle şöyle) hüküm veriyor...”²⁰³ şeklinde aktarmıştır. Tabiun devrinde ilk nüvelerini gördüğümüz, Hicazlılar ve Iraklılar ayrımının ilk temsilcileri Said b. Müseyyeb ve İbrahim en-Nehâî'dir. Ehl-i Rey diye de adlandırılan Irak ekolü ile Ehl-i Hadis şeklinde isimlendirilen Hicaz ekolü arasında deliller bakımından çok büyük ayrım bulunmamaktadır. Ehl-i hadis, Medinelilerin uygulamasına ayrı bir ehemmiyet vermiş, ehl-i rey ise Medinelilerin uygulamasına bu derece önem atfetmeyip, rey merkezli bir yaklaşımda bulunmuştur.²⁰⁴

Reddiye literatüründe zaman zaman oldukça sert üslup örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Nitekim Arap atlarıyla diğer atların ganimetten alacağı pay meselesinde, muhataplarının delillerini kabul etmeyen Ebû Yûsuf'un, “Bu görüşler ancak Hicaz bölgesi âlimlerine veya abdest, teşehhüd ve temel fıkıh bilgisinden yoksun Şamlılara ait olabilir”²⁰⁵ şeklindeki ifadeleri, bu türden keskin eleştirilere örnek teşkil etmektedir.

Benzer şekilde Evzâî de, siyer yazımı bağlamında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaş hukukunun, Iraklılar tarafından bilinemeyeceğini iddia ederek bölgesel bir üstünlük vurgusu yapmıştır. Ebû Yûsuf'un da paralel bir üslupla karşı eleştiriler geliştirdiği görülmekte olup, bu durum dönemin ilmî tartışmalarında mezhebî ve bölgesel kimliklerin etkisini yansıtmaktadır.

²⁰² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 11.

²⁰³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 11.

²⁰⁴ Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 55.

²⁰⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 21.

Ebû Yûsuf pek çok yerde Evzâî'ye ²⁰⁶ "ألا ترى...؟ ، أرأيت...²⁰⁷ kalıplarını kullanarak sorular sorar. Bu kalıplar Kur'an-ı Kerim'de dikkat çekilmek istendiğinde, hayret verici bir durumla karşılaşıldığında ve konunun önemi anlatılmak istendiğinde kullanılır.²⁰⁷

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin pek çok konuda, önceki verdiği hükümlere tezat hükümler verdiğini dile getirmiştir. O, özellikle bunu farkettiğinde sözünü esirgemez ve ²⁰⁸ ما هذا ينقض قوله الأول (birbirine zıttır), يناقض بعضه بعضا (ne büyük ihtilaf!), أشد اختلاف قولك (ilk dediğiyle zıttır), سبحان الله ما أشد هذا الحكم والقول! (Subhanallah! bu hüküm ve söz ne kadar düşündürücü) tabirlerini kullanır. Böylece muhatabının hükümlerinin tutarsızlığını ve kendi içinde çelişen ifadelerinin, insanlar arasında kafa karışıklığına sebep olacağını iddia eder. Ebu Yusuf, Evzâî'nin bazı hükümlerini nasıl verdiğine şaşırır ve herkesin de bu hükümlere dikkat kesilmesini ister. Örneğin, İslam ordusu hala düşman yurdundaiken islama giren biri hakkında, Evzâî'nin verdiği hükmü çelişkili bulur ve فُكِّرَ فِي قَوْلِ (Evzâî'nin görüşünü düşün!) diyerek, reddiyesini okuyanları bu konu üzerinde düşünmeye davet eder. Bu şekilde bir hitabın reddiyenin pek çok yerinde görülmesi mümkündür. Reddiyelerde daha yumuşak bir dil kullanıldığı gibi, Ebû Yûsuf'un reddiyesinde görüldüğü şekliyle ağır ifadeler de bulunabilir.

4.5. KAYNAKLARI

Ebû Yûsuf eserini savunma amaçlı yazmış, her mevzuda hocasının görüşlerine sadece katılmakla kalmamış, verdiği hükmün delillerini açıklamış ve çeşitli örnekler vererek konuyu pekiştirmiştir. Şüphesiz ilk kaynağı, edille-i şer'iyyenin birinci derece delili Kur'an-ı Kerim'dir. Ebû Yûsuf, Evzâî'ye taşınması yük olan malın veya hurmalığın yakılmasıyla ilgili cevap verirken, "Allah (c.c.) kendisine tabi olunmaya en layıktır"²⁰⁹ demiş ve ayet ile delil getirmiştir. Ebû Yûsuf, dört mevzûda reddiyesini ya-

²⁰⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 15.

²⁰⁷ Maun Suresi, 107/1.

²⁰⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 45-47.

²⁰⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 84.

parken delil olarak ayet kullanmıştır. Yahya b. Yahya et-Temîmî'den gelen bir hâdisede vefat anı yaklaştığında Ebû Yûsuf'un "Kur'an ve Sünnet'e mutâbıklar hariç verdiğim fetvaları geri aldım" dediği rivayet edilmiştir.²¹⁰

Eserde kullanılan ikinci kaynak şüphesiz hadis ve sünnetlerdir. Ebû Yûsuf, Ehl-i Re'ye'den olmasının yanında birçok hadis aliminin ders halkasına katılmıştır.²¹¹ Yalnız fıkıh bilgisiyle değil, hadis bilgisiyle de önde gelen müctehidlerden olan Ebû Yûsuf, hadis bilgisi ile tanınan ve çok fazla hadisi ezbere bilen bir zâttı.²¹² İbrahim b. Davud İbn-i Main'den rivayetle "Ehl-i re'ye Ebû Yûsuf'dan daha çok hadis ezberleyen ve rivayetleri sağlam birini görmedim" demiştir.²¹³ Rivayetleri seçerken titizlik gösteren Ebû Yûsuf, Evzâî'nin bazı rivayetlerini yanlışlamış, ayrıca delil kullandığı hadislerin sıhhati, en çok eleştirdiği noktalardan olmuştur. Tabiinden Mücâlid b. Saîd, eş-Şa'bî, Muhammed b. İshak, Zührî, Mekhûl gibi alimlerin hadis rivayetlerini delil kullanmıştır. Hocası Ebû Hanîfe'nin Hammad b. Ebu Süleyman'dan onun da İbrahim en-Nehaî'den gelen rivayetlerine yer vermiştir.²¹⁴

Ebû Yûsuf bazı yerlerde Evzâî'ye, hadis seçerken dikkatli davranması gerektiğini söylemiştir. Hz. Ömer'in hadis kabul etme kriterinin iki şahid getirmek ve Hz. Ali'nin ise yemin etme şartı olduğunu dile getirmiştir. "Hadis diye sana sunulan şey Kur'an-ı Kerim'e aykırıysa şüpheye mahâl vermeden o, Allah Resulü'nden değildir" diyerek, Evzâî'yi uyarıda bulunmuştur.²¹⁵ Hanefî mezhebinde, hadisin manası Kur'an-ı Kerim ayetine zıt ise, bu hadis tercih edilmemektedir. Ebû Hanîfe'nin hadis kabul etme yöntemlerinden olan bu durumda, hadisler Kur'an'a arz edilir. Şafiî bu yöntemi kullanmalarından dolayı, Hanefîleri eleştirse de sahabilerin hadis tercih ederken kullandığı bir yöntemdir.²¹⁶

Bir yerde Ebû Yûsuf, Hz. Muhammed'in ashabından; ashabdan selef-i salihîn böyle uygulamıştır²¹⁷ şeklinde bir delil sunmuştur. Burada kastedilenlerle, savaşa katılan sahabeler olması kuvvetle muhtemeldir. Ebû Yûsuf, Evzâî'yi delil kullanırken,

²¹⁰ ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 471.

²¹¹ Ebû Yûsuf, **Kitabu'l-Haraç**, Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, thk. İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982, (Haraç), s. 21.

²¹² İbn-i Abdilber en-Nemerî, **İntika**, Abdü'l-Fettah Ebû Gudde, Daru'l-beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2010, (İntika), s. 72.

²¹³ ez-Zehebî, Cilt: 7, s. 470.

²¹⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 51-52.

²¹⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 31.

²¹⁶ Topçu, ss. 49-51.

²¹⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 67-68.

isim vermemekle eleştirmiş, imamlar böyle yapardı, şeklinde sunduğu delilleri kabul etmemiştir. Burada kendisinin de açık isim vermeden, hükmünü delillendirdiğini görmekteyiz. Aynı ifadeleri, bazı şeyhlerimizin Mekhul'den bize haber verdiğine göre; bazı dostlarımızın Zührî'den haber verdiğine göre²¹⁸ ifadelerinde de görmekteyiz. İfadelerde geçen şeyh ve dost kavramları ile ne kastedildiği ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Bu ifadelerde kimin kastedildiğini anlamak için senedin araştırılması gerekmektedir.

4.6. MUHTEVASI

Bu çalışmada Ebû Yûsuf'un ve Evzaî'nin, ganimet taksimi, kölelik-cariyelik, esirler, cizye, haraç gibi siyer yani devletler ve savaş hukuku ile ilgili görüşleri ele alınacağından, bu konuya dair kısa bilgiler verilmiştir. Siyer ilmi, fıkıh literatürü içinde özel bir şekilde Hz. Peygamberin hayatını, genel anlamda da devletler genel ve özel hukuku diye adlandırılan alanın bilgisini ifade eden bir terimdir.²¹⁹ Bunun yanı sıra siyer kavramının bu iki manayı kapsamadığını savunanlar da vardır. Onlara göre sîret, Hz. Peygamberin hayatını anlatırken, siyer ise devletler hukukundan bahsedilirken kullanılmalıdır.²²⁰

Eseri neşreden Efğânî, giriş bölümüne üç sayfalık mukaddime²²¹ yazmıştır. Mukaddimesinde, en eski siyer kitaplarından birinin, öğrencilerinin imla ettiği Ebu Hanife'ye ait olduğunu söylemiştir. Efğânî, Irak'ın da Hicaz ve Şam gibi sahabiler tarafından fethedildiğini, Kûfe ahalisinin meğazîyi oraya gelen sahabeden öğrendiğini belirtir. Ayrıca bu ilmi illaki Resulullah'ın kendisinden öğrenmelerinin gerekmediğini ve Ebu Hanife'nin hocalarından Şa'bî'nin siyer konusunda sîka ve hafızasının iyi olduğunu İbn-i Ömer'in bile tasdik ettiğini söylemekte ve bu durumda Evzâî'nin, Ebû Hanife'nin siyer ilminin nasıl yetersiz olduğunu düşündüğünü eleştirmektedir.²²² Evzâî'nin bu kitabına cevap sadedinde, Ebû Yûsuf'un siyer alanında bir reddiye

²¹⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 73.

²¹⁹ Ahmet Yaman, "Siyer", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt: 37, 2009, s. 316.

²²⁰ Muhammed Hamidullah, **Prof. Majid Khadduri'nin "İslam Devletler Hukuku" (Şeybanî'nin Siyer'i)**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969, s. 30.

²²¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 2-4.

²²² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 3.

yazdığını ve nadir bir eser şeklinde nitelendirdiği bu kitabın ise bir nüshasının sadece Hindistan’da bulunduğunu iddia etmektedir.²²³

er-Red alâ Siyeri’l-Evzâî’nin konu başlıkları, eserde geçtiği gibi ve kısa açıklamalarla, aşağıdaki başlıklar altında tanıtılmıştır. Eserde konuların belli bir sistematik dahilinde verilmediği görülmektedir. Birbirine benzeyen konular farklı başlıklar altında verilmiş, bazı konularda ise başlığın altında beş, altı farklı konu yer almıştır.

Ganimetlerin Bölüşürülmesi: (باب قسمة الغنائم) başlığı altında, bu bölümde savaşta elde edilen ganimetlerin daru’l-islama varmadan paylaşımının caizliği tartışma konusudur. Evzâî, ganimetlerin savaştan hemen sonra, daha İslam yurduna dönmeden paylaştırılmasını caiz görür. Ebû Yûsuf ise devlet başkanının ihtiyaç halinde ganimeti paylaştırmasını uygun görüp, İslam yurduna dönmeden yapılan paylaşımı mekruh görmüştür. Bu bölüm, hadislerle ilgili itirazlar kısmında detaylıca ele alınacaktır.²²⁴

Ganimete Ait Silahı Kullanmak: (باب أخذ السلاح) başlığı altında, ihtiyaç halinde ganimet malı bir silahın, savaş devam ederken bir asker tarafından alınıp kullanılması ve daha sonra iade edilmesinin, Hanefî mezhebinde caiz oluşu ve Evzâî’ye göre ise bu durumun caiz olmasının belli şartlara bağlılığı hususu, bu başlıkta konu edilmiştir.²²⁵

Atlı ve Yayanın Hisseleri ve Atın Fazileti: (باب سهم الفارس والرجال وتفضيل الخيل) adlı başlık altında, Hanefiyye ve Evzâîyye’nin farklı düşündüğü altı ayrı konu ele alınmıştır. Bir konuda Ebû Yûsuf, Evzâî’ye hak vermiş olmakla birlikte, diğer konularda, hocası Ebu Hanife’yi desteklemiş ve savunmuştur. Savaşa atıyla katılan askere, üç hisse ayrılmasında iki müctehid de mutâbıktır. Arap atı ve Arap atı olmayan bineğin ganimetten hissesi, asker sicil defterinde yaya kaydedilen ama sonradan at satın alıp savaşa katılan askerin ganimetten payı, şehit yakınlarının ganimetteki payı, asıl orduya yardım maksatlı gelen takviye birliklerin ganimetten payı, ganimette kadınların ve zimmîlerin payı konularında ise iki müctehid farklı düşünmektedir.²²⁶

Ata Verilecek Paylar: (باب سهمان الخيل) başlığı altında savaşa atlarını veren kişinin, ele geçirilen ganimetten hissesi, çocuğa verilen pay, savaş sırasında müslüman

²²³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 4.

²²⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 1-12.

²²⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 13-16.

²²⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 17-40.

olan ama savaşa katılmayan kimseye verilecek pay, ticaret yapan mümine verilecek pay, düşman askerini öldüren mümine, bu askerin eşyasının verilip verilemeyeceği, ganimet paylaştırıldıktan sonra hayvan yemi veya yiyecek alan kişinin bunların artığı ile nasıl amel edeceği ve ganimet malı cariye ile yakınlaşan kişinin hükmü ele alınmıştır.²²⁷

Esir Alınan Karı-Koca: (باب في المرأة تسي ثم يسي زوجها) aynı veya farklı zamanlarda esir düşen karı kocanın nikah durumları, kaçan ve tekrar yakalanan kölenin durumu, kölelerin düşman topraklarında satışı, kölelere verilen eman konuları bu başlık altında incelenmiştir.²²⁸

Savaş sırasında çocukların durumu: (باب حال المسلمين يقاتلون العدو وفيهم أطفالهم) harp sırasında düşman kuvvetleri çocukları esir almak suretiyle kendilerine kalkan yaptıklarında, müslümanların tavrı bu başlık altında incelenmiştir.²²⁹

Eman Veren Kölenin Durumu: (باب ما جاء في أمان العبد مع مولاه) efendisi yanındayken, kölenin eman vermesinin savaş durumunda veya normal zamanda caiz olup olmadığı bu başlık altında tartışılmıştır.²³⁰

Efendisinin Mülkiyetinde Olan Cariye ile Birlikteliği: (باب وطء السبايا بالملك) bu başlık altında harp sırasında ganimet paylaştırılmadan, bir müslümanın ele geçirdiği cariye ile birlikteliğinin hükmü tartışılmıştır.²³¹

Esirlerin Düşman Toprağında Satılması: (باب بيع السبي في دار الحرب) bu başlık altında daru'l-harp topraklarındayken, esirlerin satışının hükmü müctehidler tarafından tartışılmıştır.²³²

Tek Başına Ele Geçirilen Ganimet: (باب الرجل يغنم وحده) ordundan ayrı, tek başına bir askerin ele geçirdiği ganimetin kime ait olacağı konusu, bu başlık altında ele alınmıştır.²³³

²²⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 40-53.

²²⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 53-64.

²²⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 65-68.

²³⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 68-70.

²³¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 70-75.

²³² Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 75-76.

²³³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 76-78.

Müstakil Olarak Cariye Ele Geçiren Kimselerin Durumu: (باب في الالرجلين يخرجان)

(من العسكر فيصبيان جارية فيتبايعانها) bu başlık altında savaş devam ederken düşman sahasında ve ordudan ayrı bir şekilde cariyeye ele geçiren iki kimsenin, bu cariyeyi birbirine satmasının caizliği tartışılmıştır.²³⁴

Hadlerin Uygulanması: (باب إقامة الحدود في دار الحرب) düşman yurdunda işlenen suçlara karşı, had cezalarının uygulanması veya tehir edilmesi konusu bu başlık altında tartışılmıştır.²³⁵

Nakledilmesi Güç Olan Ganimet Durumu: (باب ما عجز الجيش عن حمله من الغنائم) düşmanın kullanmasından korkulan ama nakledilmesi de askerler için meşakkatli olan ganimet hayvanlarının ve mallarının durumu, bu başlık altında tartışılmıştır.²³⁶

Düşmanın Ağaçlarının Kesilmesi Meselesi: (باب قطع أشجار العدو) düşman topraklarında bulunan ve faydalanılan hurmalıkların yakılması konusu bu başlık altında tartışılmıştır.²³⁷

Gözcünün Namazı: (باب ما جاء في صلاة الحرس) nöbet tutan askerin, kendi yerine birini bırakmak suretiyle namaz kılması ile nöbete devam etmesi hususları bu başlık altında müctehidler tarafından tartışılmıştır.²³⁸

Haraç Arazi: (باب خراج الأرض) haraç araziye satın alan bir müminin, cizye verip vermemesi durumu bu başlık altında tartışılmıştır.²³⁹

Cizye Arazi Almak: (باب شراء أرض الجزية) bir müminin cizye arazi satın almasının, dinimizce uygunluğu müctehidler tarafından bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴⁰

²³⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 79-80.

²³⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 80-83.

²³⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 83-85.

²³⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 85-89.

²³⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 89-90.

²³⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 90-94.

²⁴⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 94.

İslam Yurdunda Müste'men: (باب المستأمن في دار الإسلام) güvence alarak İslam topraklarına giren bir gayr-i müslimin, hırsızlık veya zina yaptığı durumlarda cezalandırılması hususu bu başlık altında incelenmiştir.²⁴¹

Düşman Yurdunda Faizin Hükümü: (باب بيع الدرهم بالدرهمين في أرض الحرب بأمان) eman ile girilen düşman yurdunda, bir müminin kafiye faizli satışının caiz olup olmadığı bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴²

Müslüman Olan Ümmü Veled: (باب في أم ولد الحربي تسلم وتخرج إلى دار الإسلام) İslama giren ümmü veledin, fikhî konumu bu başlık altında Ebu Hanife ve Evzâî tarafından tartışılmıştır. Ebû Yûsuf bu konuda görüş bildirmemiştir.²⁴³

Düşman Yurdunda Müslüman Olan Kadın: (المرأة تسلم في أرض الحرب) kendi vatanında müslüman olduktan sonra, İslam yurduna göç eden bir kadının nikah, iddet ve talâkla ilgili durumu bu başlık altında incelenmiştir.²⁴⁴

Müslüman Olan Hamile Kadının Evliliği: (باب الحربية تسلم فتزوج وهي حامل) kendi topraklarında İslam'a giren ve hamileyken başkasıyla nikahlanmaya kalkışan kadının durumu hakkında, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴⁵

Beş Hanımı Olan ve İslama Giren Harbî: (باب في الحربي يسلم وعنده خمس نسوة) harbinin İslama girdikten sonra müslüman topraklarına göç etmesi ve önceden nikahlandığı beş eşinin durumu bu başlık altında incelenmiştir.²⁴⁶

Eman İçinde Düşman Yurduna Giren Müslümanın Satın Aldığı Ev ve Eşyalar: (باب في المسلم يدخل دار الحرب بأمان فيشتري داراً أو غيرها) eman içerisinde düşman topraklarında ev gibi taşınmaz mallar ve köle, kıyafet gibi taşınabilir mülk edinen müslümanın durumu, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴⁷

²⁴¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 94-96.

²⁴² Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 96-98.

²⁴³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 98-99.

²⁴⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 99-103.

²⁴⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 103.

²⁴⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss.103-107.

²⁴⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 107-111.

Dinden Dönen Kimsenin Mallarının Durumu: (باب اكتساب المرتد المال في رده) din-den dönen kimsenin mallarının, beytü'lmale veya mirasçılara kalma durumu bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴⁸

Dinden Dönen Kimsenin Kestiği Hayvan: (باب ذبيحة المرتد) dinden dönen kimsenin kestiği hayvanın etini yemenin hükmü, müctehidler tarafından bu başlık altında tartışılmıştır.²⁴⁹

Ganimet Malından Hırsızlık Yapan Köle: (باب العبد يسرق من الغنيمة) içinde efendisinde payı bulunan ganimet malından hırsızlık yapan kölenin durumu, bu başlık altında ele alınmıştır.²⁵⁰

Ganimetten Çalmak: (باب الرجل يسرق من الغنيمة لأبيه فيها سهم) içinde babasının veya yakınının hissesi bulunan ganimet malından çalan kişi için, had tatbik edilip edilmeyeceği bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵¹

Esir Düşen ve Vefat Eden Çocuk: (باب الصبي يسبي ثم يموت) esir düşen çocuğun hemen akabinde ölmesi ve cenaze namazının kılınıp kılınmaması mevzusu, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵²

Müdebber ve Ümmü Veledin Esirliği: (باب المدبرة وأم الولد تسبيان، هل يطؤها سيدهما) düşman tarafından esir alınan müdebber ve ümmü veledin müslüman sahipleriyle düşman topraklarında birlikteliği mevzusu, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵³

Cariyeyi Tekrar Satın Almak: (باب الرجل يشتري أمته بعد ما يحرزها العدو) efendisinin düşman eline geçtikten sonra, bir cariyeyi geri satın almasının caizliği bu başlık altında incelenmiştir.²⁵⁴

²⁴⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 111-115.

²⁴⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 115-117.

²⁵⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 117-120.

²⁵¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 121.

²⁵² Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 121-123.

²⁵³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 124-125.

²⁵⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 126.

Müslüman Olanın Düşman Yurdunda Kalan Malları: (باب الحربي يسلم في دار الحرب)

(وله بها مال) müslümanlığı seçmiş bir kimsenin, bulunduğu düşman yurdunun fethedilmesi ve bu kimsenin menkul, gayri menkul malları ve evlatlarının durumu bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵⁵

Eman Altında İslam Yurduna Giren ve Müslüman Olan Kimsenin Geride Kalan Malları: (باب الحربي المستأمن يسلم في دار الإسلام) eman alarak islam beldesine giren ve müslüman olan kimsenin malları ve evlatlarının bulunduğu yer müslümanlar tarafından fethedildiğindeki durumu, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵⁶

Eman Altında İslam Yurduna Giren ve Müslüman Olan Kimsenin Düşman Yurdunda Emanet Malları: (باب المستأمن يسلم ويخرج إلى دار الإسلام وقد استودع ماله) eman alarak islam yurduna giren ve müslüman olan kimsenin, kendi topraklarında emanet bıraktığı mallarının durumu, bu başlık altında tartışılmıştır.²⁵⁷

4.7. EBÛ YÛSUF VE EVZÂÎ'NİN BİRBİRİNİ REDDETTEĞİ HUSUSLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu kısımda er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî kitabındaki bâblar incelenip, reddiye maksadıyla yazılan Evzâî'nin görüşlerine, Ebû Yûsuf'un nasıl cevaplar verdiği, iki müctehidin hüküm verirken başvurdukları deliller, ihtilaf ve ittifak ettikleri noktalar değerlendirilmiştir. Siyer ilmi hususunda Hanefî mezhebi'nin ve bir zamanlar takipçisi bulunan Evzâîyye mezhebi'nin bakış açıları ve usulleri de ele alınacaktır.

Müctehidlerin görüşleri ele alınırken, ayetlerin kullanımı ile ilgili itirazları Kitap delili üzerinden yapılmış reddiyeler başlığı altında, hadislerin kullanımı ile ilgili itirazları, Sünnet delili üzerinden yapılmış reddiyeler başlığı altında, kıyasın kullanımı ile ilgili itirazları ise, Kıyas delili üzerinden yapılmış reddiyeler başlığı altında incelenmiştir. Ebû Yûsuf'un Evzâî'ye hak verdiği durumlar ise ayrı bir başlık altında in-

²⁵⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 126-129.

²⁵⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 129-131.

²⁵⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 131-135.

celenmiştir. Eserde geçen mevzuları konularına göre tasnif edilmeyip, yukarıda sayılan başlıklar altında değerlendirilmiştir. Reddiye türü eserlerde itiraz edilen delilin daha ön planda tutulmasından dolayı, reddiyeeye yapılan itirazlara göre tasnif etmeyi daha doğru bulduk.

4.7.1. Kitap Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin manaya delaleti açık olsa da bazı kelimeler konusunda, Resulullah'tan gelen rivayetlerin sıhhat bakımından yeterli görülmemesi üzerine, müctehidler tarafından farklı manalar verilmiştir. Örneğin; Bakara suresinde geçen "Boşanmış kadınlar üç kuru' beklerler"²⁵⁸ ayetindeki kuru' lafzının adete mi temizliğe mi delalet ettiği müctehidler arasında farklı kabullere yol açmıştır.²⁵⁹ Örnekte görüldüğü gibi kapalı ifadeler, müctehidler arasında tevil farkına yol açmış, bu da içtihad farkı doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu başlık altında, Ebû Yûsuf'un Evzâi'ye, ayetleri yanlış anladığı iddiasıyla yaptığı reddiyeler incelenmiştir.

4.7.1.1. Tek Başına Ganimet Ele Geçirme

İslam hukukunda, düşmandan ele geçirilen ganimetin beşte biri anlamına gelen²⁶⁰ humusun, hangi durumlarda ve hangi mallardan alınacağı hususu müctehidler arasında farklı düşüncelere sebebiyet vermiştir. Ebu Hanife, bir kimsenin daru'l-harpde düşmanla çatışıp ele geçirdiği ganimetten humus alınmadığını ve bu ele geçirdikleri malların, kendilerine verildiğini iddia eder. İmam Evzâi ise bu çeşit bir ganimet

²⁵⁸ Bakara 2 / 228.

²⁵⁹ Muhammed Ebû Zehra, **İslamda Fıkhî Mezhepler Tarihi**, çev. Dr. Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1978, ss. 63-64.

²⁶⁰ H. Yunus Apaydın, "Humus", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, s. 365.

hakkındaki hükmün, müminlerin emirine ait olduğunu söylemektedir. İsterse bu ganimetten pay vermez isterse ödüllendirebilir. Ebû Yûsuf, Haşr Suresi altıncı²⁶¹ ve yedinci²⁶² ayetleri delil getirir ve bu ayetler ışığında Evzâî'ye verdiği hükmün yanlışlığının hesabını sorar. Ebû Yûsuf, “Evzâî'nin hükümleri birbirine zıttır”²⁶³ diyerek onun, önceki verdiği hüküm ile çeliştiğini de söyler. Evzâî'nin, düşmanla savaşırken öldürdüğü kimsenin eşyası öldüren askere aittir, fetvasını hatırlatan Ebû Yûsuf, tek başına bir kişinin ele geçirdiği ganimetin humusunun alınması, batıl bir hükümdür demektedir.²⁶⁴ Ebû Yûsuf, muhatabına kendi fikirlerini söyletmek de ister. Ona çeşitli sorular sorarak, verdiği hükmün yanlış olduğunu kanıtlamak ister. “Müslüman esir alınsa, düşmandan kurtulurken birtakım ganimetler ele geçirmiş olsa bu ganimetler kendilerine verilir mi? Müslümanlar bir şeyler toplamak için çıksa, sonra düşman bunları esir alsın, bunlar da ganimetler birlikte düşmandan kaçsa ne olur?”²⁶⁵ İfadeleriyle, Evzâî'yi aslında yaşanmayan bir problem içerisine çekerek, verdiği hükmün yanlışlığına inandırmak istemiştir.

Ebû Yûsuf'un delil getirdiği ayetleri incelersek, fey' kavramı “savaş yapılmadan kesb edilen mallar”²⁶⁶ anlamına gelirken, ganimet ise “savaş sonucunda kazanılan her türlü mal ve mülk”²⁶⁷ için kullanılır. Ayette Nadiroğulları Gazvesi'ne atıf yapılmakta ve ele geçirilen ganimet için müslümanların at sürmeden (çabalamaksızın) ele geçirdiği mallar olarak bahsedilmektedir. Nadiroğulları'nın malları müslümanlar tarafından pay edilmek istenince, bunların Hz. Peygambere ait olduğu ayetle sabit olmuş ve o gün için müslümanlara pay ayrılmamış, sadece ensardan birkaç kişiye pay verilmişti.²⁶⁸ Cessas da elde edilen bu malların, Resulullah'a Allah tarafından bağışlandığı

²⁶¹ “Allah'ın , وَمَا آتَاكَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ، وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ onlardan alıp resulüne fey ‘olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kâdirdir.”

²⁶² مَا آتَاكَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِينَ آمَنُوا وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “Allah'ın başka beldelerden alıp Peygamberine verdiği ganimetler, Allah'a, Peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Bu hüküm, servetin yalnızca zenginler arasında dolaşmaması için verilmiştir. Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan kaçın. Allah'a saygısızlık etmekten sakının. Şüphesiz Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”

²⁶³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 77.

²⁶⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 76-78.

²⁶⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 77-78.

²⁶⁶ İbn-i Manzûr, Cilt: 5, s. 3496.

²⁶⁷ el-Cessâs, Cilt: 8, s. 49.

²⁶⁸ Kurtûbî, Cilt: 17, ss. 198-199.

ve müslümanların yorulmadan elde ettiği bu maldan, haklarının bulunmadığı şeklinde tefsir eder.²⁶⁹ Ayrıca İmam Evzâî'nin Ömer b. Abdülaziz için “esir iken kaçan ve kaçarken düşmandan mal ele geçiren kimselerin humusunu aldı, gerisini onlara bağışladı” iddiası için, Ebû Yûsuf bunun yanlış aktarıldığını ve Ömer b. Abdülaziz'in ele geçirilen ganimeti bu kişilere verdiğini söyler.²⁷⁰

4.7.1.2. Düşmanın, Çocukları Siper Yapması

Ebû Yûsuf bazı meselelerde Evzâî hakkında ayetin tevilinde hatalı davrandığını iddia eder. Eski dönemlerde savaş sırasında düşmanı kalesinden çıkarmak için ok, mancınık gibi savaş aletleri kullanımı yaygındır. Bu aletlerin kullanılmasıyla, kale içerisinde bulunan çocukların zarar görmesi mümkündür. Özellikle, düşman askerleri müslüman çocukları kendilerine kalkan yaptığı durumlarda Ebu Hanife, düşman kastedilerek atış yapılmasında beis olmadığını iddia eder. Evzâî ise Fetih suresi yirmi beşinci ayetini²⁷¹ delil gösterir ve düşmanı görmeden yapılan atışın, masum kimselere zarar vermeye sebebiyet vereceğinden caiz olmadığını söyler. Ayette geçen, henüz tanımadığınız mümin erkek ve kadınlar, ifadesiyle, o gün Mekke'de bulunan, müslümanlığı kabul ettiğinden insanların habersiz olduğu kimseleri kasteder. Onlara bilme-yerek eziyet vermeniz ifadesinden de müminleri kasıtsız bir şekilde öldürme kefaletiyle karşı karşıya kalmak anlamına geldiği söylenmektedir.²⁷² Hanefî mezhebinden pek çok alim, kale savunmasında eğer içeride kadın veya çocuk varsa bunlara atmak kastedilmeden, atış yapılabileceğine ve eğer bir müslüman ölürse diyet ve kefaretin ödenmeyeceğine hükmetmişlerdir.²⁷³ Düşman, çocukları kalkan yapıp müslüman orduya karşı üstünlük sağlamak istese dahi, atış yapmak caizdir.²⁷⁴

²⁶⁹ el-Cessâs, Cilt: 8, ss. 449-450.

²⁷⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 77.

²⁷¹ Fetih, 48/25. هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مِنْهُ ۖ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّهُمْ. “Kafir olanlar sizi Mescid-i Haram’a sokmayanlar ve kurbanların yerine ulaşmasını engelleyenlerdir. Eğer Mekke’de henüz tanımadığınız mümin erkekler ve kadınlar olmasaydı, onlara bilmeden zarar vermeniz ve bu nedenle üzüntü yaşamanız ihtimali bulunmasaydı, Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi. Allah, dile-diklerini rahmetine dahil etmek için böyle yapmıştır. Eğer müminler ve kafirler ayrılсалardı, kafir olanlara acı bir şekilde azap ederdik.”

²⁷² Kurtûbî, Cilt: 16, ss. 201-202.

²⁷³ el-Cessâs, Cilt: 8, s. 325; Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 119.

²⁷⁴ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 119.

Hanefîler düşmanla mücadelenin daha önemli sayıldığını, sırf içerisinde müslümanlar var diye savaştan geri durmanın düşmanı güçlendirmekten başka işe yaramayacağını iddia ederler. Ebû Yûsuf, İmam Evzâî'nin ayeti yanlış tevil ettiğini, Hz. Peygamber'in, birçok muhasarada mancınık kullandığı iddia eder. Bu durumun, meşhur rivayetlerle sabit ve kalelerde yaşlı, çocuk, kadın vs. bulunduğu halde savaş yapıldığını iletir.²⁷⁵

4.7.1.3. Taşınamaz Ganimetler ve Düşman Ağaçlarının Yakılması

Ebû Hanîfe, ganimetten koyun, sığır gibi hayvanların ve eşyaların taşınmaları sorun haline gelecekse, eşya yakılmalı, hayvanlar kesilmeli ve yakılmalıdır diye hüküm verir. Evzâî, bunların taşınmasında sıkıntı çıksa ve müşriklerin bunları kullanması yani faydalanması durumu bile ortaya çıksa, yakılmaması gerektiğini söyler. O, bir hayvanı yemek maksadının dışında kesmenin yasaklandığını iddia eder.²⁷⁶

Evzâî, meyveli ağacın yakılması, köy veya kilisenin tahrip edilmesini de caiz görmez.²⁷⁷ Müslümanlardan bir kısmı da ganimet sayılacak bu malların ve ağaçların yakılması ve kesilmesine karşı çıkmıştır. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an'ında, Hz. Ebu Bekir'in dinden dönenler üzerlerine bir sefer düzenlediğini ve orada bazı yerlerin yakılmasını istediğini rivayet eder.²⁷⁸

Ebû Yûsuf Haşr suresinin konuyla ilgili ayetini²⁷⁹ delil getirir. Hazreti Peygamber'in de Taif seferinde orada bulunan halkın teslim olmaları için üzüm bağlarını kestirmeyi planladığını belirtir.²⁸⁰ Söz konusu ayet, Yahudi Nadiroğulları'nın münafıkların desteğini de alarak ihanetleri sonrası inmiş ve onlar için en önemlilerden olan “لينة” (lîne) cinsi hurma ağaçlarının bir kısmının kesilmesi ve bir kısmının yakılması üzerine, bu fiili hoş görmeyenlerin sözlerine karşı inmiştir.²⁸¹ Ebû Hanîfe ve Ebû

²⁷⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 65-68.

²⁷⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 83-85.

²⁷⁷ Tahâvî, Cilt: 3, s. 433.

²⁷⁸ el-Cessâs, Cilt: 8, s. 448.

²⁷⁹ Haşr Suresi 59/5. “مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ نَرَكْتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ”, “Allah'ın izniyle, herhangi bir hurma ağacını kesmeniz veya kökleri üzerinde sağlam bırakmanız, yoldan çıkanlara ders vermek içindir.”

²⁸⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 85-89.

²⁸¹ Kurtubî, Cilt: 17, ss. 190-196.

Yûsuf'un, ganimet bu şekilde yakılmalıdır hükümlerinin sebebi, düşmanın bunlardan bir fayda elde etmemesi içindir. Ebû Yûsuf Enfal suresi altmışıncı ayetini²⁸²de delil kullanır. Ayette geçen, her kuvvetten hazırlayın, ifadesini Ebû Yûsuf, düşmanın şevkini ve kuvvetini bozacak, taşıması da meşakkatli ağaçların yakılması, hayvanların kesilmesi gibi işleri de içine alacağını iddia eder. Ayetin delalet ettiği manalara bakıldığında, Kurtûbî ve Cessâs, düşman karşısında kuvvetli ve güçlü olmak için önceden yapılan hazırlıklar şeklinde yorumlar. Bu kuvvet düşmanı alt etmek için emredilmiş ve hazırlık yapmayanlar kınanmıştır.²⁸³ Hz. Peygamber'in de ayeti te'kid eden hadisleri bulunmaktadır.²⁸⁴

4.7.1.4. Ganimet Cariyelerin Durumu

Ebû Hanîfe, idariler izin verse bile, bir kimsenin ele geçirdiği cariyeyle düşman yurdunda birlikte olması caiz değildir der. Evzâî ise, bunun helal olduğunu çünkü ordunun başındaki idarecinin bu şekilde bir ödül dağıtma yetkisi vardır.²⁸⁵ Ebû Yûsuf, Evzâî'yi çok kolay haram veya helal dediği için de eleştirir. “Evzâî'nin sözü ne ağırdır!” Diye söylenerek, Rebî' b. Haysem'den gelen “Allah Teala, falan ameli helal kıldı, deyip Allah Teala'nın, “Ey Kulum! Yalan söyledin. Ben o ameli helal veya haram kılmadım.” Buyurduğu kimselerden olmaktan sakının!”²⁸⁶ Rivayetini aktarır.

Bir kişinin düşman topraklarından ayrılmadan, elde ettiği cariyeyle birlikteliğini Evzâî, kendi mülkiyetine geçtiği için helal kabul eder. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf uygun bulmazlar. Ebû Yûsuf ve Hanefiler bir malın ancak İslam yurduna varıldığında, kişinin mülkiyetine geçeceğine hükmettikleri için, cariye ile birlikteliği caiz görmezler.²⁸⁷

²⁸² Enfal 8/60. وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِيبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ “Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı, ayrıca sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırmak için, onlara karşı gücünüz yettiğince hazırlık yapın ve savaş atları donatın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı size eksiksiz olarak ödenecektir ve en küçük bir haksızlık dahi yapılmayacaktır.”

²⁸³ Kurtûbî, Cilt: 8, ss. 80-81, el-Cessâs, Cilt: 8, s. 427.

²⁸⁴ Ebu'l-Hüseyin Müslim, **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Zihni Efendi ve diğerleri, Dar-u Tabâat-i Âmire, Türkiye, h.1334, İmâre, 167; Ebu Davud, Cihad, 23; İbn-i Mâce, Cihad, 19; Kurtûbî, Cilt: 8, s. 80.

²⁸⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 70.

²⁸⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 72-73.

²⁸⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 70-75.

4.7.2. Sünnet Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler

Sünnet konusunda Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis arasında ihtilâflar mevcuttur. Ehl-i Hadis, sünnet ve hadislerin zahiriyle ilgilenmiş, eğer bir husus Kur'an'da yoksa hadiste buldukları bilgiye sarılmışlardır. Diğer müctehidlerin içtihadlarına veya re'ye itibar etmemişlerdir.²⁸⁸ Örneğin, İmam Evzâî'nin "Kur'an'ın sünnete gerekliliği, sünnetin Kur'an'a gerekliliğinden daha fazladır"²⁸⁹ ifadesi, Ehl-i Hadisin sünnet algısını ortaya koymaktadır. Bu başlıkta Ebû Yûsuf'un muhatabına, sünneti yanlış anladığı ve sıhhatine dikkat etmeden delil gösterdiği iddiasıyla reddettiği hususlar incelenmiştir.

Ehl-i Rey diye adlandırılan grup ise hadislerin zahirine değil içindeki manaya bakıyor ve ona göre hüküm veriyorlardı. Irak ehli kıyası üstün tutuyor, hadis veya asar için ehl-i Hicaz kadar soruşturmaya girmiyorlardı.²⁹⁰ Bulundukları konum itibarıyla Ehl-i Hicaz kadar hadis bilmiyorlar ve hakkında hüküm verilmemiş pek çok yeni mevzuyla karşılaşılıyorlardı. Bu yüzden re'y ile hüküm vermenin önemi daha çok ortaya çıkıyordu. Bu türden bir düşünceye Evzâî'de de rastlamak mümkündür. Evzâî, Kufe'lilerin devletler hukuku alanında kendilerinden fazla hadise sahip bulunmadıklarını düşünür. Evzâî reddiyesinde en çok hadis delilini kullanmıştır. Ebû Yûsuf Evzâî'nin, hadislerin delalet ettiği manayı yanlış anladığını, bazen de hadisin sıhhatini şüpheli gördüğünü iddia eder.

4.7.2.1. Ganimetin Düşman Topraklarında Paylaşımı

Ebû Yûsuf reddiye formuna uygun, cedelin en önemli öğelerinden, soru sorma ve delili sorgulama yöntemini kullanır. Ganimetlerin nerede paylaşılacağı husunda, İmam Evzâî'nin Halifeler döneminde de ganimet daru'l-harpten çıkmadan dağıtıldı iddiasına, sorularla karşılık verir. Evzâî'den bu eserin ravisinin güvenilirliğini sorarak şöyle ifade eder:

²⁸⁸ Şah Velîyullah Dihlevî, **Huccetullahi'l-baliğa**, thk. Muhammed Şerif Sükker, Dâru'l-ihyâi'l-ulûm, Beyrut, 1992, s. 428; Ahmet Uyar, "Hadisleri / Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Ekolleri)", **Bilimnâme**, 2004, Cilt: 5, s. 36.

²⁸⁹ İbn-i Abdilber en-Nemerî, **Camîu'l-beyani'l ilm ve'l-fadlih**, thk. Ebu'l-Eşbal ez-Zuheyri, Dâru'l-İbnü'l-Cevzi, Suûdiyye, 1996, (el-Câmi), Cilt: 2, ss. 1193-1194; Uyar, s. 36.

²⁹⁰ Dihlevî, s. 461-462; Uyar, s. 39.

"فان هذا ليس يقبل إلا عن الرجال الثقات. فعمن هذا الحديث؟

(Bu rivayetin sadece sika ravilerden alınmışsa kabul edilir. Bu hadis kimden?)

وعمن ذكره وشهده؟

(Kim şahittir?)

وعمن روى؟²⁹¹

(Kim rivayet etti?)

Bu şekilde muhatabının delilinin güvenilirliğini sorgulamasından ve sorulan sorulardan da anlaşılıyor ki Ebû Yûsuf, İmam Evzâî'nin delilini boş bir söyleyiş şeklinde kabul eder ve kanıt ister.

"Müslüman olmayan bir yönetimin idaresindeki yerler için kullanılan dâru'l-harp"²⁹² kavramı, siyer ve meğazi eserlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Daru'l-harpte kazanılan ganimetin, oradan ayrılmadan pay edilmesi hususunda Ebû Hanîfe, paylaşımın müslüman topraklarına dönünce yapılması gerektiğini söyler. İmam Evzâî ise buna karşılık ordunun daha düşman topraklarındaiken ganimet paylaşımının caiz olduğunu iddia eder.²⁹³

Ganimetle ilgili ilk ayetler²⁹⁴ İslam'ın ilk gazvesi Bedir hakkındaydı. Ayetlerin sebep-i nüzûlü, gazaya katılan askerlerin ganimetin dağıtılması için, çeşitli önerilerde bulunmaları ve daha fazlasını hak ettiklerini iddia etmeleridir. Düşmanı kovalayan ve tehlikenin geçmesini sağlayan grup, Hz. Peygamber'in yanında kalarak ona destek veren grup ve ganimeti düşmandan ele geçiren grup şeklinde ayrılan müminlerin, daha fazla hak sahibi olduklarını dile getirmeleri üzerine, ilgili ayetin indiği rivayet edilir.²⁹⁵ Cessâs, Bedir'de kazandıklarını anlayan askerlerin, ganimet toplamak için harekete

²⁹¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 5.

²⁹² Ahmet Özel, "Dârülharp", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss. 536-537.

²⁹³ Ebû Yûsuf, er-Red, s.1.

²⁹⁴ Enfal 8/ 1. **قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا دَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ**. "Sana ganimetler hakkında sorular soruyorlar. Onlara ganimetlerin Allah'a ve peygamberine ait olduğunu söyle! Bu nedenle, eğer gerçek müminler iseniz Allah'a saygısızlık etmekten kaçın, aranızdaki ilişkileri düzeltin ve Allah'a ve peygamberine itaat edin."

²⁹⁵ Kurtûbî, Cilt: 7, ss. 575-576.

geçmelerinin ardından, Enfâl altmış sekiz ve altmış dokuzuncu ayetlerinin indirildiğini rivayet eder.²⁹⁶

Evvâî ganimetin düşman yurdunda dağıtılmasının bir mahsuru yok derken, iddiasına Peygamber'in (s.a.v.) Hayber'in fethi sırasında, esirler arasında bulunan Hz. Safiyye ile izdivacını delil gösterir.²⁹⁷ Cariye olan Hz. Safiyye'nin Resulullah (s.a.v.) ile evlenmesi, Dıhye'nin de amcasının kızını cariyeye alması, ganimetin paylaştırıldığına delil gösterilir. Ebû Yûsuf ise, Hayber'in fethedilmesi ile artık daru'l-harp olmaktan çıktığı için ganimet paylaşımında bir sakınca bulunmadığını iddia eder.²⁹⁸

Bedir savaşıyla ilgili rivayetlere baktığımızda ganimet ayetinin gelmesinden sonra "bir devenin iki sağımı arasındaki süre geçmeden hisseler ayrıldı"²⁹⁹ ifadesiyle ganimetin şehre dönmeden orada paylaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ebû Yûsuf ise Kitabı'l-Haraç'da, Bedir ganimetlerinin Medine'ye girince paylaştırıldığını, Hz. Osman ve Hz. Talha'ya hisselerinin burada verildiğini iddia eder.³⁰⁰

Bedir'den az önce yapılan, Abdullah b. Cahş serriyesinden gelen ganimetlerin de ancak Medine'ye gelince paylaştırıldığı ile ilgili rivayetleri³⁰¹ de dile getiren Ebû Yûsuf, buraya kadar Ebû Hanîfe'nin görüşünü savunmuş, ardından şu ifadeler ile Evvâî'nin görüşüne de katılmıştır. "İmamın, ganimeti ihtiyaç doğrultusunda, taşıma zorluğundan dolayı ya da pay edilmesini daha faydalı görüyorsa daru'l-islama dönmekten paylaştırması efdaldır."³⁰² İlk başta hocası Ebû Hanife'yi müdafaa etmek istese de sonradan kendi söyledikleri ile çelişmiştir.

²⁹⁶ Enfâl 8/ 68-69. "فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا وَطَيِّبًا ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ , لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ", "Eğer Allah'ın önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı, kazandığınız menfaatler sebebiyle büyük bir azaba uğrardınız. Şimdi aldığınız ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin, Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, son derece bağışlayıcı ve merhametlidir."

²⁹⁷ Ebû Muhammed Cemalüddin İbn-i Hişam, **Siretü'n-Nebeviyye**, basım yeri yok, 1995, Cilt: 3, s. 179.

²⁹⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 1-2.

²⁹⁹ Ebû Abdullah Ahmed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, 1. Baskı, **el-Müsne'd**, thk. Şaban Arnaûti ve diğerleri, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 2001, 5 / 324; Kurtûbî, Cilt: 7, s. 576.

³⁰⁰ Ebû Yûsuf, Haraç, s. 402. (Bedir savaşında Hz. Peygamber'in kızı Rukiye hasta olduğundan Hz. Osman'ın hanımının başında kalmasını Resulullah istemişti. Bu sebeple katılamayan Hz. Osman'a Bedir dönüşü ganimetten hisse verildi. Hz. Talha ise, Medine dışında askeri bir görevde olduğu için katılamadı, ona da hisse verildi.)

³⁰¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s.12; Vakîdî, Cilt: 1, s. 18. "Hz. Resulullah, Abdullah b. Cahş'ı Batn-ı Nahle'ye serriyye ile gönderdi. Onlar Amr b. Hadramî'yi öldürdüler. Bir veya iki kişiyi esir aldılar. Yanlarında bulunan zeytinyağı, katık ve Taif ticaretinden kazandıklarını ele geçirdiler. Abdullah b. Cahş Medine'ye varmadan bunları paylaştırmadı. Peygamber'e sundu. Allah (c.c.) bu hususta: "sana haram aylarda savaşmaktan soruyorlar; de ki bu ayda savaş büyük bir günahıdır." Ayetini indirdi. Resulullah (s.a.v.) ganimeti aldı ve beşte biri kendisinin olacak şekilde diğerini paylaştırdı."

³⁰² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 5.

4.7.2.2. Savaşta Piyadenin Süvari Statüsüne Dönüşmesi

Müctehidler tarafından, savaşa piyade şeklinde katılıp, daru'l-harpte at satın alan askerin, ganimetten hissesinin ne olacağı konusu tartışılmıştır. Evzâî, at temin eden askere süvari payı verilmesi gerektiğini iddia ederken, Hz. Peygamber döneminde, bu askerlerin savaştan önce kaydedildiği bir sicil de bulunmadığını belirtir.³⁰³ Askerlerin atlı mı atsız mı savaşa katılacaklarının yazıldığı bir kayıt tutulmadığına göre, at ele geçiren askere atı sebebiyle pay verilmesi gerektiğini söyler. İslam devletlerinde, askerin vazife ve maaşı için tutulan her türlü sicile divan denirdi.³⁰⁴ Dîvân ile askerî kayıtların tutulmaya başlamasıyla ilgili ilk rivayetlere de Hz. Ömer zamanında rastlanır. Bu defterlere, ahali ve askerler kaydedilir, fey ve yıllık alacakları yazardı.³⁰⁵

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin Allah Resulü (s.a.v.) böyle yaptı ve ondan sonra gelenler de bu şekilde amel ettiler, iddasına karşı çıkar ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen bu hususla ilgili açık bir rivayet yokken nasıl böyle hüküm verebildiğini sorgular. Bir askerin atı olsa, bir gün savaşa sonra başka biri, diğer gün aynı atla savaşa, ikisine de süvarî payı verilir mi? Diye sorar.³⁰⁶ Ebu Hanife'ye göre, önemli olan askerin daru'l-harbe girdiği zaman yanında atının bulunup bulunmamasıdır. Askerin atı, düşman topraklarına girdiği zaman mevcut ama hemen sonra ölse, yine de hissesi süvarî gibi pay edilir.³⁰⁷ Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-Haraç'da at sahibine fazla pay verilmesi bahsini anlatırken, İslam dininin cihad için kullanılan her türlü hayvan ve alete değer verdiğini ve teşvik amaçlı hisselerinin de daha fazla olduğunu ifade eder.³⁰⁸

³⁰³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 22.

³⁰⁴ Fîrûzâbâdî, Cilt: 8, s. 5356.

³⁰⁵ Abdülaziz ed-Dûrî, "Dîvân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1994, Cilt: 9, s. 378.

³⁰⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 22-23.

³⁰⁷ Ebu'l-Hasan el-Mâverdî, **el-Ahkâmü's-sultâniye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)**, çev. Dr. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 157, (Ahkâm).

³⁰⁸ Ebû Yûsuf, Haraç, s. 101.

4.7.2.3. Ganimet Üzerindeki Çocukların Hissesi

İslam hukukunda doğumdan buluş çağına kadar çocukluk evresi kabul edilir.³⁰⁹ Savaş sırasında çocukların durumu hakkında alimler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Evzâî, Resulullah'ın ganimetten sabîlere hisse verdiğini ve harp sırasında doğsa bile bunu hakettiğini söyler. Onun, bu hükmünü destekleyici, sıhhatli bir delili bulunmaması sadece “Hayber’de böyle yapıldı”³¹⁰ demesi, Ebû Yûsuf’un onu eleştirmesine sebebiyet vermiştir.

Muhacir ve ensar topluluğundan müteşekkil müslümanlar, İslamın ilk gazvelerine ve seriyyelerine şahittirler. Şehadetin önemi, cihaddan geri kalanın kınanması ve İslâm’ı yayma davasıyla sahabe her daim mücadeleye gönüllü olmuştur. Bunlar arasında çocuk sayılabilecek yaştaki sahabilerin de yer aldığı hadis, tarih, siyer ve meğazi kaynaklarında geçmektedir. İslamın ilk savaşı Bedir’de Hz. Peygamber savaşa katılmasına izin vermez diye ağlayan Umeyr b. Ebi Vakkas’a izin verilmiş³¹¹, hicret sırasında sekiz yaşlarında olan Üsâme b. Zeyd’in, Uhud gazvesine katılmasını Allah resulü onaylamamıştır. Üsâme, Hendekte ise Hz. Peygamberi büyüdüğüne ikna ederek, izin almış ve savaşa katılmıştır.³¹² İbn-i Ömer’in de Uhud savaşı katılmasına aynı sebepten izin verilmemiştir.³¹³

Ebû Yûsuf, çocuklara ganimetten pay verildiği bir ortamda, bunun sağlam kaynaklardan duyulmamasının imkansızlığını belirtir. Ebu Hanîfe’yi destekler ve İbn-i Abbas’tan gelen “Sabî yetimlikten buluş çağına geldiğinde çıkar ve ganimetten o zaman hisse verilir”³¹⁴ şeklindeki haberi delil getirir.

³⁰⁹ Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, s. 355.

³¹⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 42.

³¹¹ İbn-i Milkan Siraceddin, **Muhtasar-ı İstidrak el-Hafız ez-Zehebî müstedrek**, Daru’l-âsime, Riyad, 1411, Cilt: 4, s. 717.

³¹² Mehmet Salih Arı, “Üsâme b. Zeyd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 2012, Cilt: 42, s. 361.

³¹³ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1988, Cilt: 1, s. 126.

³¹⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 43.

4.7.2.4. Savaşta Yardıma Gelen Birliklerin Ganimet Payı

Ebû Yûsuf bazı başlıklar altında Evzâî'ye, sünnet ve sahabî uygulamalarına aykırı hüküm vermiştir iddiasında bulunur. Orduya yardıma gelen ama savaşmayan yardımcı kuvvetlerin ganimetten pay alıp almaması hususu bunlardandır. Ganimet, “ordunun düşmandan ele geçirdiği her türlü mal ve eşyayı kapsayacak şekilde kullanılır.”³¹⁵ Ayet ve hadisler, bu konuyla ilgili pek çok hususu dile getirmiş, ganimet ahkâmını anlatan Enfâl suresi ve diğer ayetlerde üzerinde durulmuştur. Elde edilen bu malların ve esirlerin paylaşımı da hadis ve ayetler ışığında yapılmıştır.

Evzâî, destek için gelen ikinci ordunun ganimetten hisse alamayacağını iddia eder.³¹⁶ Fukaha, askerler ikinci ordu niteliği taşıdığı ve en başta parçalara ayrılan ve farklı bölgelerde savaşan ordudan olmadığı için, muhtelif görüşler ileri sürmüştür. Ebû Yûsuf Evtas'da³¹⁷ ayırım yapılmadan herkese ganimetten hisse verildiğini iddia eder. Hz. Ebu Bekir'in, İkrime'yi destek vermek için Yemen'e gönderdiği ve alınan ganimetten de pay verdiğini delil getirir.³¹⁸ Bu hususta hanefilerin destek kuvvet diye isimlendirdiği, aslında bir ordunun küçük parçalarıdır. Bunların hepsinin hisse alacağı hususunda ulema arasında ittifak vardır.

Ebû Yûsuf Evzâî'ye “İslam ordusu Rumlar'a savaş açsa ve bazı seriyyelere ayrılrsa, bunun sonucunda ganimet verilmezse nasıl olur? Görmez misin?”³¹⁹ diye sorar. Ebû Yûsuf'un genel itibarıyla verdiği örnekler, iki münferit ordu değil de tek ordunun farklı birlikleri şeklindedir. Bu birlikler, birbirine muavenet için oraya gönderildiğinden, ganimette hak iddia etmelerinde beis yoktur.

4.7.2.5. Esirliğin Nikah Akdine Tesiri

İslam tarihinde, Batn-ı Nahle ile esir almayla ilgili ilk hükümler ortaya çıkmaya başlamıştır. Esir kelimesi savaşta ele geçirilen erkek, kadın ve çocukları kapsayacak

³¹⁵ el-İsfahânî, s. 765; Mehmet Erkal, “Ganimet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1996, Cilt: 13, s. 351.

³¹⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 35.

³¹⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 35. (Hz. Peygamber Huneyn muharebesinde kaçan düşmanın peşinden Ebu Amir'i bir birlikle göndermiş ve onlarda düşmanla çarpışarak ganimet ile dönmüşlerdir.)

³¹⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 36.

³¹⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 37.

şekilde kullanılır.³²⁰ Esir karı-koca hakkındaki hüküm, Ebu Hanife ve İmam Evzâî'nin farklı düşündüğü noktalardandır. Hanefiler, bu konuya esir karı-kocanın beldelerinin ayrılmasıyla, nikahlarının düşeceği inancıyla bakarlar. İmam Evzâî, esirler paylaşılmadıkça evliliklerinin devam edeceğini ama birisi bunları satın alırsa artık dilerse karı kocayı birleştirip, dilerse farklı kişiler ile evlendirebileceğini söyler.³²¹

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin dediklerine katılmaz, ona göre karı koca esir düşenlerin efendilerinin beldesine dönünce nikahları biter. Resulullah (s.a.v.) ın, esir kadınlar ile ilgili söylediği rivayet edilen hadisi³²² delil getirir. Hanefiler, memleket ayrıldığı zaman nikah sakıt olur hükmünü, Hevâzin ve Evtas muharebelerinde esir düşen kadınlar için, kocaları islamiyeti kabul ettiklerini dile getirip eşlerini de geri talep ettiklerinde, Allah resulünün kadınları teslim etmesine ve tekrar bir akit yapılmamasına dayandırır.³²³

Kitapta, esirlerden karı kocanın birlikte ve ayrı ayrı esir alınması hususları, farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Karı kocadan biri esir düşüp, İslam yurduna gelirse, Ebu Hanife'ye göre nikah akitleri geçersiz sayılmıştır. Evzâî ise, kadın esir düştüğünde iddet bekler, nikahları devam edeceği için, kocası getirilirse istemesi halinde eşi ona verilir iddiasında bulunur. Ebû Yûsuf bu konuda Evzâî'nin eski fetvasına³²⁴ ters düştüğünü söyler. Allah Resulü'nün (s.a.v.) “Esirlerden gebeler doğum yapana, diğerleri de bir hayız müddeti bekleyinceye kadar yaklaşmayın”³²⁵ hadisini hatırlatarak “Hz. Peygambere karşı gelmek nasıl helal kabul edilir?”³²⁶ Diye sorar. Ebû Yûsuf'a göre esir kadınların iddet hakkı yoktur ve nikah akitleri de geçersizdir.

Hanefilere göre karı kocanın yurtlarının ayrılmasından sonra nikah akitleri geçerli değildir. Yani bu, boşanma sayılmamakla birlikte nikah akdini fesheden (evlenme yasağı olan biriyle kıyılan nikah gibi) bir durumdur. Erkek, eşinden önce esir düşüp, İslam topraklarına gelse nikahları düşmüştür ve iddete gerek kalmaz. Hanımı önce esir

³²⁰ Ahmet Özel, “Esir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, s. 382.

³²¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 53.

³²² لَا تُوطَأُ الْحَبْلَى حَتَّى تَضَعْ وَلَا غَيْرُ ذَاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَةً, “Esirlerden gebe olanlar doğum yapana, diğerleri de bir hayız müddeti bekleyinceye kadar yaklaşmayın.”, Ahmed b. Hanbel, 4 / 218.

³²³ Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverî, **Hâvi'l-kebîr**, Daru'l-kutbu'l-ilmiyye, Beyrut, 1999, Cilt: 14, (Hâvi'l-kebîr), s. 538.

³²⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 53.

³²⁵ Ahmed b. Hanbel, 4 / 218.

لَا تُوطَأُ الْحَبْلَى حَتَّى تَضَعْ وَلَا غَيْرُ ذَاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَةً

³²⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 55-56.

düşer ve İslam topraklarına getirilirse, yine iddet beklemez çünkü bu konuda yukarıdaki hadis delil kabul edilir ve sadece bir adet müddeti beklenir ve artık eşi de esir edilip yanına gelse hanımı üzerinde hiçbir hak iddia edemez.³²⁷

4.7.2.6. Zimmîlerin Ganimetten Hissesi

Zimmî, islam devletinin anlaşma yaptığı topluluğa verilen addır.³²⁸ Müslüman idare altında yaşayan ve devlet tarafından güvence altına alınan yabancı vatandaşlardır. Hangi din mensuplarının, zimmet akdi yapabileceği ise ulema tarafından ihtilaf edilen konulardandır.³²⁹

Ebû Yûsuf, zimmîlere savaşa katıldıkları için ganimetten pay değil, az bir bedel (Radh)³³⁰ verilebileceğini, bunun da sünnetle sabit olduğunu iddia eder.³³¹ Hanefilere göre, köle, zimmî ve kadınlara, savaşan asker payı verilemez. Bunlara ihtiyaçları kadar, az miktarda bir şeyler (radh) verilir. Gayrimüslim erkekler savaş esnasında ihtida ederse normal savaş hissesi alabilir.³³² İmam Evzâî ise, Resullah'ın (s.a.v.) ve sonraki idarecilerin savaşta yardımcı bulunan zimmîlere hisse ayırdığını iddia eder.³³³

4.7.2.7. Kadınların Ganimetten Hissesi

Harbe erkeklerin yanında kadın, çocuk, köle ve zimmîlerin de katıldığı durumlar mevcuttur. Ebu Hanife, savaşta yaralıları tedavi eden kadınlara ve yardım amaçlı bulunan zimmîlere, ganimetten tam pay değil de küçük bir mal verilmesi gerektiğini dile getirir. Buna mukabil Evzâî, Hz. Peygamber'in Hayber'de kadınlara, diğer gazvelerde Yahudî, Mecusî ve Ehl-i Kitaba tam pay verdiğini iddia eder.³³⁴

Aynı şekilde, savaşa katılıp yaralıları tedavi eden kadınlara, ganimetten erkeklerle verilen hisse kadar pay verilir diyen Evzâî, Hayber muhasarası sırasında cereyan

³²⁷ Serahsî, Mebsût, Cilt: 6, s. 134.

³²⁸ İbn-i Manzur, Cilt: 12, s. 221.

³²⁹ Ahmet Yaman, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, Cilt: 44, s. 434.

³³⁰ Fîrûzâbâdî, Cilt: 3, s. 1284.

³³¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 39-40; Ebû Yûsuf, Haraç, s. 405.

³³² el-Mâverdî, Ahkâm, s. 65.

³³³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 39.

³³⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 38-40.

eden ve Ebu Davud'da geçen hadisi delil gösterir. Hadiste, Ümmü ziyad el-Eşciyye ve beş kadın Allah Resulü'yle Hayber'e katılmak istemiş, Hz. Peygambere gelerek savaşa katılmak istediklerini, tedavi için ilaçlarının bulunduğunu ifade etmişlerdir. Hadiste, Hayber fethedilince onların da erkekler gibi hisse aldıkları geçmektedir³³⁵ Hadisin açıklamasında, burada bahsedilen payın bir erkek payı değil de hurma olduğu yazmaktadır. Ayrıca hadisin ravisinin tamamen bilinmemesi de delil sadedinde kullanılmaya elverişli bulunduğunu gösterir.

Ebû Yûsuf ve cumhur ulema bu konuda Evzâî gibi düşünmez. Evzâî'nin verdiği bu fetvaya hayret ederek "Fıkıhı bilen bir kimsenin bu konuda bilgisiz olacağını düşünmezdim" diyen Ebû Yûsuf, Evzâî'ye bu konuda delillerin çok ve şüpheye mahal bırakmayacak kadar açık olduğunu söyler. İbn-i Abbas'ın, Haricîlerden Necdî'e soruları üzerine yazdığı mektubu delil getirir.³³⁶ Rivayette açıkça, kadınlara ganimetten hurma verildiği yazmaktadır.

4.7.2.8. Cariyeyle Zinaya Had Cezası

Ganimetten sayılan meta arasında, sadece savaş aletleri, giysi ve mal bulunmuyordu. Köle ve cariyeler de ganimet malı sayıldığı için bunlarla ilgili hukuki meseleler de tartışma konusu olmuştur. Bir kimsenin ele geçirdiği cariyeye birlikteliği durumunda Evzai, zinayla ilgili had cezalarının en azı sayılan, yüz değnek vurulmalı, kıymetince mehir verilmeli ve çocukta o kişiye nispet edilmeli demiştir.

³³⁵ Ebu Davud, Cihad, 2729. "Haşrec b. Ziyad'ın babaannesinden (Ümmü Ziyad el-Eşciyye) naklettğine göre, Hz. Ümmü Ziyad, Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte Hayber savaşına katılan altı kadından biridir. Hz. Ümmü Ziyad, şöyle anlatıyor: "Erkeklerle birlikte savaşa çıktığımız haberi Rasulullah'a ulaşınca, bize emir gönderip yanına çağırıldı. Emir üzerine huzuruna vardık ve öfkesini gördük. "Bu savaşa kiminle ve kimin izniyle çıktınız?" diye sordu. Biz de "Ey Allah'ın Rasulü, biz yün eğirerek çıktık ve bununla Allah yolunda hizmet edeceğiz. Ayrıca yanımızda yaralıları tedavi etmek için ilaçlar da var, ganimetlerden hisse alıp ihtiyaçlarımızı karşılırsınız" dedik." Bu konuşmadan sonra Hz. Ümmü Ziyad, "Kadınlar kalkıp gittiler ve Allah Peygamberine Hayber'i fethettirince, bize de erkekler gibi pay verdi." dedi. Ben de ona, "Ey büyükannem, Hz. Peygamberin size verdiği şey neydi?" diye sordum. "Hurma" diye cevap verdi."

³³⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 38; Müslim, Cihad, 4787, "Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb rîvayet etti ve dedi ki: Bize Süleyman, Ca'fer b. Muhammed'den, o da babasından, o da Yezîd b. Hürmüz'den naklen rivâyet etti ki, Necdî, İbn Abbâs'a mektup yazarak ona beş şey sormuş. "Bana haber ver: 1) Resûlullah (s.a.v.) kadınlarla birlikte gaza eder miydi? 2) Onlara hisse ayırır mıydı? 3) Çocukları öldürür müydü? 4) Yetimin yetimlik müddeti ne zaman sona erer? 5) Beşte bir kimin hakkıdır?" İbn Abbâs ona şu cevabı yazmış: "Bana mektup yazarak: Resûlullah (s.a.v.) kadınlarla birlikte gaza eder mi idi? diye sordun. Evet, onlarla birlikte gaza ediyordu. Onlar da yaralıları tedavi ediyor; kendilerine ganimetten bir şeyler veriliyordu ama onlara hisse ayrılmamıştı. Şüphe yok ki, Resûlullah (s.a.v.) çocukları öldürmezdi. O halde sen de çocukları öldürme!"

Hanefilerin genel kanaatine göre, düşman yurdunda zina gibi haddi gerektiren bir suç işlendiğinde, komutanın ceza yetkisi yoktur. Hanefiler, zinanın her yerde suç ve yasak olduğunu kabul etmekle birlikte, haddi gerektirecek bazı suçların cezasının düşman topraklarında uygulanamayacağını iddia ederler.³³⁷

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin zânî hakkında verdiği hükme karşı çıkar ve Hz. Ömer'e nispet edilen "Gücünüz yettiğinde müminlerden hadleri kaldırın"³³⁸ sözünü delil getirerek, bu fiilin had gerektirmeyeceğini, cariyeye için de ukurun yeterli geleceğini dile getirir. Ona göre, çocuk da o kişiye nispet edilemez. Bu iddiasına, Hz. Peygamberden zânî için söylediği hadisi³³⁹ delil getirir. Bu kişi zina yapmışsa çocuk ona nisbet edilmez der ve Evzâî'nin hadislerle çeliştiğini iddia eder.³⁴⁰

4.7.2.9. Kölenin Hırsızlığı

Kölenin işlediği sirkâtın cezası konusunda, müctehidler zıt görüşler ortaya koymuşlardır. İslam hukukunda hırsızlık suçu haddi gerektirir ve el kesme cezası ayetle sabittir.³⁴¹ Bedensel cezanın yanında, malı çalınan kişinin zararını tazmin etmek de Şafii, Hanbelî ve Mâlikî hukukçulara göre uygulanabilir.³⁴²

Ebû Hanîfe, hırsız köleye had uygulanmaz derken, Evzâî haddin tatbik edileceğini çünkü ganimet malından kölenin alacağı bir pay olmadığını iddia eder. Ebû Yûsuf bu iddiaya katılmaz, kölenin elinin kesilmeyeceğini çünkü onun da tam bir pay almasa da küçük bir payı hakettiğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de bu şekilde uygulama yaptığını söyler.³⁴³

Kitabu'l-Haraç'da yer alan bir rivayette, Hz. Abdullah'a gelip kölesinin malını çaldığını söyleyen ve ceza verilmesini isteyen Ma'kıl'e, hepsi senin mallarıdır, ceza

³³⁷ Emine Gümüş Böke, "Medine Anayasası, Dâru'l-İslam / Dâru'l-harp Tanımları ve Hukuku", **Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 90, 2022, s. 2697.

³³⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 50.

³³⁹ Buhârî, Kitab-ı Muharibiyin, 6432, وَلَوْلَا لِفَرَّاشٍ، وَلِلْعَاوِ الْحَجَرِ، "Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir, diğerleri için hacr vardır."

³⁴⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 49-53.

³⁴¹ Maide, 7-38. وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. "Hırsızlık yapan erkek ve kadının yaptıklarına karşılık olarak, onları cezalandırmak amacıyla ellerini kesin. Bu, Allah'tan bir ibret dersidir. Allah güçlüdür ve her şeyin hikmetini bilendir."

³⁴² Adnan Akalın, **İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, ss. 54-55.

³⁴³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 117-120.

gerekmez dediği, rivayet edilir.³⁴⁴ Sünnetin de bu şekilde olduğu Hanefilerce kabul edilir. Köle de o kişinin mülküne aittir ve sirkati için had tatbik edilmez.

4.7.2.10. Ganimet Malından Çalmanın Cezası

Ebû Hanîfe, bir kişinin babasının, kardeşinin veya eşinin ganimette payı varsa ve bu ganimetten hırsızlık yapmışsa bu durumda yine haddin tatbik edilmeyeceğini söyler. Evzâî ise had cezasının uygulanacağını iddia eder.³⁴⁵ Yukarıda sayılan yakın akrabaların, ganimetten payı bulunduğu için, Ebû Yûsuf da Ebû Hanîfe'ye katılır. O'na göre bu kişi ganimetten çalsa, sonuçta bu mal yakın akrabalarına aittir ve eli kesilmemelidir.³⁴⁶ Çünkü bir kişi, hısımlarının yani ailesinden bakmakla yükümlü kimselerin malını çalsa bile eli kesilmez.³⁴⁷

Ebû Yûsuf, Allah Resulü'nün ganimet malını çalan kişi için, onun malını yakınız, diye buyurduğunu rivayet eder. Raşit halifelerin de ganimetten çalan için, ceza verilir ve aldığı mallara el konulur dediğini rivayet etmiştir.³⁴⁸

4.7.2.11. Ganimet Malını Kullanmak

Ebû Yûsuf, bazı durumlarda İmam Evzâî'nin, Hz. Peygamber'in hadislerini ve sünnetini tam anlamadığını savunur. Savaş devam ederken, bir askerin ganimetler içinden silah almasına Evzâî, "Sadece savaşın en şiddetli anlarındaysa ganimetten silah alabilir, ortalık durulunca bunu hemen iade etmelidir"³⁴⁹ diyerek her durumda ganimetten mal alınmasına karşı çıkar. Evzâî buna delil olarak, Hz. Peygamber'in ganimet ile ilgili hadisini³⁵⁰ gösterir. Ona göre, ganimet malını pay edilmeden almak, onun yitirilmesine sebebiyet vereceğinden ihtiyatlı davranmak gerekir. Ebû Yûsuf bu hadisten

³⁴⁴ Ebû Yûsuf, Haraç, s. 362.

³⁴⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 121.

³⁴⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 121.

³⁴⁷ Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, s. 386.

³⁴⁸ Ebû Yûsuf, Haraç, s. 363.

³⁴⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 13.

³⁵⁰ Ahmed b. Hüseyin Beyhâkî, **Marifetü's-sünen ve'l-asâr**, Daru'l-kitâb-ı ilmiyye, Beyrut, 2010, (Marife), Cilt: 6, s. 547, (إياك وريا الغلول أن تركب الدابة حتى يحسر قبل أن ترد إلى المغنم، أو تلبس الثوب حتى يخلق قبل أن يرد إلى المغنم), "Ganimetten olan bir bineği binerek noksanlaştırmaktan veya bir libası giyerek eskitmekten sakının."

haberdar olduğunu ama Evzâî'nin hadisi yorumlarken hata ettiğini şu sözlerle dile getirir: "...و تفسير لا يفهمه و لا يبصره إلا من أعانه الله تعالى عليه" (Anlamını (hadisin) sadece Allah'ın lütfettiği kişiler tam kavrayabilir)³⁵¹ Ebû Yûsuf, savaş meydanında bineksiz ve silahsız kalan bir askerin, ganimetten bunları temin etmesinin, nasıl yasak sayılacağını hayretle sorar.

أيقومون هكذا في وجه العدو بغير سلاح! كيف يصنعون؟ أيستأسرون؟³⁵²

(Silahsız bir şekilde düşmanın suratına mı bakacaklar! Ne yapacaklar? Esir mi olsunlar?) İfadelerini kullanan Ebû Yûsuf'da muhatabına açıkça bir kızgınlık ifadesi mevcuttur. O, muhatabına sorular sorarak, muhtemel âni bir düşman saldırısında silahsız askerin ne yapacağını sorar.

Ebû Dâvud'un es-Sünen'inde yer alan bir rivayette, Ebû Cehil'i öldüren Ebu Ubeyde'nin babası, en son darbeyi Ebû Cehil'in kendi kılıcını alarak vurduğunu söylemiştir. Hadisin açıklamasında, düşmanın silahının kullanılması yasaklansaydı, bu sahâbi kılıcı kullanmazdı denilmektedir.³⁵³ Ebû Yûsuf, güvenilir senetle gelen bir hadisi³⁵⁴ de kıyasına delil kullanır. Ona göre Hz. Peygamber döneminde ihtiyaç duyulduğu vakit ganimetten yiyecek alınması caizse -ki bunların ehemmiyeti daha fazladır- silah, at ve giyecek de caizdir.

Hanefî mezhebinde, paylaşımından önce ganimet malı hayvan, yem ve gıda maddesi varsa bunların kullanılmasında sakınca yoktur. Bu maddeler için beşte bir hesabı da yapılmaz. Bunlar dışındaki meta kesinlikle alınmaz ve satılsa dahi kıymeti ganimet içerisine eklenir.³⁵⁵

Ebu Hanife, bir kişi ganimetten yem alsa, kendi beldesine döndüğünde, bu yemden arta kalan kısmı ganimete vermelidir ama ganimet paylaşılmışsa satar parasını tasadduk eder diye iddia eder. Evzâî, artan yemi ganimete katmasına gerek yoktur der

³⁵¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 14.

³⁵² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 15.

³⁵³ Ebû Dâvud, Cihad, 2709.

³⁵⁴ Beyhâkî, Marife, Cilt: 6, s. 549, فحاجة الناس، إذا احتاج رجل جاء فأخذ حاجته، فحاجة الناس، أنه كان يغنم الغنمة فيها الطعام فيأكل أصحابه منها، إذا احتاج رجل جاء فأخذ حاجته، فحاجة الناس، إلى السلاح في دار الحرب وإلى الدواب والخيول أشد من حاجتهم إلى الطعام. "Bir ganimet aldıklarında içerisinde yiyecek bulunduğunda, arkadaşları ondan yerlerdi. Eğer bir adamın ihtiyacı olursa, gelir ve ihtiyacını alırdı. Savaş alanında insanların silah, binek ve giysiye olan ihtiyaçları yiyeceğe olan ihtiyaçlarından daha fazladır."

³⁵⁵ Ebû Yûsuf, Haraç, s. 404.

ulemanın ekserisi, bu iki at cinsi arasında bir fark bulunmadığına hükmetmişlerdir. Ebû Yûsuf, Evzâî'nin iddiasını "Bu sözler ancak Hicazlılar'ın ya da abdesti, teşehhüdü ve fikhî bilmeyen Şamlılar'ın iddialarındandır"³⁶³ diyerek çok sert bir üslupla eleştirmiştir.

4.7.2.13. Savaşta Eman

Ebû Yûsuf'un bir diğer iddiası da eman ile ilgilidir. İslam hukukunda gayr-i müslimin canı ve malının güvence altına alındığı akit şeklinde bilinen eman³⁶⁴ hakkında Ebû Hanîfe, daru'l-İslam'a getirilen esirler için birkaç müslümanın çıkıp, "Biz bunlara eman vermiştik" demelerinin geçerli sayılmayacağını iddia eder. Alimlerce, düşman yurdunu daha terketmeden verilen emanın geçerli sayıldığı malumdur. Burada tartışılan mesele, İslam topraklarına dönünce, bir kişinin çıkıp eman verdiğini iddia etmesi ve bunun geçerli sayılıp sayılmamasıdır.

Evzâî, İslam topraklarına döndükten sonra yapılan eman için, geçerlidir der ve "Müslümanlar başkalarına karşı tek el gibidir. Kanları birbirine eşittir. En zayıfı bile elinde emanla dolaşır"³⁶⁵ hadisinden bunun anlaşıldığını iddia eder.

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin hadisin delalet ettiği manayı kavrayamamasından yakını ve "bu hadisten bu mana mı çıkar diye sorar"³⁶⁶ Ona göre, bu hadiste kastedilen eman savaş devam ederken verilen güvence veya zımmîlik anlaşmasıdır. Esirler, İslam yurduna getirildiğinde eman geçerli sayılmaz. Hanefî mezhebine göre hadiste geçen أدنى (Edna) kelimesi "en aşağı" anlamında değil yakınlık (düşman topraklarına en yakın) anlamında kullanılmıştır.³⁶⁷ Ebû Yûsuf, Peygamber Efendimiz'in amcası Abbas'ın Bedir'de esir düştüğü vakit beyanını kabul etmediğini de delil gösterir.

³⁶³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 21.

³⁶⁴ Nebi Bozkurt, "Eman", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 79-81.

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, 2 / 192; İbn-i Mâce, Diyât, 31; Ebû Dâvud, Cihad, 147.

³⁶⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 63.

³⁶⁷ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 47.

4.7.2.14. Kölenin Emânı

Ebû Hanîfe, efendisiyle savaşımayan kölenin, eman vermesini kabul etmez. Evzâî, kölenin emanını geçerli kabul eder.³⁶⁸ Kölenin veya kadının eman vermesi meselesinde, İslam tarihinde çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kölenin emanının kabul edilmesi, Hanefilerce düşmanla savaşıması halinde geçerlidir, bunun dışında geçerli değildir.

Hiz. Ömer zamanında, bir muhasara sırasında kölelerden birinin karşı tarafa, içinde eman bulunan bir ok attığı ve bunun Hiz. Ömer tarafından kabul edildiği ile ilgili rivayet Evzâî'nin delilidir. Ebû Yûsuf, Hiz. Ömer devrinde yaşanan bu hadisede bahsi geçen kölenin savaşa bizzat katıldığını, bu sebeple emanının kabul edileceğini iddia eder.³⁶⁹

Evzâî de bu minvalde düşünürken, Ebû Yûsuf, onun bu eseri anlamadığını ve Hiz. Peygamber'in bir önceki konudaki mezkûr hadisinin de köleler hakkında olmadığını iddia eder. Ona göre kendi güvenliğini bile sağlayamayan, hukuki antlaşmalar yapamayan ve diyeti bile hürlerin yarısı kabul edilen kölenin emanı, bu şartlarda asla geçerli sayılmaz. Hiz. Ömer'in rivayeti bulunmasa, savaşa katılsa bile kölenin güvenmesini geçerli saymayacağını dile getirir.³⁷⁰

4.2.7.15. Şehit Askerlerin Ganimet Hissesi

Şâz hadis, alimler tarafından güvenilir ravinin rivayetinin, daha güvenilir ravininkine ters düşmesi şeklinde açıklanır.³⁷¹ Ebû Yûsuf, Evzâî'yi üç konuda hadis ve eserlerde şâz rivayetlere başvurduğu ve daha çok bilinen rivayetleri görmezlikten geldiği suçlamasında bulunur. Şehit askerin varisine, ganimetten pay verilmemelidir diyen Ebû Hanîfe'ye karşı Evzâî, Hayber'in fethinde Hiz. Peygamber'in şehid askerin varisine pay verdiğini ve alimlerin de bu konuda fikir birliğine vardıklarını söyler. Hanefilere göre, ganimet daru'l-İslama ulaşıldığında, sahiplerinin mülkiyetine geçer.

³⁶⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 68.

³⁶⁹ Tahâvî, Cilt: 3, s. 449.

³⁷⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 68-70.

³⁷¹ Abdullah Aydın, "Şâz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, s. 385.

Bunu, akit yaparken satıcının teklifte bulunması ama karşısındakinin kabul etmeden vefat etmesiyle, bu hakkın miras sahiplerine geçmemesi meselesine benzediğini iddia ederler.³⁷²

Bunun tam tersi, Evzâî askerın kendisi dönmele bile, daru'l-İslamdaki yakınları hisselerini hak eder demektir.³⁷³ Çünkü ona göre, ganimet elde edildiği zaman, hemen mülkiyete geçer ve bir sebepten hayatını kaybetse veya şehit olsa bile bu malı varislerine geçer.

Ebû Yûsuf, Evzâî'ye Hz. Peygamber'in ganimet hususunda serbest davranabildiğini pek çok örnek vererek hatırlatır. O'na (s.a.v.) has bu durumun, sonraki devlet başkanları tarafından uygulanmasının caiz olmadığını belirtir.³⁷⁴ Hanefilerde ganimetin mülkiyete geçmesi, elde edildiği an başlar lakin bunu kesin mülk kabul etmezler. Bu duruma, ganimet daha düşman ülkesindeyken içindeki yiyecekleri yemenin veya kullanmanın sakıncasının bulunmadığını ama İslam yurdunda artık yenmesinin caiz olmadığını delil getirirler. Bu durumda kesinlik kazanmayan (İslam yurduına intikal etmeyen) bir malın, varislere devretmesi uygun değildir.³⁷⁵ Hz. Ali'nin de ganimet İslam yurduına nakledilmeden pay verilmez, dediği rivayet edilmiştir.³⁷⁶

Ebû Yûsuf kitabın bu bölümünde, hadis rivayet etmenin önemini vurgulayan pek çok delil getirmiştir. Hz. Peygamberden gelen rivayetlerin titizlikle seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda Hulefâ-i Raişidin'in iki şahit veya yemin ettirmeyle hadisi kabul ettiğini dile getirir. Hz. Peygamber'in, vefatına yakın hastalandığında şöyle buyurduğunu nakletmiştir:³⁷⁷“Peygamber ölümcül hastalığı sırasında şöyle buyurdu: Ben ancak Kur'an'ın haram kıldığını haram; helal kıldığını helal kılarım. (Haram konusunda) bana bir şey dayatmazlar.”³⁷⁸

Ebû Yûsuf, muhatabının hüküm istinbât ederken doğru yollara başvurması gerektiğini söyler ve kitap ve sünnet çizgisinden ayrılmamasını öğütler. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.), hüküm verme konusunda diğer insanlar gibi sayılamayacağını ve savaşlarda verdiği bazı hükümlerin, o duruma has verildiğini iddia etmiştir.

³⁷² Tahâvî, Cilt: 3, s. 465.

³⁷³ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 80.

³⁷⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 23-34.

³⁷⁵ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, ss. 80-81.

³⁷⁶ el-Kudûrî, Cilt: 8, s. 4165.

³⁷⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 23-24.

³⁷⁸ Ahmed b. Hüseyin Beyhâkî, **Sünenü'l-kübra**, Daru'l-Hadis, Kahire, 2008, (Sünen), Cilt: 7, no: 13439.

Hanefî mezhebinde, hadisin Kur'an'a uygunluğu, o hadisi seçerken kullanılan yöntemlerdendir. Ayet ve hadislerden bu yöntemin doğruluğuna deliller³⁷⁹ getirirler. Eğer söz konusu hadis, ayetle çelişiyorsa onu kullanmayı tercih etmezler. Evzâî'ye de bunu tavsiye eden Ebû Yûsuf, hadis seçerken dikkat etmesi gerektiğini mükerreren hatırlatır. İmam Şâfiî, Ebû Yûsuf'u hadis seçerken bu şekilde bir yöntem uyguladığı için eleştirir. Hadisin, ayetle zıt manaya gelemeyeceğini savunur.³⁸⁰

4.7.2.16. İki Atı Olanın Hissesi

Ebu Hanife, iki atıyla beraber savaşa katılan kişi için verilecek ganimet hissesi konusunda sadece bir atına hisse verilmelidir der. Buna mukabil Evzâî, iki atına birer pay verilmesi gerektiğini, tüm ilim ehlinin de böyle uyguladığını iddia eder.³⁸¹ Ebû Yûsuf, Evzâî'nin iddiasını, sadece şâz bir hadisle desteklendiğini, bunun dışında herhangi bir delilinin bulunmadığını ve ilim ehli diye bahsettiği kişiler için ise “ilim cahillerden alınmaz”³⁸² diyerek söylediklerini de kabul etmediğini dile getirir.

Evzâî'nin bu husustaki delili açıkça bulunmaz. Şâfiî, Evzâî'nin delilinin, Hayber'e katılan İbn-i Zübeyr'in iki atına, dört hisse bir de kendi hissesiyle beraber beş hisse aldığı yönünde gelen rivayet olduğunu iddia eder. Bu hadisin munkatı' yani senedinde kopukluk olduğunu da ilave eder.³⁸³ Atlıya verilecek hisse ise Hanefî fukahasının, ihtilaf ettiği bir husustur. Ebû Yûsuf'un, hocasına muhalefet ettiği bu mevzu daha sonra ele alınacaktır.

³⁷⁹ el-Hakka, 69/44-47, “Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıklarak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız.”; Beyhâkî, Marife, Cilt: 1, no: 73; Topçu, ss. 49-50. “Hz. Peygamber Yahudileri çağırdı ve onlara sorular sordu. Onlar da Hz. İsa hakkında konuşmaya başladılar ancak onun hakkında yalanlar uydurdular. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve: “Benden sonra hadis yayılacak, sizden birinize benden Kur'an'a uygun bir söz ulaşırsa o benimdir. Kime de bende Kur'an'a aykırı bir söz ulaşırsa o benden değildir” dedi.”

³⁸⁰ Topçu, ss. 49-51.

³⁸¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 41.

³⁸² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 41.

³⁸³ eş-Şâfiî, es-Siyer, ss. 200-201.

4.7.2.17. İhtida Edenin Önceki Nikahlarının Geçerliliği

Cahiliye devrinde, İslam anlayışıyla bağdaşmayan pek çok nikah türü ve evlenen eş sayısı bakımından kabul edilemeyecek uygulamalar mevcuttu. Özellikle müşrikken yaptıkları evliliklerin akıbetini, İslam'a girdikten sonra Hz. Peygambere danışan sahabilerin rivayetlerini, hadis kitaplarının nikah bölümlerinde bulmak mümkündür.

Müslüman olup İslam yurduna dönen kimsenin, önceden yaptığı nikah akitleri de ihtilafa sebeptir. Ebu Hanife, daru'l-harpteyken bir nikahla beş hanımla evli ve daha sonra İslamiyet'e giren kimsenin nikahının, daru'l-islama gelince iptal olduğunu söyler. Nikahların, farklı zamanlarda yapılması durumunda hüküm böyle değildir. Şeybânî ise farklı düşünür ve tek nikahla beş evlilik yapanın seçme hakkına sahip olduğunu ve birini seçip boşaması gerektiğini söyler.³⁸⁴

Buna karşılık, Evzâî de nikahın düşmeyeceğini, eşlerinden sadece bir tanesini boşamasının yeterli olduğunu iddia eder. İmam Evzâî'nin delili, İbn-i Ömer'den nakledilen, "Caylan bin Seleme (r.a.), nikâhı altında on kadın bulunduğu halde İslam'a girdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) ona: Onlardan dört tanesini al, buyurdu"³⁸⁵ hadisidir. Ebû Yûsuf, Evzâî'nin sunmuş olduğu bu delili şâz kabul eder. Bu tür bir nikahı annesiyle veya kızıyla evli bir kimsenin nikahına benzetir. Beş kişiyle tek nikahla evlenen kişinin nikahını batıl sayarken, ayrı ayrı nikahlansa herhangi dördüyle evliliğine devam eder ve diğerlerinden ayrılır diye hüküm verir.³⁸⁶

4.7.2.18. Haraç Toprağı Satın Almak

Fethedilerek ele geçirilen topraklar, ganimet olarak dağıtılmayıp, ziraattan anlayan sahiplerinin elinde bırakılır, bu şekilde tarla ve bahçelerden daha fazla faydalanılması sağlanır ve belli bir miktarda bu kişilerden vergi alınırdı. İşte bu vergiye haraç denilmiştir.³⁸⁷ Hz. Ömer'in içtihatlarıyla sistemleşen haraç konusunda, bu tür arazileri

³⁸⁴ Serahsî, Mebsût, Cilt: 5, s. 84.

³⁸⁵ Ebu İsa Muhammed et-Tirmîzî, **Sünen**, 1. Baskı, thk. Şaban Arnaûti ve diğerleri, Daru'r-rişalet-i'l-alemiyye, Beyrut, 2009, Cilt: 5, Nikah, 2029.

³⁸⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 103-107.

³⁸⁷ Cengiz Kallek, "Haraç", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, s. 71.

satın alanın cizye ödeyip ödememesi hususunda fukaha farklı içtihadlarda bulunmuştur.

Ebû Hanîfe'ye göre, haraç arazi satın alan kişinin, cizye ödemesi mekruh değilken, Evzâî kişide zillet doğuracağı düşüncesiyle bunu kerih görür. Ebû Yûsuf hocasına hak verir ve araziye alanın cizye de verdiğini savunur.³⁸⁸ Buradaki cizyeden maksat topraktan alınan haraç vergisidir. Muaz b. Cebel'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'in "Her kim haraç arazinin vergisini ödemezse, Resulullah'ın yolundan uzaklaşmış olur." Deddiğini rivayet eder.³⁸⁹

Evvâî'nin, delil sunduğu hadis³⁹⁰ haraç arazinin alınmasının, Müslümanlara yakışmayacağına delalet etmektedir. Çünkü bu topraklardan devlete ödenen yıllık bir haraç vardır. Müslümanın toprağından ise öşür alınabilir.

4.7.2.19. İhtida Edenlerin ve Tüccarın Ganimet Hissesi

Ebû Yûsuf, reddiyesinin pek çok yerinde, muhatabını sert bir üslupla eleştirmiş ve onun delillerinin birbirini nakzettiğini söylemiştir. İslam ordusu henüz daru'l-harpeteyken müslüman olan bir gayr-i müslime, hidayete ermiş kimseye veya tacire ganimetten hisse ayrılıp ayrılmayacağı bu meselelerden biridir.

Ebû Hanife, "savaşa girmesi durumunda hisse verilir yoksa verilmez" derken, Evzâî ise savaşa katılıp katılmaması ile ilgili bir şart koşmadan, "ganimet paylaşılmasından müslüman olana hisse vardır"³⁹¹ diye iddia eder.

Ebû Yûsuf ise şaşkınlık içerisinde, Evzâî'nin islam ordusuna yardıma gelen askerlere, ganimetten pay verilmeyeceğini söylerken, burada yeni Müslüman olanlara hisse vererek, garip bir durumun içine düştüğünü belirtir. Burada, çelişkinin kuvvetini

³⁸⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 90-94.

³⁸⁹ Ebu Davud, Haraç, 3081.

³⁹⁰ Ebu Davud, Haraç, 3084. "Ebû Derda (r.a.) dedi ki: Resulullah (s.a.v.) (şöyle) buyurdu." Kim bir toprağı haracıyla birlik satın alırsa, hicretini bozmuş olur. Kim de bir kâfirin (haraç ödeme zilletini onun boynundan çıkarıp kendi boynuna geçirecek olursa sırtını İslâma dönmüş olur." Ravi Sinan b. Kays dedi ki; Halid İbn Ma'dan bu hadisi benden işitince bana: "Sana Şebib mi haber verdi?" diye sordu. Ben de "Evet" cevabını verdim. "Sen onun yanına vardığın zaman bu hadisi ondan iste bana yazıversin" dedi. Ravi Sinan sözlerine devam ederek şöyle dedi: "Nihayet bir gün Şebib'in yanına varmıştım. Kendisinden bu hadisi Halid b. Ma'dan'a yazıvermesini rica ettim de hadisi O'na yazıverdi. Döndüğüm zaman Halid b. Ma'daftı benden kâğıdı istedi. Ben de onu kendisine verdim. Hadisi okuyunca içindekini işitir işitmez. Elinde bulunan haraç toprağını bıraktı."

³⁹¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 43.

anlatmak için “ما اشد اختلاف هذا القول!”³⁹² (Ne büyük ihtilaf!) tabirini kullanır. Evzâî, takviye gelen ordu için, asıl ordunun bir parçasıysa ganimetten alacağını, farklı bir ordu ise almayacağını iddia eder.

4.7.2.20. Düşman Topraklarında Had Cezaları

Allah hakkı diye adlandırılan had cezaları incelendiğinde, cezanın verilme sebebi, toplumun düzeninin devam etmesidir.³⁹³ Hadlerin uygulanması hükmen kesinlik ifade eder, ama düşman yurdunda işlenen suçlar için had cezasının verilmesi husunda, müctehidler ihtilaf etmişlerdir.

Ebu Hanife, askerin daha düşman topraklarındayken, haddi gerektirecek bir suç işlemesi halinde, ordunun başında bulunan komutanın bunu cezayı uygulama yetkisinin olmadığına hükmeder. Evzâî ise komutanın bu yetkiyi kısıtlı bir şekilde kullanabileceğini iddia eder. Ona göre, hırsızlık haddi dışında diğer hadleri uygulayabilir. Ebû Yusuf, Evzâî'nin bu düşüncesinin sünnete aykırı olduğunu düşünür. Had cezalarının tatbik edilmesi, sadece emiru'l-mü'minîne mahsustur. Evzâî'nin, hırsızlık haddini ayırıp diğer hadlerin uygulanmasına cevap vermesini mantıklı bulmaz.³⁹⁴

Hanefî ulema, bir kişinin düşman yurdunda işlediği cezanın, İslam yurduna gelince tatbik edilemeyeceğini iddia eder. Çünkü suça konu fiilin işlendiği yer, devlet başkanının yetkisi dahilinde değildir. Hz. Resulullah'ın (s.a.v.), Mekke'de önceden alınmış faizlerin fetihden sonra iptal etmemesini örnek gösterirler. Yani, İslam yurdu olduğu halde eski suçlar cezalandırılmamıştır.³⁹⁵ Bir diğer argümanları ise, had uygulanması sonrası kişinin taraf değiştirip, düşman orduya katılabileceği korkusudur. Ebû Yûsuf aynı zamanda, İslam yurdunda komutana verilmeyen bu yetkinin düşman yurdunda da verilmemesi gerektiğini söyler.³⁹⁶

³⁹² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 45.

³⁹³ İbrahim Çalışkan, “İslam Hukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1989, Cilt: 31, s. 373.

³⁹⁴ Ebû Yusuf, er-Red, s. 80.

³⁹⁵ Topçu, ss. 178-179.

³⁹⁶ Ebû Yusuf, er-Red, ss. 81-83.

Tahâvî’de geçen bir rivayette, Ebû Hanîfe’nin, birkaç tüccarın düşman yur-
dunda hırsızlık yaptığı bir durumda, onlara el kesme haddi uygulanmayacağına hük-
mettiği geçmektedir.³⁹⁷

4.7.3. Kıyas Delili Üzerinden Yapılmış Reddiyeler

Edille-i şer’iyyeden kıyas, bazı müctehidler tarafından delil kabul edilmezken,
özellikle Ehl-i Re’y tarafından başvuru delillerdendir. Evzâî de açıkça belirtme-
de kıyası bazı mevzularda delil kullanmıştır. Ebû Yûsuf, Evzâî’yi kıyasladığı şeylerin
uygun olmamasıyla eleştirir. Bu başlık altında, kıyasın yanlış kullanıldığını düşünen
Ebû Yûsuf’un reddettiği hususlar incelenmiştir.

4.7.3.1. Kaçan Köle (Âbık)

Fıkıh ilmînde kölenin efendisinden kaçması “âbık” terimiyle adlandırılır.³⁹⁸
Hukukî anlamda içerisinde pek çok hükmü barındıran bu meselede, Hanefî mezhebi
imamları ve Evzâî ihtilaf etmişlerdir. Abık köle yakalandığı vakit, geri verilmesi ge-
reker ve ayrıca kölenin ta’zir cezası aldığı durumlar da mevcuttur. Köleyi yakalayanın
şahsına bir bahşîş de verilir ki bunu almadan isterse abık köleyi sahibine geri ver-
mez.³⁹⁹ Ebû Hanîfe, kaçan bir esirin müslümanlar tarafından yakalanması üzerine
efendisine bedelsiz olarak, müşrikler tarafından yakalanırsa da ganimet taksiminden
önce bedelsiz, sonra ise bedeli mukabilinde verileceğini iddia eder.⁴⁰⁰

Hadis kitaplarında konuyla ilgili pek çok rivayet yer almaktadır.⁴⁰¹ Hz. Pey-
gamber’den gelen rivayetlerde, kaçan köle, deve veya at söz konusuysa da geri alındığı
vakit sahibine verildiği geçmektedir. Köle için verilecek cezadan bahsetmez. Ebû

³⁹⁷ Tahâvî, Cilt: 3, s. 473.

³⁹⁸ Abdülkadir Şener, “Âbık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, s. 306.

³⁹⁹ Serahsî, Mebsût, Cilt: 11, s. 29.

⁴⁰⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 56.

⁴⁰¹ Buhârî, Kitabu’l-cihad ve’s-siyer, 187; Ebû Dâvud, Cihad, 125; İbn-i Mâce, Cihad, 33. “Abdullah ibn-i Numeyr anlatıyor: Ubeydullah, Nâfî’den naklederek şöyle dedi: İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: “Bir seferinde, bana ait bir at düşman tarafından ele geçirilmişti. Daha sonra Müslümanlar o düş-
manı yendi ve Rasulullah (s.a.v.) zamanında at bana geri verildi. Başka bir seferde, yine bana ait
bir köle Rum tarafına kaçmıştı. Sonra Müslümanlar Rumlara karşı zafer kazandı ve Halid b. Velid
köleyi bana geri verdi. Bu olay, Peygamberin zamanından sonra gerçekleşmişti”

Dâvud'da bu hadisin açıklamasında, Ebû Hanîfe ve diğer Hanefî alimleriyle üç mezhep imamı arasında, kölenin düşmanın eline geçmesiyle mülkü olup olmayacağı ihtilaflıdır. Ebû Hanîfe'ye göre düşman mülkiyetine girmez, diğer imamlar gireceğini iddia eder. Ama hadiste kölenin yakalanınca efendisine geri verilmesi düşman mülkiyetine girmediğini gösterir.⁴⁰²

Evvâlî ise konuyla ilgili delil ortaya koymadan, kaçan köle hakkında daha sert muamelede bulunup, kaçma fiilinden ötürü tövbe etmezse öldürüleceğini, zaten kafir ise hükmün devlet başkanı tarafından verileceğini iddia eder. Ebû Yûsuf, burada Evvâlî'nin asıl konudan saptığını ve “صلب” (saleb) kelimesiyle anlattığı asılma veya öldürülme cezasının, ancak eşkiyalara verilen bir ceza olduğunu söyler.⁴⁰³ Ebû Yûsuf'un delili, İbn-i Abbas'dan rivayet edilen “Köle veya deve ganimet taksiminden önce kavuşursan karşılıksız, sonra kavuşursan karşılık ödeyerek alırsın”⁴⁰⁴ hadisi şerifidir. Ona göre âbık köle, sahibinin eline ücretli veya bila bedel geçer. Bunun için köleye uygulanacak yaptırımla ilgili bir rivayet de bulunmamaktadır.

4.7.3.2. İslam Yurdunda Esirlerin Durumu

İslam hukukunda alım-satım esasları açık ve nettir. Malı satanın ve alanın herhangi bir sıkıntıya düşmemesi için belli şartlar vardır. Alışveriş yapılan kişinin, Müslüman olmaması sorun değilken, satılan malın cinsi, alışverişi batıl kılabilir. Örneğin, müslümanlara zararı dokunacağı şüphesi varsa gayrimüslimlere demir gibi madenlerin satışı caiz görülmez.⁴⁰⁵

Ebû Hanîfe, esir satışını da bu neviden kabul eder ve mekruh olduğunu söyler. İmam Muhammed ise zorunluluk halinde esirlerin satışının caiz olduğunu dile getirir. Muhammed Suresi'nde esirlerin fidye karşılığı bırakılmasına delalet eden ayeti⁴⁰⁶ delil getirir.⁴⁰⁷ Evvâlî ise, kadın esirlerin satışını caiz görürken, erkek esirlerin satışının fidye

⁴⁰² Ebu Davud, Cihad, 125.

⁴⁰³ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 56-57.

⁴⁰⁴ Beyhakî, Marifetü's-sünen ve'l-âsar, 13/285.

⁴⁰⁵ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki İbn-i Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr**, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2015, Cilt: 6, s. 409.

⁴⁰⁶ Muhammed, 47/ 4. **فَإِذَا مَنَّ اللَّهُ عَلَىٰ الْمُؤْمِنِينَ وَآلِهِمْ فَقَدْ أَرْزَاكَ أَهْلَ الْبَيْتِ أَوْزَارَهُمْ**, “Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak.”

⁴⁰⁷ Serahsî, Mebsût, s. 255.

karşılığı olabileceğini söylemiştir. Fezârî, yaşlı esirlerin satışının İslamı kabul etmedilerse olabileceğini, gençlerin ise hiçbir koşulda satılmaması gerektiğini rivayet etmiştir.⁴⁰⁸

Ebû Yûsuf, düşmanın bu köleler ile güçlenmesi durumu söz konusuysa ve düşmana demir, silah, at gibi malzemelerin satımı caiz olmağından dolayı, buna kıyasla köle satışının da caiz olmayacağını savunur.⁴⁰⁹ Hanefiler yukarıda delil getirilen ayetin, Tevbe suresi beşinci ayetle⁴¹⁰ nesh edildiğini savunur. Nitekim bu ayette düşmanların öldürülmesi söz konusudur. Müslüman askerleri kurtarmak için bile, fidye şeklinde verilmeleri bu delille yasaklanmıştır.⁴¹¹ Bedir savaş esirlerine yapılan muameleler, siyer ve meğazi kitaplarında mevcuttur. Esirlerin, ücret karşılığında serbest bırakılması da bunlardan biridir. Hz. Ömer fidye ile salını vermelerine karşı çıkmış, sonradan gelen ayetler⁴¹² de onu desteklemiştir.⁴¹³ Esirlerin satılmasının uygun düşmediğini savunan Hanefî'lere göre, bunların ülkelerine dönüp müslümanlara karşı savaşa katılma tehlikesi de vardır. Öldürmeden serbest bırakmak, müslümanlara zarar vermektir ve vebali vardır. İmam Muhammed, savaşması zor yaşlıların bu şekilde fidyeyle salınmasının uygun bulunacağını savunur.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Şeyhulislam Ebi İshak el-Fezârî, **Kitabu's-siyer**, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1987, s. 147.

⁴⁰⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 61-62.

⁴¹⁰ Tevbe, 9/ 5. فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُوهُمْ وَأَقْرَبُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَقُلُوا سَبِيلُهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ. “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, hapsedin ve onların her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, yollarını serbest bırakın. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

⁴¹¹ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 256.

⁴¹² Enfal, 8/ 67-69. مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُفْخَنَ فِي الْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ۚ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ. فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. “Hiçbir peygamberin, yeryüzünde düşmanı iyice sindirip güçlenmeden esir alması doğru değildir. Siz dünya malını istiyorsunuz, Allah ise ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Eğer Allah’tan daha önce verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız şeyden dolayı size büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yiye ve Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

⁴¹³ Vâkidî, Meğazi, Cilt: 1, s. 110.

⁴¹⁴ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 257.

4.7.3.3. Mürtedin Boğazladığı Hayvanı Yemek

İrtidat fiilinin cezası, pek çok hukuk sisteminde ölüm olduğu gibi, dinimizde de had cezaları içinde yer alır ve cezası ölümdür.⁴¹⁵ Mürtedin fiillerinin, hukuki anlamda hangi katagoride yer alacağı, mezhepler arasında tartışmaya yol açmıştır. Evlilik, miras ve mürtedin kestiği hayvanın yenip yenmemesi hususlarında, müşrik gibi mi ehli kitap gibi mi hüküm verileceği tartışılmıştır. Ayetle⁴¹⁶ sabit, ehl-i kitabın kestiği hayvanın yenmesinde bir beis yoktur. Ebu Hanîfe, irtidat edenin, ehli kitap olsa da kestiği hayvanın etinin yenmeyeceğini iddia eder. Ona göre, irtidat edenle ehil-i kitap bu anlamda bir değildir.⁴¹⁷

Evzâî, müslüman ordunun savaşırken girdiği şehirde evlerde buldukları etleri yediğini, bu sebeple mürtedin kestiği hayvanın etinin de yenebileceğini söylemektedir. İmam Evzâî, irtidat eden kimse Hristiyanlık'a veya Yahudilik'e geçerse, onlardan sayılır ve kestiği hayvanın da hükmü böyledir diye iddia eder.⁴¹⁸ Evzâî, mürtedi ehli kitaba kıyas ederken, Ebû Yûsuf, mürtedin müşriklerle bile aynı kategoride bulunmadığını, Evzâî'nin kıyasının yanlış olduğunu düşünür. Mürted olan Hristiyan bir kadınla evlenmenin, caiz sayılmaması ve mürtedden cizye bile kabul edilmemesi gibi, kestiği hayvanın etinden de yemenin caiz olmadığını iddia eder.⁴¹⁹

4.7.3.4. Mürtedin Bıraktığı Mallar

Bir mürtedin, ölümünden sonra malının ne olacağı hususunda, incelenen eserin nüshalarında Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşü bulunmakta, fakat Evzâî'nin görüşü yer almamaktadır.⁴²⁰

⁴¹⁵ İrfan İnce, "Ridde", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, s. 88.

⁴¹⁶ Maide, 5/ 5. **وَلَا يَحِلُّ لَكُمُ الْكَيْبَاتُ جَلَّ لَكُمُ وَطَعَانُكُمْ جَلَّ هُمْ وَالْمُخَصَّنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُخَصَّنَاتُ مِنَ الدِّينِ أَوْثُوا**، **الْكَيْبَاتُ مِنَ قَبْلِكُمْ إِذَا أَتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُخَصَّنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ** وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْأَجْرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ، "Bugün size temiz ve helal kılınmış nimetler sunulmuştur. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helaldir; sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Gizli ilişkilerden kaçınarak, yalnızca meşru bir nikâh ile mümin kadınlar ve kitap ehli olan iffetli kadınlarla evlenebilirsiniz, mehirlerini verdiğiniz takdirde. Kim iman etmezse, amelleri boşa gider ve o kişi ahirette zarara uğrayacaklardır"

⁴¹⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 115.

⁴¹⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 116.

⁴¹⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 116.

⁴²⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 111-114.

Ebû Hanîfe'ye göre, dinden dönen kimsenin, müslümanken kesb ettiği malları müslüman varislerine geçer. İrtidattan sonraki mallarına ise, devlet el koyar. Çünkü dinden dönen kişinin üzerindeki devlet koruması kalkar. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf, hocalarına bu meselede katılmazlar. Onlara göre dinden dönenin önce ve sonra elde ettiği malı miras şeklinde devreder.⁴²¹ Mebsûtta konuyla ilgili, Hanefilere göre, mirasının Müslüman yakınlarının hak ettiği, mürtedin, normal ölen biri gibi kabul etmek gerektiği geçmektedir. Vefat edenin mirasının dağıtıldığı gibi, mürtedin de mirasının bu şekilde dağıtılması gerektiği yazmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in, müna-fıkların lideri İbn-i Ubey öldüğünde, terekisi Müslüman yakınlarına dağıtılmıştır.⁴²²

4.7.3.5. Müslümanların Düşman Yurdundaki Malları

Daru'l-harpte gayrimenkul malı bulunan müslümanın durumu hakkında, müctehidler farklı fetvalar vermişlerdir. Müslüman ordunun bu beldeyi fethetmesinden sonra, orada gayrimenkulü bulunan müslümanların mallarının ganimete dahil edilip edilmeyeceği tartışma konusudur.

Ebû Hanîfe, taşınabilir eşyalar, kıyafet ve köle müslümanın elinde kalır derken, evi ve varsa arazisi ganimete dahil edilir der. İmam Evzâî ise buna karşı çıkar ve Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettiğinde böyle davranmadığını, Mekke'de malı bulunan müslümanların mallarının kendilerine geri verdiğini delil getirir.⁴²³ Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, menkul malların Müslüman şahsın kesin malı olduğunu bu yüzden ganimete katılmayacağını ama ev veya arsası varsa bunlar, o yurdu fethederek kazanan askerlerin ganimet payı olduğunu düşünür. Çünkü taşınmaz mallar, henüz İslam nizâmına girmediği zaman sahiplerinin tam malı sayılmazlar.⁴²⁴

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin delil sunduğu Mekke'nin fethiyle bu konunun kıyas edilemeyeceğini, Mekke fetihinin sonuçları bakımından farklı ve karar veren de Resulul-

⁴²¹ Debûsî, s. 120; Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 111-114.

⁴²² Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 186.

⁴²³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 107.

⁴²⁴ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 121.

lah olduğundan, diğer kimselerin verdiği hükümle aynı kabul edilmeyeceğini dile getirir.⁴²⁵ Mekke'nin fethi, sonuçları bakımından diğer fetihlerden farklıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), orada bulunan halka emân verdi ve onları affetti.⁴²⁶

Örnek olarak çalışılan reddiyede, Ebû Yûsuf'un, her ne kadar hocası gibi düşündüğü dile getirilse de bir diğer görüşe göre Ebû Yûsuf, arsa ve ev gibi gayri menkullerin, müslümanın kesin malı sayıldığını ve ganimete katılmayacağını belirtir. Bu görüşünü, Kureyza Oğulları'ndan birtakım kimselerin, İslam'a girmesiyle tüm mallarını ganimet olmaktan kurtardıkları hadisine dayandırır.⁴²⁷

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin sünneti anlamadığını ima ederek uyarır ve sert bir dille "Resulullah'dan (s.a.v.) geleni anla! Onların pek çok vecih ve manası vardır."⁴²⁸ Şeklinde söylenir. Bir kişi İslam yurdunda Müslümanlığa girse, kendi ülkesindeki malı mülkü ve ailesi fethedilmesi halinde ganimete katılır. Tam tersi bir durumda, kendi ülkesinde İslam'ı kabul etse, malı mülkü ganimete dahi edilir, ama ergenliğe girmemiş çocuğu ganimete katılmaz.⁴²⁹

4.7.3.6. Müslümanın Emanet Malı

Bir kimsenin, daru'l-harpte bıraktığı emanet malın durumu hakkında Ebû Hanîfe, eğer orası fethedilirse bu mal ganimete dahil edilir derken; Evzâî, malın ganimet sayılmayacağını, müminin kendisine iade edileceğini söyler.⁴³⁰ Evzâî, bu iddiasına Mekke'nin fethi zamanında, Allah Resulü'nün uygulamalarını dayanak alır. Ona göre, fethedilen topraklarda dahi sünnete uymak emaneti kişiye vermeyi gerektirir.

Ebû Yûsuf, bir önceki iddiâsındaki (Mekke'nin fethi) gibi yine Evzâî'nin kıyasının uygun düşmediğini söyler. Müşrik Araplar ile diğer memleketlerin ahalisinin, aynı kefeye konmasının İslam hukuku açısından yanlış olduğunu, birçok hâdisede farklı hükümler verildiğini iddia eder. Aynı şekilde Mekke'nin fethinde uygulanan hükümler ile Hevâzin, Hayber veya Benî Müstalik hükümleri de aynı değildir.⁴³¹

⁴²⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 109.

⁴²⁶ Müslim, Cihad ve's Siyer, 4722. "Kim Ebu Süfyan'ın evine girerse o emindir! Kim silahını bırakırsa o emindir! Kim kapısını kapatırsa o da emindir!"

⁴²⁷ Serahsî, Mebsût, s. 121.

⁴²⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 109.

⁴²⁹ Serahsî, Mebsût, ss. 122-123.

⁴³⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 131.

⁴³¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 131-135.

Bir Müslüman, malını zımmîye emanet edip gitse ve o yer fethedilse bu mal ganimete dahil edilmezken, harbî için aynı şey söz konusu değildir. Müslüman, düşman topraklarında bulunduğu müddetçe, malını emanet ettiği gayri müslimin mal üzerinde bir hakimiyeti yoktur. Bu yüzden ülkeyi fetheden müslümanlardan bu malın ganimet olamamasını isteyemez.⁴³²

4.7.3.7. İhtidâ Edenin Malları

Harbînin ihtida etmesi veya İslam yurduna güvenceyle girip orada ihtida etmesi durumunda, kendi ülkesinde bıraktığı malların ve ailesinin akibeti hususunda müctehidler ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, her iki durumda da malının hepsi, eşi ve çocuklarının, ganimet kabul edileceğini iddia eder. Evzâî ise, bir önceki meseledeki gibi, Mekke'nin fethedildiği sırada, kimsenin malı ve ailesine dokunulmadığına kıyas ederek, kişiye mallarının aynen verileceğini iddia eder.⁴³³

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin verdiği Mekke'nin fethi örneğinin, Ebû Hanîfe'ye karşı bir hüccet olmadığını söyler. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde, oradaki müşriklerin mallarını ve kendilerini serbest bırakmıştır. Ebû Yûsuf, Evzâî'nin vermiş olduğu delile itiraz eder. Ona göre, Mekke'nin fethi örneği, burada uygun düşmemektedir.⁴³⁴

4.7.3.8. Esirlerin Satılması

Esir ele geçirilen kimselerin, ücret karşılığı gayri müslimlere satılması mevzuunda ihtilâf bulunduğuyla ilgili görüşlere, önceki başlıklarda yer verilmiştir. Bu kısmında tartışılan husus ise esirlerin İslam yurduna dönmeden satılmasıdır. Ebû Hanîfe bunu mekruh görürken, Evzâî satış durumunda bir sakınca görmemektedir. O müslümanların bu şekilde amel eylediklerini iddia eder.⁴³⁵

Ebû Yûsuf, Evzâî'nin delilini eleştirir, onun “müslümanlar böyle yapardı”, diyerek bir şeyin helal veya haram olduğunu söylemesinin, abes olduğunu dile getirir.

⁴³² Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 124.

⁴³³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 129.

⁴³⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 130.

⁴³⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 75-76.

Evzâî'nin bu şekilde bir delil sunmasının kabul edilmeyeceğini söyler.⁴³⁶ Mebsût'da esir edilenlerin İslam yurduna dönmeden zarurette bile, kişilere dağıtılamayacağı veya satılamayacağı geçmektedir.⁴³⁷ Hiçbir ganimet malı, yurda dönmeden kişinin mülkiyetine geçmeyeceği için, üzerinde tasarruf yetkisinin bulunmadığı, Hanefîlerin genel hükümlerindendir.

4.7.3.9. Ordudan Ayrı Cariye Ele Geçirmek

Bu konunun devamı mahiyetinde, iki kişinin ordudan çıkıp bir cariye ele geçirmeleri ve bunu satmaları ile ilgili mevzuda, Ebu Hanife bu cariyeyi satmalarının uygun düşmediğini söyler. Evzâî, bu Allah'ın helal kıldığı bir şeydir ve Hayber'de Allah Resulü (s.a.v.) Hz. Safiyye'yi satın almak isteyenler için, onu kendine eş aldığını söylemiştir. Ayrıca esir satışı yasaklansaydı, Hz. Peygamber'in bunu dile getireceğini delil getirir.⁴³⁸

Ebû Yûsuf, bu hâdise yaşandığında zaten Hayber'in İslam beldesi kabul edildiğini ve şeriatının ona göre değiştiğini iddia eder. Evzâî'nin cariyeyle ilgili verdiği fetvayı hatırlatır ve onlar için müminlerin emirinin mahrum bırakma veya affetme yetkisi varsa burada verdiği fetvanın birbiriyle çeliştiğini söyler.⁴³⁹

Hanefîlerin buradaki görüşünün temeli, dokuz kişiden az topluluğun ganimeti ordunun paylaştığı gibi paylaşmasının caiz olmadığıdır. Onlara göre, buradaki gibi birkaç kişinin ele geçirdiği mal veya cariye paylaşamaz. Bu görüş ulemanın çoğunluğu tarafından kabul edilmez. Çünkü, Hz. Peygamber de tek kişi bile bulursa, seriyye gönderir ve ganimet bakımından diğerlerinden farklı tutmazdı.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 76.

⁴³⁷ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 65.

⁴³⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 79.

⁴³⁹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 80.

⁴⁴⁰ el-Mâverdî, Ahkâm, s. 152.

4.7.3.10. Esir Çocukların Durumu

Ergenlik çağına ulaşmayan çocukların, babasıyla esir düştüğü ve müslüman da olmadığı biliniyorsa vefat etmesi halinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre cenaze namazı kılınmaz. Çünkü çocuk dini açıdan babasına bağlıdır.⁴⁴¹ Evzâî ise efendisinin çocuk üzerindeki hakkının, babasının hakkından daha büyük olduğunu ve bu durumda efendisinden dolayı cenaze namazının kılınacağını iddia eder.⁴⁴² Evzâî'ye göre efendi istese, bu çocuğu müste'men olarak gelen babasına satabilirdi. Ebû Yûsuf, çocuğun ebeveyni yanında değilse, satılmayacağını çünkü çocuğun anne babasıyla aynı yerde bulunmamasından dolayı, Müslüman gibi muamele edileceğini söyler. Ebû Yûsuf'a göre, Evzâî önceki verdiği "esirlerin satılıp tekrar düşman yurduna gönderilmelerinde sakınca yoktur"⁴⁴³ fetvasıyla çelişmektedir.

Çocuğun dini konusunda müctehidler ihtilaf etmişlerdir. Mümeyyiz çocuğun kendi hayrına yaptığı işlemleri sayılacağından, Hanefilere göre, İslam'ı seçmişse kabul edilir.⁴⁴⁴ Savaştan sonra esir alınanların yanlarında bulundurduğu çocukların vefatı halinde, cenazeye müslüman gibi mi gayrimüslim gibi mi muamelede bulunulacağına farklı yaklaşımlar getirmişlerdir.

Serahsî bu konuda çocuk, ebeveyninden biri müslüman olursa, müslüman sayıldığını, diğerinin farklı bir dinden olmasının bunu etkilemediğini savunur. Müslüman kabul edildiğine göre de cenaze namazının kılınacağını söyler. Serahsî, eğer ebeveyni yanında değilse, ülke bağı kavramından da bahseder. Gayrimüslim ebeveyninden ayrı olan esir çocuk zaten ülke bağı bulunmadığı için, öldüğünde de müslüman gibi muamele edilir.⁴⁴⁵ Hanefiler, dini bakımdan çocuğun ebeveynine bağlı olduğuna fitrat hadisini delil getirir⁴⁴⁶ ve o şekilde hüküm verirler.

⁴⁴¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 121.

⁴⁴² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 121-122; Tahâvî, Cilt: 3, s. 483.

⁴⁴³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 122.

⁴⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, "Çocuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, s. 362.

⁴⁴⁵ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, ss. 114-155.

⁴⁴⁶ Buhârî, Cenâiz, 92; Ebu Davud, Sünne, 17. "Her çocuk İslam fitratı üzerine doğar. Onu Yahudileştiren veya Hristiyanlaştıran veya Mecusileştiren anne babasıdır. Bir gün gelip de kendi inancını dile getirinceye kadar bu böyle devam eder." كل مولود يولد على الفطرة وأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه حتى يعرب عنه لسانه إما

شاكرا وإما كفورا

4.7.3.11. Müste'menin İşlediği Suçlar

Güvence olarak Müslüman yurduna gelen kimse, buradayken had cezasını gerektirecek hırsızlık veya zina yapsa, Ebu Hanife ve Ebû Yûsuf'a göre bu kimseye had uygulanmaz. Onlara göre, hırsızlık yaptığı mal ise kendisinden tazmin edilmelidir. Evzâî ise haddin uygulanması gerektiğini iddia eder.⁴⁴⁷ Tahâvî'de, Ebû Yûsuf hakkında farklı bir rivayet bulunmaktadır. Had cezası uygulanması hükmünü savunanlar arasında İbn-i Ebî Leyla, Evzâî ve Ebû Yûsuf'un adı geçmektedir.⁴⁴⁸

Ebu Hanife'ye göre, eman olarak gelen bu kimsenin İslam yurdundan biriyle zina etmesi durumunda, bu kişiye had uygulanamaz ama İslam yurdunda yaşayana had uygulanır. Ebû Yûsuf, bu hükümde kararını değiştirmiş ve haddin her ikisine de uygulanmasını uygun görmüştür. İçki içme dışında diğer had cezasını gerektirecek suçlar için de aynı hüküm geçerlidir. Had cezası tatbik edilmeli görüşünü savunanlar, bu kimselerin eğer had cezası almazlarsa, Müslümanların kurallarını hafife almak gibi kabul edileceğini düşünürler. Bu kişinin, Müslüman ülkenin bu kurallarına saygı duymak kaydıyla eman aldığını dile getirirler.⁴⁴⁹ Yabancı devlet başkanının İslam devletine gönderdiği bir elçi gibi değerlendirilirse, o zaman gelip dönene kadar güvence verilmiş sayılır. Bu durumda elçinin Müslümanlarla veya kendi içlerinde yaşadığı problemler ile devlet ilgilenir.⁴⁵⁰

4.7.3.12. Ümmüveledin ve Müdebberenin Düşmana Esir Düşmesi

Ümmüveled ve anlaşmalı köle diye tarif edilen, efendisi ölünce hürriyete kavuşan müdebberenin, esir alındığı durumlarda, eski sahiplerinin bunlar üzerindeki hakkı ihtilaf konusudur. Ebû Hanife'ye göre, efendisi eman olarak düşman yurduna girse ve esir edilen ümmüveledini veya müdebberesini görse, onun üzerinde hak sahibidir diye hükmeder. Ona göre, düşmanın bunlar üzerinde hakkı yoktur, mülk edinemez.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 94-95.

⁴⁴⁸ Tahâvî, Cilt: 3, s. 450.

⁴⁴⁹ Serahsî, Mebsût, Cilt: 9, ss. 95-96.

⁴⁵⁰ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, ss. 171-172.

⁴⁵¹ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 124.

Evzâî, efendisinin bu durumdaki müdebber ve ümmü velediyle birlikteliğini helal görmez. Evzâî'nin helal değildir demesinin sebebi, bu cariyeleri düşmanın mülkiyetinde kabul etmesindendir. Yeni sahibinin eşi gibi kabul eder ve ona kıyas eder. Ebû Yûsuf, Evzâî'yi çelişkili davranmakla suçlar. Kişinin düşman topraklarındaki cariyesiyle karşılaştığındaki durumda caiz görürken, bu durum verdiği içtihadını sorgular. Hanefilere göre, müdebber veya ümmü veled asla düşmanın mülkü kabul edilmez.⁴⁵²

4.7.3.13. Düşmana Esir Düşen Cariyenin Tekrar Satın Alınması

Ebû Hanîfe, düşmanın eline geçen ve efendisi tarafından sonradan satın alınan cariyeyle birlikteliği kesinlikle yasaklamıştır. Evzâî, tam tersi bunun helal olduğunu iddia eder. Ebû Yûsuf, hocasına katılır ve cariyenin ümmüveled veya müdebbereye kıyas edilmeyeceğini söyler. Cariyeyi ele geçirenin mülkiyetine geçeceğinden, isterse onu hür kılabileceğini söyler. Bu durumda da eski sahibinin yanında kalmasının, nasıl helal sayılacağını Evzâî'ye sorar.⁴⁵³

4.8. EBÛ YÛSUF'UN EVZÂÎ'YE KATILDIĞI HUSUSLAR

Reddiye eserler incelendiğinde, fakihler, her ne kadar karşısındakinin söylemine karşı çıkmak ve delilini çürütmek için mücadele verse de muarızının fetvasına katıldığı durumlarda olmuştur. Muhalefet ettikleri müctehide, bazı konularda hak verdiğinde bunu söylemekten geri durmamışlardır. Buradan anlayabiliriz ki ulemanın reddiye eser yazmadaki amacı, salt mezhep savunması olmamaktadır. Onlar, doğru hükmü ortaya çıkarma ve en isabetlisine ulaşma çabası içerisinde. Tarafgirlik yapıp sırf başka mezhepten diye karşısındakinin düşüncesini önemsememezlik yapmamışlardır.

⁴⁵² Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 124-125.

⁴⁵³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 126.

4.8.1. Savaşta Sürvarilerin Hissesi

Ebû Yûsuf'un, hocası Ebû Hanîfe'ye değil de Evzâî'ye hak verdiği meseleler bulunduğunu görmekteyiz. Savaşa atıyla katılan veya atsız, tek başına katılan askerin ganimetten alacağı hisse ihtilaf konusudur. Ebu Hanife, ganimetten atlıya iki, atı bulunmayan askere bir hisse verildiğini, buna karşılık Evzâî, ihtilafsız bir şekilde atlıya üç hisse (biri kendisine ikisi atına) ayrıldığını iddia eder.⁴⁵⁴ Ganimetlerin taksim edilmesi husunda yol gösterici olan, Enfal Suresi'nden kırk birinci Ayet Cessâs'a göre herkesin eşit hisse almasına delildir.⁴⁵⁵

Serahsî, Ebû Hanîfe'nin:

“Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın.”⁴⁵⁶ ayetini delil aldığını, ata diğer hayvanlara nazaran, savaş durumunda farklı bir önem verildiğini söyler.⁴⁵⁷ Atıyla savaşa katılmasından dolayı kişiye verilen pay hakkında, İbn-i Ömer'den gelen iki farklı rivayet bulunmaktadır. Nâfi'nin rivayeti olan “Resulullah (s.a.v.) atlıya iki, piyadeye bir hisse verdi”⁴⁵⁸ şeklindeki ilk rivayet ve “Süvariye ganimetten üç hisse verilir. Bir hisse kendisine iki hisse atınadır”⁴⁵⁹ rivayetidir. Cessâs rivayetlerde görülen farklılığın, savaş sonrasında Allah Resul'ünün (s.a.v.) nefel yani hediye olarak verdiği hissenin de sayılmasıyla ortaya çıkabileceğini dile getirir.⁴⁶⁰

Ebû Yûsuf bu konuda, Evzâî'nin delilinin (İbn-i Ömer'den gelen ikinci rivayet) kuvvetli olduğunu söyler ve onu haklı bulur. Hocası Ebû Hanîfe'nin bu konuda, ata sahibinden daha fazla hisse verilmesini, kerih gördüğünü söyler.⁴⁶¹ Tahâvî, konuya farklı bir açıdan bakarak, kıyas yapar ve atın da bir savaş gereci sayıldığını, savaşta

⁴⁵⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 17.

⁴⁵⁵ el-Cessâs, Cilt: 8, s. 396; el-Kudûrî, Cilt: 8, s. 4141; Enfal 8/41. وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ. “Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız bilin ki, ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Peygamber'e, yakın akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.”

⁴⁵⁶ Enfal, 8/ 60. وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَالْآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ

⁴⁵⁷ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 36.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, 8/12.

⁴⁵⁹ İbn-i Mâce, Cihad, 36.

⁴⁶⁰ el-Cessâs, Cilt: 8, ss. 398-400.

⁴⁶¹ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 17-21.

kullanılan diğer şeylere pay verilmediğini, bir atın tek başına savaşa katıldığında hisse alamayacağını dile getirir.⁴⁶²

Serahsî, atın hissesiyle ilgili tenakuz gibi görünen hadisleri ve gazvelerdeki rivayetleri sıraladıktan sonra, aslolan görüşün atlıya iki pay vermek olduğunu, bununla rivayetlerde geçen en az miktarın karşılanacağını iddia etmektedir.⁴⁶³ Hanefî alimler, bu hususta Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin aksine, Ebû Hanîfe'nin hükmünü kabul ederler ve delillerini savunurlar.

4.8.2. Selebin Hükümü

Lisanü'l-Arab'da "savaşa askerden alınan eşya, binek ve silah"⁴⁶⁴ diye tanımlanan selebin mahiyeti hakkında, müctehidler farklı hüküm vermişlerdir. Selebin hangi malları kapsadığı konusunda, İmam Şâfiî'ye göre seleb kapsamına sadece silah girerken, İmam Hanbel'e göre ise ölen kişinin hayvanı varsa bu, selebten sayılmaz. Ulemanın çoğunluğu ise, ölenin kıyafeti, silahı ve sair eşyalarını seleb kabul eder.⁴⁶⁵ Ebu Hanife, emiru'l-mü'minin, bir askerin ele geçirdiği selebi ganimete dahil etmesi gerekir derken, Evzâî ise Hz. Peygamber'in "Kim bir muharibi katl ederse üzerindeki eşya katl edene aittir"⁴⁶⁶ sahih hadisinden yola çıkarak, selebin askerde kalması gerektiğini iddia eder.⁴⁶⁷

Peygamber efendimizden seleb konusunda ulaşan rivayetler pek çok hadis kitabında yer almaktadır. Öldürülenin malı öldürene aittir diye iddia edenlerin delili Hz. Peygamber'in Huneyn Savaşı'nda selebin öldüren kişiye ait olacağı ile ilgili hadistir.⁴⁶⁸

⁴⁶² Tahâvî, Cilt: 3, s. 439.

⁴⁶³ Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, ss. 75-76.

⁴⁶⁴ İbn-i Manzur, Cilt: 1, s. 471.

⁴⁶⁵ Ebu Davud, Cihad, 2717.

⁴⁶⁶ İmam Mâlik b. Enes, **Muvatta**, ed. Hüseyin Kahraman, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2020, Kitabü'l-Cihad, 940.

⁴⁶⁷ Ebû Yusuf, er-Red, ss. 45-46.

⁴⁶⁸ Buhârî, Meğâzî, 54; İbn-i Mâce, Cihad, 29; Ebu Davud, Cihad, 2717, "Ebu Katade anlatır ki: Huneyn Savaşı'nda Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte savaştık. Düşmanla karşılaştığımızda Müslümanlar dağıldı. Müşriklerden birinin bir Müslümanı yere serdiğini gördüm. Hemen yanına gidip kılıçla boynuna vurdum. Müşrik beni yakalayıp öyle bir sıktı ki ölüm kokusunu hissettim. Aldığı yaradan ölünce beni bıraktı. Sonra Ömer b. Hattab'la karşılaştım ve ona, "Bu insanlar neden bozguna uğruyor?" diye sordum. O da "Bu Allah'ın işidir," dedi. Bozguna uğrayanlar geri döndü ve Rasulullah

Bidayeti'l-Müctehid adlı eserde, seleble ilgili hususlarda birden fazla ihtilaf bulunduğu için, bunlar başlıklar halinde incelenmiştir. Öncelikle; seleb diye anılan malların, fazlalık olduğunu ve bunun ganimetin hangi bölümüne ait bulunduğu tartışılmıştır. Sonrasında; verilecek hissenin miktarında ihtilaflar çıkmış, devlet başkanı isterse hepsini de bağışlayabilir, diyenler olduğu gibi sınırlandıranlar da vardır. Diğer husus; devlet başkanının ganimet konusunda askerlere söz verip veremeyeceği hususudur. Bazıları bunu uygun bulmazken, bazı imamlar askeri savaşa cesaretlendirmek için olduğunu iddia ederler. Son ihtilaf ise; öldürülenin üzerindeki eşyanın öldürene ait mi yoksa izne mi tabi bulunduğudır. Bunu, devlet başkanının iznine bağlayanlar, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve Sevrî'dir. Ahmed b. Hanbel ve Şâfî ise öldüren kişinin, izne ihtiyacı olmadığını iddia ederler.⁴⁶⁹

Ebû Yûsuf da izne tabi olduğu görüşündedir. Bu konuda, eserinin genelinde takındığı eleştiri üslubunu kullanmaz. Sadece kendi hocalarından gelen rivayeti dile getirir. Evzâî'nin delilinin sıhhatini sorgulamadan kendi mezhebinin seleble ilgili delilini aktarır. Ebû Yûsuf'un bu şekildeki yaklaşımında, Evzâî'nin delil gösterdiği hadisin sahihliği etkilidir. Ebû Yûsuf'un sahih delil karşısında muârizına karşı çıkmaması, mezhebinin görüşünü dile getirip yorum yapmaması ve eleştirel bir dil kullanmaması Evzâî'ye hak verdiğini düşündürmektedir.

4.8.3. Düşman Yurdunda Faiz

Faizin dinimizce haramlığı, Kur'an ve hadislerden deliller ile sabittir. Ayet delili, faizin apaçık bir şekilde yasak sayıldığına delalet eder ve normal alım satımın

(s.a.v.) oturdu. "Kim birini öldürür ve bunu kanıtlayan bir delili varsa, ölenin üzerindeki eşyalar ona aittir," buyurdu. Ayağa kalktım ve "Bana kim şahitlik edecek?" dedim, sonra oturdum. Rasulullah (s.a.v.) bu sözünü ikinci kez tekrarladı. Yine ayağa kalkıp "Bana kim şahitlik edecek?" dedim ve tekrar oturdum. Rasulullah (s.a.v.) üçüncü kez tekrarladığında yine ayağa kalktım. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.), "Ey Ebu Katade, sana ne oldu?" dedi. Olanları anlattım. Topluluktan biri, "Ey Allah'ın Rasulü, Ebu Katade doğru söylüyor. Ölen kişinin eşyaları bende. Payına düşeni ona ver, gerisini bana bırak," dedi. Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a.), "Hayır, vallahi olmaz. Rasulullah (s.a.v.) Allah ve Rasulü'nün yolunda savaşan birinin hakkını sana vermez," dedi. Rasulullah (s.a.v.) Ebu Bekir'i onaylayarak, "Doğru söyledi ve ver," buyurdu ve eşyaları bana verdi. Daha sonra zırhı sattım ve Beni Seleme kabilesinden bir bahçe aldım. İslam'da kazandığım ilk şey bu oldu."

⁴⁶⁹ İbn-i Rüşt, Ebu'l-Velid Muhammed, **Bidayeti'l-müctehid nihâyeti'l-muktesid**, el-Mektebetü'l-ticariyyetü'l-kübra, Kahire, basım yılı yok, Cilt: 1, ss. 594-597.

farklı faizin farklı şeyler olduğuna da dikkat çekilmiştir.⁴⁷⁰ Daru’l-harpte faizli akit konusu mezhepler arasında ve hatta mezhep içinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebeptir.⁴⁷¹

Ebû Hanîfe, müslüman ve harbî arasındaki faizin caiz olduğunu söylerken, İmam Ebû Yûsuf hocasından farklı düşünür ve bunun helal kabul edilmediğini dile getirir.⁴⁷² Faizin daru’l-harpte caizliğini savunan Hanefî ulemanın delililerinden biri, Mekhûl’dan gelen “Düşman topraklarında müslüman ile harbî arasında faiz yoktur”⁴⁷³ rivayetidir.

Hiz. Peygamberin amcası, Hiz. Abbas’ın Mekke’nin fethinden önce faizcilik yapması ve gayr-i müslimlerle girilen iddialar söylenebilir.⁴⁷⁴ Mebsût’da Hiz. Abbas’ın faizinin, Mekke’nin fethinden sonra kaldırılması da düşmanla yapılan faizli akitin cevazına delil gösterilmiştir. Açıklama şu şekildedir:

*Çünkü Hiz. Abbas (r.a.) İslamiyet’e girdikten sonra Mekke’ye dönmüş ve faizli işlemler yaptığı halde bunu Peygamber’den gizlemişti. Resulullah (s.a.v.)’in ona bu işi yasaklamaması, bunun caiz olduğunu gösterir. Bu hadiste kaldırılan faiz fetih gerçekleşene kadar teslim alınmayan faizdir.*⁴⁷⁵

Evzâî düşman yurdunda faizin caiz olduğuna katılmaz. Peygamber’in (s.a.v.) Veda Hutbesi sırasında yasakladığı fiillerden riba ve Hiz. Abbas’ın ribâsını⁴⁷⁶ iptal etmesini delil getirir. Bu görüşünden dolayı, Ebû Hanîfe’ye “Malları ve canları haram

⁴⁷⁰ Bakara, 3/275. الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ (Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.)

⁴⁷¹ Fatiha Boztaş, “İslam Hukuku’nda Dâru’l Harpte Faiz Tartışmaları” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, 2014, s. 178.

⁴⁷² Ebû Yûsuf, er-Red, s. 98.

⁴⁷³ Abdullah b. Yusuf Zeylâî, **Nasbu’r-riye li-ehâdisi’l-hidâye**, el- Mektebetü’l-Mekkiyye, Cidde, 2008, Cilt: 4, s. 44.

⁴⁷⁴ Boztaş, ss. 179-181.

⁴⁷⁵ Serahsî, Mebsût, Cilt: 14, ss. 97-98.

⁴⁷⁶ Müslim, Hac, 147; İbn-i Mâce, Menâsik, 76; Ebu Davud, Büyü’, 3336. (Süleyman b. Amr; babası, Amr b. el-Ahfâs’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Resûlullah’ı (s.a.v.) Veda Haccı’nda dinledim. Şöyle diyordu: Haberiniz olsun, şüphesiz cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Sermayeleriniz ise kendinize aittir. Siz zulmetmeyiniz, zulme de uğramayınız. Bir rivâyette, “Kaldırdığım ilk faiz Abdülmuttalib’in oğlu Abbâs’ın faizidir. Şüphesiz onun tümü kaldırılmıştır.” cümlesi vardır. Haberiniz olsun, şüphesiz cahiliye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım

kılınan kimselerden faiz almak nasıl helal sayılabilir?”⁴⁷⁷ Diye sorar. Bu meselede Ebû Yûsuf, sahih olan hükmün İmam Evzâî’ye ait olduğunu ve Ebû Hanîfe’nin yukarıda zikrettiğimiz, Mekhûl’den gelen rivayeti delil sunduğunu iddia eder.⁴⁷⁸ Ona göre hiçbir durumda riba caiz sayılmadığı için, düşman topraklarında da caiz olması söz konusu değildir. Ama hocası ve Şeybanî’ye göre, bu çeşit bir akit caizdir.⁴⁷⁹

4.8.4. Nöbetçinin Namazı

Askerin nöbet tuttuğu sırada nafil namaz kılması husunda, müctehidler arasında ihtilaf varmış gibi görünse de diğer Hanefî kaynakları da incelediğimizde Ebû Yûsuf ve Evzâî’nin bu konuda hem fikir olduklarını görmekteyiz. Evzâî, gözcülük yapan askerin, bu görevi aksatıp namaz kılması uygun değil derken, Ebû Yûsuf da nöbet tutmayı daha önceler ama buna ihtiyaç bulunması kaydını ekler.⁴⁸⁰

Hiz. Peygamber’in nöbetle ilgili, “Ölen her kişinin amel defteri kapanır. Ancak Allah yolunda nöbet tutarken şehit düşen kimse müstesna. Onun ameli kıyamet gününe kadar artarak devam eder. O kişi, kabir suâlinden güvende olur.”⁴⁸¹ Dediği rivayet edilmiştir. Mebsûtta, eğer asker başkasına nöbet görevini devrederse, namaz kılması daha efdaldır, başkasını bulamazsa namaz kılarken nöbetini de tutabilecekse böyle yapmalıdır, en son kimseyi yerine geçiremezse nöbet görevini yerine getirmesinin daha iyi olacağı söylenmiştir.⁴⁸²

Muhakkakki, savaşta en mühim vazifelerden biri düşmanın ani saldırılarından haberdar olacak gözcülerin görevleridir. Evzâî de askerin nöbet tutmasının kendisine getireceği manevî kazancın namazdan daha fazla olacağını düşünür. Ebû Yûsuf da bu konuya karşı çıktığını gösteren herhangi bir savunma yapmamış o da ihtiyaç varsa gözcülüğün üstünlüğünü savunmuştur. Kanaatimizce bu iki müctehid bu mevzuda ihtilaf etmemişlerdir.

ilk kan davası Abdülmuttalib’in oğlu Hâris’in kan davasıdır.” Haris, Benî Leys kabilesinde çocuğuna süt annesi aramakta idi. Onu Huzeyl öldürdü. Hazret-i Peygamber devamla şöyle dedi. “Ey Allah'ım! Tebliğ ettim mi?” Sahâbiler üç kere: Evet, dediler. Resûlullah da üç sefer: “Allah'ım, sen şahid ol” dedi.)

⁴⁷⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 96.

⁴⁷⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 97.

⁴⁷⁹ Debûsî, s. 141.

⁴⁸⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 89-90.

⁴⁸¹ Ebu Davud, Cihad, 2500.

⁴⁸² Serahsî, Mebsût, Cilt: 10, s. 140.

4.8.5. İhtida Eden Hamile Kadının Nikahı

Müslümanlığı kabul eden ve İslam yurduna geldiğinde hamileliği anlaşılan kadının, burada nikah kıymak istemesi konusunda müctehidler ittifak etmişlerdir. Ebû Hanîfe, gebe kadının nikah akdinin geçersiz bulunduğunu söylerken, Evzâî, Ebû Hanîfe'ye zıt bir görüş söylememekle beraber, onun bahsettiği gibi başkasıyla kıyacağı nikahı değil de eski eşinin Müslüman olup tekrar nikah kıyması caizdir der.⁴⁸³

İşin aslı, ne Ebu Hanife eski eşle nikahı kastetmiştir ne de Evzâî, gebe kadının başka birisiyle nikahı hakkında hüküm vermiştir. Burada, alimlerin birbirini yanlış anladığını zannediyoruz. Ebû Yûsuf da hocası gibi düşünür. Müslümanlığa girip, İslam ülkesine gelen kadınlara, esir düşen kadınlar hakkında verilen hükümleri kıyas eder. Hz. Peygamber'den (s.a.v.), “Gebe esir kadınla çocuğunu dünyaya getirinceye kadar münasebette bulunulmaz.”⁴⁸⁴ hadisini delil kabul eder.⁴⁸⁵

4.8.6.İhtidâ Eden Ümmüveledin ve Hürün İddet Süresi

Köle veya cariyenin hürriyetine kavuşturulması için İslamiyet pek çok yollar ortaya koymuştur. Bir anda bu sistemi kaldırmak o gün için mümkün değildir. Cariyenin efendisinden bir çocuğu bulunduğu zaman ona farklı bir statü verilmiş, ümmüveled denilen bu yeni statüde, efendisinin ölümü üzerine, bu köle hürriyetine kavuşturulmuştur.⁴⁸⁶

Müslüman ümmüveledin, kendi yurdundan ayrılıp, İslam beldesine gelmesi halinde Ebû Hanîfe, başka biriyle nikah kıyabileceğini, normal kadınlar gibi bir iddet süresinin bulunmadığını iddia eder. Evzâî ise, ümmüveledi hür Müslüman kadınla kıyas eder ve aynı hükümlere tabi olduğuna hükmeder. Ona göre kadınların yeni bir nikah için iddet beklemeleri gerekiyorsa, ümmüveledin de beklemesi gereklidir.⁴⁸⁷ Ebû Yûsuf'un bu başlık altında herhangi bir görüşü bulunmazken, diğer konular arasında

⁴⁸³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 103.

⁴⁸⁴ Ebu Davud, Nikah, 2159; et-Tirmîzî, Siyer, 15.

⁴⁸⁵ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 103.

⁴⁸⁶ Hamza Aktan, “İstîlâd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt: 23, s. 361.

⁴⁸⁷ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 98-99.

ümmüveled için, aynı hür kadınlar gibi iddet beklemeli görüşünü dile getirmiştir.⁴⁸⁸ köleleri azât ettiğini, onları geri istemeye gelen efendilerine de vermediğini söyler.⁴⁸⁹

Ebu Hanîfe, ümmüveled için verdiği hükmü Müslüman olup İslam yurduna gelen hür kadın için de verir. Hamile olmadığı biliniyorsa, iddet beklemesinin gerekmediğine hükmeder. Evzâi ise Hz. Peygamber'in, kendisine gelen Müslüman kadınların iddet süreleri içerisinde, kocalarının İslamiyet'i kabul ettiği durumunda geri verdiğini dile getirir. Yani iddet süresi, bu kadınlar için de geçerlidir. Ebû Yusuf ise, hocasına katılmaz ve üç hayız müddeti iddetin gerektiğine hükmeder. Ebu Hanîfe'nin verdiği hüküm için de Hz. Peygamber'in cariyelerle ilgili, bir hayızla temiz olacakları rivayetini delil olarak aldığını söyler.⁴⁹⁰

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf, kadının iddet süresinin bulunduğunu, kocasının onunla tekrar bir araya gelmesinin ise nikahla caiz olacağını söylerler.⁴⁹¹ Ebû Yûsuf, bu duruma Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'i, eşine tekrar bir nikah⁴⁹² kıyarak iade etmesini delil gösterir.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 100.

⁴⁸⁹ Beyhâkî, Sünen, 18839.

⁴⁹⁰ Ebû Yûsuf, er-Red, ss. 99-102.

⁴⁹¹ Tahâvî, Cilt: 2, s. 334.

⁴⁹² Tirmîzî, Nikâh, 1174. "Resulullah (s.a.v.) Zeyneb'i Ebi'l-As b. Rebî'ye yeni bir mehir ve yeni bir nikahla verdi." (Tirmîzî'de geçen bu hadisin dipnotunda senedinin zayıf olduğu dile getirilir.)

⁴⁹³ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 100.

SONUÇ

Bu tezde, reddiye kavramının İslam hukuku içerisindeki konumu incelenip Ebu Yusuf'un, Evzai'ye devletler hukuku alanında yapmış olduğu reddiyeler ele alınmıştır. Reddiye kavramının, genel anlamda kullanımı ve özel olarak İslam hukukundaki yeri araştırılmıştır. Hilaf ve reddiye kavramlarının farkı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda varılan neticelerden biri, reddiye türünün, hilaf çatısı altında daha özel ve daha az konuda yapılan çalışmalar olduğudur. Cedel ilminin öğelerinin, fıkha uyarlandığı bu tür için, bazıları bidat derken, bazı mezheplerde reddiye türü çalışmalar yoğun olarak görülmüştür. Reddiye türü eserlerde müctehid, karşısındakinin delillerini kendi delillerinden zayıf gördüğü için, onun yargısını çürütmeyi amaçlamaktadır. Buna mukabil, kendisinin veya mezhebinin görüşünü tüm gayretiyle savunmaya çalışmaktadır.

Dört mezhebin reddiye çalışmaları incelendiğinde, şahit olunan husus, dünyevi bir fayda celbetmek değil, en doğru hükme ulaştığı kanaatindeki müctehidler, bunu ortaya koyma çabasıdır. Müctehidler, bidatların yayılmasından endişe etmişler ve insanlar arasında yayılan yanlış fikirleri düzeltmek için, reddiyeler kaleme almışlardır.

Ulaşılan bir diğer sonuç, müctehidin yanlış hüküm verdiği durumlarda, bunu farkettiği anda düzelttiği veya bu konuda falanca alim haklıdır şeklinde beyanda bulunduğudır. Yani mezhep taassubu diye adlandırılan körü körüne bağlanma, müctehidin hükmüne tesir etmemiştir. Kendi bağlı bulunduğu mezhebin imamını aşırı öven ve diğer mezhep imamlarından üstün tutanlar da olmuştur. Bunlar, kendi mezheplerinde dahi eleştirilmiş ve hoş karşılanmamıştır.

Cedel ilminin kullanılmasının tabî sonucu olarak, reddiye eserlerde şahit olunan bir diğer husus, kendi delillerinin sıhhatinin daha kuvvetli olduğunu, karşı tarafa kanıtlamanın elzem olduğudur. Taraflar, birbirlerinin delillerini, yetersiz bulmak ve delalet ettiği manaların, uyumsuzluğunu kanıtlamak çabası içerisinde. Bu çabanın getirdiği bir diğer sonuç da kullanılan dil ve üslûbun yer yer sertleşmesidir. Bu durum olumsuz gibi görülse de kendisine reddiye yazılan müctehid de bir reddiye yazarak muhatabına cevap vermiştir. Reddiye türünün ve geleneğinin ilerlemesine sebep olmuştur.

Reddiyeler, yazıldığı dönemin tartışılan konularını aktardığı için ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple, ictimai durum hakkında günümüze ışık tutmaktadır. Çalışmaya örnek seçilen, Ebû Yûsuf'un reddiyesi de bu anlamda güzel örneklerden biridir. Alanında ilklerden olan bu reddiye'nin bir diğer önemi, günümüzde mensubu kalmayan Evzâiyye mezhebinin kurucusu İmam Evzâî'nin, siyer alanında bir eser telif ettiğinin kanıtıdır.

Örnek olarak alınan reddiyede genel konu devletler hukukudur. Evzâî'nin Ebû Hanîfe'yi eleştirerek reddiye yazmasına karşı Ebû Yûsuf'un reddiyesi, ilk dönem siyer konuları ve tartışmaları hakkında bilgi vermekle kalmayıp günümüzde hâlâ savaşların varlığı düşünüldüğünde, önemini koruyan bir konudur. Özellikle ülkemizde çoğunluğun benimsediği Hanefî Mezhebi'nin, savaş hukukuna dair hükümlerini içermesi bakımından bu eser, kıymetli bir yere sahiptir. İlklerden olduğundan da kendinden sonra gelecek ve bu alanda çalışma yapacaklara örnek teşkil etmektedir. Eseri, mezhebinin en önemli kaynaklarından biri olan el-Ümm'ün içerisine dahil eden İmam Şâfiî, hem bu iki reddiye'nin varlığını bize kanıtlamakta hem de siyer alanında kendi görüşlerini aktarmaktadır.

Ebû Yûsuf'un reddiyesi, dil ve üslûp açısından da incelenmiştir. Diğer mezheplerin reddiye eserleri araştırılırken, incelenen eserlerin dil açısından farklılıklar taşıdıkları görülmüştür. Sert bir üslûp kullanılarak yazılan, seçilen kelimeler ve ithamlar bakımından hayret uyandıran reddiyeler olduğu gibi, nispeten daha yumuşak bir dille eleştiri yapılan reddiyeler de bulunmaktadır. Ebû Yûsuf'un Evzâî'ye reddiyesinde ise yer yer sert bir dil kullanılmıştır. Ebû Yûsuf, yaptığı eleştirilerde kendi delillerinin sıhhatini savunurken, muhatabının delillerinin uygunsuzluğundan yakını. Savunmalarının çoğu deliller üzerinden olmuştur. Eserde, Ehl-i Hicaz ve Ehl-i Kûfe taraftarlığı da açıkça hissedilmektedir. Yazıldığı dönem hesaba katıldığında, bunun beklenen bir durum olduğunu söylemek gerekir.

Ebû Yûsuf'un reddettiği hususlar incelendiğinde, pek çok konuda hocasını savunduğu görülmektedir. Ebû Yûsuf, savunmasını yaparken, Evzâî'nin iddialarını çürütmek için de elinden geleni yapmıştır. Özellikle, Evzâî'nin hükümlerini incelemiş ve birbiriyle zıt görünenleri ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında, tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Yûsuf, yedi konuda hocasını değil Evzâî'yi haklı bulur. Ebû Yûsuf, Evzâî bu hükmünde haklıdır demez, ama "bize göre de bu caizdir/değildir" gibi bir söylemde bulunur. Ebû Hanîfe'nin ise neden böyle bir hüküm verdiğini açıklamaya çalışır.

Bahse konu olan reddiyede, Evzâî'nin hükümlerinin kısa açıklamalar ile yer aldığı görülmektedir. Ayet, hadis ve eser delilleri pek çok konuda açıkca yer almamaktadır. Bazı konularda, Evzâî'nin hangi delili kullandığı, Şafî'nin el-Ümm'ünde yer verdiği kendi açıklamalarında geçmektedir. Evzâî'nin, öğrencisi Fezârî'nin de hocasının görüşlerinin anlaşılmasında katkı sağladığı söylenebilir. Evzâî'nin, hükümlerini verirken, kısa cümleler kurması ve isim vermeden delillerde bulunması, Ebû Yûsuf'un eleştirdiği hususlardan olmuştur. Evzâî'nin, kolay bir şekilde haramdır, helaldir veya müminlerin emirleri bu şekilde amel ederdi gibi ifadeler kullanması, buna örnek olarak verilebilir. Ebû Yûsuf ise, genel itibariyle delillerini son derece açık bir şekilde sunmuştur. Evzâî'ye oranla delillendirme çabası daha fazla olan Ebû Yûsuf, birkaç husus dışında hadislerin ve eserlerin kimler tarafından aktarıldığına yer verir.

Reddiyedeki eleştiriler üç başlık altında birleştirilmiştir. Eser incelendiğinde görülmektedir ki, Ebû Yûsuf, Evzâî'yi çoğu kez hadis delilinin sıhhatiyle, şâz hadis kullanmasıyla, ravilerin sika olmamasıyla eleştirmektedir. Çoğu yerde Evzâî'ye meşhur rivayetleri kullanmasını tavsiye etmektedir. Ebû Yûsuf'un eleştirdiği bir diğer husus da Evzâî'nin hüküm verirken, kimi kastettiği anlaşılmayan delillerle hüküm vermesidir. O'na göre bu şekilde verilen bir delillin kaynağı dînî olmayabilir. İslam devletinin ilk dönemlerinde, sadece geleneksel bir şekilde yapılagelmiş pek çok uygulama da bu kapsama girebilir.

Ebû Yûsuf'un reddiyesinde, eleştirdiği bir diğer delil ise Evzâî'nin Hz. Peygamber'e has kılınan bazı hükümleri kendine delil edinmesidir. Ebû Yûsuf, Bedir savaşı esirlerine uygulananlar veya Hayber ganimetleri gibi pek çok meselede, hüküm koyma yetkisi bulunan Hz. Peygamber'in, özel kararlar verdiği, ondan sonra gelecek devlet başkanının, bunları uygulama yetkisi taşımadığını düşünür.

Bir diğer ayrışma noktası, Hanefî Mezhebi'nin, bir belde verilecek olan hükümlerin, fethinden önceki ve fethinden sonraki durumlarının değiştiğini iddia ettikleri “dâr” kavramıdır. Ebû Yûsuf, Evzâî'nin pek çok hükmünü verirken bunu gözden kaçırdığını iddia eder. Sadece riba konusunda Ebû Yûsuf, hocasının aksine “dâr” farkı gözetmez ve Evzâî'ye katılarak, düşman topraklarında da olsa faizin haram olduğuna hükmeder.

Ebû Yûsuf'un, muhatabını eleştirdiği hususlardan biri de Evzâî'nin Kur'an ayetlerini yanlış tevil ettiği iddiasıdır. Ebû Yûsuf muhatabının, ayetin manasını anlamadığını iddia eder. Kale muhasaralarında uzaktan atış yapabilen mancınık, ok vb.

aletlerin kullanımıyla, kalede bulunan kadın, çocuk ve yaşlıların zarar görmesi durumu göz önüne alınmalı, düşmanı görmeden atılmamalı diyen Evzâî, ayet deliliyle bu görüşünü destekler. Ebû Yûsuf ise Evzâî'yi, ayetin delalet ettiği manadan uzaklaşmakla itham eder. Taif'de yaşandığı gibi pek çok muhasarada bu savaş aletlerinin kullanıldığını iddia eder. O dönemde yahudî kabilelerin kalelerde yaşadığı düşünülürse, muhasara zamanında kalelere girmenin zorluğu ve dışarıdan yapılan düşmanı kırma taktiklerinden biri olan ileri atışlı savaş aletlerinin kullanımı kaçınılmazdır. Hanefiler düşmanla mücadelede bu aletlerin kullanımını caiz görür.

Ebû Yûsuf'un bir diğer eleştirisi konusu, Evzâî'nin kıyasının uygun düşmediği iddiasıdır. Örneğin, Evzâî, mürtedin kestiği hayvanın etinden, müslümanların yemesinin caiz olduğunu iddia eder. Evzâî, ehl-i kitabın kestiği hayvanın etinin yenmesinde sakınca olmadığı gibi mürtedin de kestiği hayvanın etinin yenebileceğini dile getirir. Ebû Yûsuf bu kıyası, aralarında benzerlik olmadığı için kabul etmez. Ona göre, Ehl-i kitap, hukuk sisteminde farklı statüye sahiptir ama mürted müşriklerle bile aynı statüde kabul edilmediği için, ehl-i kitapla kıyas edilmesi mümkün değildir.

Çalışmanın sonucunda alınan neticelerden biri de reddiye eserlerin, ilm-i hilaf başlığı altında ve herhangi bir tasnife gerek duyulmadan, ihtilaf-ı ulema eserleriyle birlikte yer alması, bu türün müstakil bir şekilde değerlendirilmesini engellemiştir. Cedel ilimlerinin kullanımı, itirazların belirli konular üzerine yapılması, bizzat reddiye yapan kişi tarafından tedvin edilmesi veya ettirilmesi bu alanın farkını ortaya koymaktadır. Reddiyeler, günümüzde yazılan eserlerden çok, internet üzerinden, sosyal medya platformlarından yazılı olarak veya video ile yapılmaktadır. Bankacılık sisteminin çıkmazları, faiz veya kredi, e-ticaret, sanal paralar, tıp alanındaki gelişmeler ve sosyal hayatta karşımıza çıkan yeni sorular, içtihad etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde bu ve benzeri konular ile ilgili hüküm veren hocalar bunları internet aracılığıyla paylaşmaktadır. Bu görüşe katılmayan, delilini veya hüküm istinbât ederken kullandığı kaynağını hatalı bulan bir diğeri, buna yine internet aracılığıyla reddiye yapmaktadır. Bu reddiyelerde de yine kendi delillerinin sıhhatini savunan, muhatabının delillerini çürüten bir üslub kullanılmaktadır. Bazen bu reddiyeler kitaplaşıp, yazılı doküman haline de getirilebilmektedir. Televizyon veya internet aracılığıyla canlı yayınlarda, ihtilafli meselelerin karşılıklı münazara edildiği programlar da bulunmaktadır. Bu anlamda reddiye, günümüzde de sıkça karşımıza çıkan ve önemini kaybetmeyen bir usul olmuştur.

Kaynak taraması yapıldığında, İslam hukuku sahasında reddiye türü eserlerin yer aldığı çalışmaların, çok az olduğu gözlemlenmiştir. Klasik dönem, modern dönem veya Osmanlı dönemi reddiyeleri gibi, reddiye eserlerin dönemsel olarak incelenmesi, dört mezhebin reddiyelerinin ayrı ayrı incelenip literatür taraması yapılması, mezhep içi reddiyelerin nedenlerinin araştırılması, ayrıca reddiyelerin dil ve üslup açısından incelenmesi, yeni çalışma yapacaklar için kıymetli konulardır. Sayılan konular çalışılırsa, alana katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed eş-Şeybânî, **el-Müsned**, 1. baskı, thk. Şaban Arnaûfî ve Adil Merşed, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 2001.

Akalın, Adnan, **İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Akseki, Ahmet Hamdi, “Hatemu'l-Enbiya'ya En Çirkin Bir İftiranın Reddiyesi”, Sa-deleştiren: M. Hayri Kırbasoğlu, **İslamî Araştırmalar**, Cilt: 6, Sayı: 2, 1992, ss. 125-141.

Aktan, Hamza, “İstilâd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt: 23, ss. 361-362.

Apaydın, H. Yunus "Kıyas", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, Cilt: 25, ss. 528-538.

Apaydın, H. Yunus “Humus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, ss. 365-369.

Arı, Mehmet Salih, “Üsâme b. Zeyd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, ss. 361-363.

Aristoteles, **Organon V (Topikler)**, çev. H. Ragıp Atademir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

Aslan, Bedri, “Malikilerin İmam Şâfiî Eleştirisi: İbnü'l-Lebbâd'ın “Kitabu'r-Redd Ala's-Şâfiî” Adlı Kitap Örneğinde”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, 2021, s. 45-51.

Avcı, Mehmet, **İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2001.

Aybakan, Bilal, "Subkî Takkıyüddin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, ss. 14-15.

Aydın, İbrahim Hakkı, "Tehafüt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, 2006, ss. 57-74.

Aydın, Mehmet Akif, "Çocuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss. 361-363.

Aydın, Nevzat, **İmam Evzâî ve Sünen'indeki Metodu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2001.

Aydınlı, Abdullah "Şâz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, s. 385.

Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, ss. 384-386.

Bedevî, Abdurrahman, **Reseilü felsefiyye li'l-Kindî ve'l-Farbî ve İbn-i Bacce ve İbn-i Adiy**, Darü'l-Endülüs, Beyrut, 1997.

Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, **Marifetü's-sünen ve asar**, Daru'l-kitab-u İlmiyye, Beyrut, Cilt: 6, 2010.

Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, **Sünenü'l-kübra**, Daru'l-hadis, Kahire, 2008.

Bilik, Abdurrahim, **Fıkhnın Bir Alt Disiplini Olarak İlmü'l-Hilaf**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Bouzenita, Anke, **Abdarrahman Al-Auza'i, Ein Rechtsgelehrter Des 2. Jahrhunderts D.H., Und Sein Beitrag Zu Den Syar: Erarbeitet Auf Der Grundlage Des K. Ar-Radd ALA Siyar Al-Auza'i**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2001.

Boynukalın, Ertuğrul, “Ebu’l-Vefa Efğânî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2020, Cilt: Ek-1, ss. 390-391.

Boynukalın, Ertuğrul, “Evzâî ve Fikhî Mezhebi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 23, 2011, ss. 1-33.

Bozbuğa, Yunus, “Sümbül Sinan Efendi’nin Risale-i Tahkikiye’sine bir Reddiye: er-Rahs ve’l-Vaks”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2021, ss. 168-207.

Bozkurt, Nebi, “Eman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 79-81.

Boztaş, Fatiha, “İslam Hukukunda Daru’l-Harpde Faiz Tartışmaları”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, 2014, ss. 179-181.

Bozyiğit, Ahmet, “Farabi’nin Yahya en-Nedvî’nin Aristoteles’e Reddiyesine Reddiye (Risaletün li’l-Farâbî fir-reddi ala Yahya en-Nahvî fi’r-reddi ala Aristotalîs) Tahlil ve Tercümesi”, **İslamî Araştırmalar**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2023, ss. 416-426.

Böke, Emine Gümüş, “Medine Anayasası, Daru’l-İslam/ Daru’l-Harp Tanımları ve Hukuku”, **Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 90, 2022, ss. 2691-2701.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhârî**, thk. Diyb el-Bâğî, 5. Baskı, Dâr-u İbn-i Kesir, Cilt: 8, Dimeşk, 1993.

Ceatani, Leone, **İslam Tarihi**, çev. Hüseyin Cafer, Tanin Matbaası, İstanbul, 1927.

Çalışkan, İbrahim, “İslam Hukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 31, 1989, ss. 367-398.

Debûsî, Ebu Zeyd, **Tesisü'n-nazar (Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi)**, çev. Doç. Dr. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

Demir, Halis, Hanefi Mezhebinde Reddiye Literatürüne Dair Bazı Eserler, **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, ss. 245-273.

Dihlevî, Şah Veliyullah, **Huccetullahi'l-baliğa**, thk. Muhammed Şerif Sükker, Daru'l- İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1992.

Doğan, Hüseyin, “İslam Düşüncesinde bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, 2011, ss. 157-174.

Durmuş, İsmail, “Müberred”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2020, Cilt: 31, ss. 430-433.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas es Sicistânî, **Sünen**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Cilt: 3, Beyrut, basım tarihi yok.

Ebu Farris, Abdülkadir, **el-Kadi Ebu Ya'la el-Ferra ve kitabühü el-Ahkamü's-sultaniyye**, Beyrut, 1983.

Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim, **er-Red ala Siyeri'l-Evzâî**, thk. Ebu'l-Vefa Efğânî, Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, Haydarâbad, h.1357.

Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim, **Kitabu'l-Haraç**, Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, thk. İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982.

Ebu Zehra, Muhammed, **İslamda Fıkhî Mezhepler Tarihi**, çev. Dr. Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1978.

Ed-Duri, Abdülaziz, “Dîvân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1994, Cilt: 9, ss. 277-381.

Efendi, Mütercim Asım, **Kamusu’l-Muhit Tercümesi**, (Ed. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra, **İslâm Hukuku Tarihi**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2006.

el-Aclûnî, Ebu’l-Fida İsmail b. Abdilhâdî el-Cerrahî, **Keşfü’l-hafâ**, 1. baskı, thk. Abdülhamid b. Ahmed, el-Mektebetü’l-asliyye, Beyrut, 2000.

el-Belhî, Kadı Ebû Ca’fer, **el-İbâne fi’r-red ale’l-muşeniûn alâ Ebî Hanîfe**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, yazma eser no: 329679.

el-Cessâs, Ebu Bekir, **Ahkâmu’l-Kur’an**, çev. Mehmet Keskin, İ’tisam Yayınları, Ankara, 2018.

el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, **es-Sıhah tâcu’l-luğati ve’s-sıhahi’l-ara-biyye**, Dâru’l-İlmi li’l-meleyîn, Beyrut, Cilt: 2.

el-Cübûrî, Abdullah Muhammed, **Fıkhu’l-İmam Evzâî**, Matbaatü’l-İrşad, Bağdat, 1977.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerif, **et-Târifât**, 1. baskı, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

el-Evzâî, Abdurrahman b. Amr Ebi Amr, **Sünenü’l-Evzâî; ehadis, âsar ve fetava**, thk. Mervan Muhammed eş-Şaar, Daru’n-Nefâis, Beyrut, 1993.

el-Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed, **Risaletün li’l-Fârâbî fir-reddi ala Yahya en-Nahvî fi’r-reddi ala Aristûtâlîs**, Tahran Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi Kütüphanesi, yazma eser no: 293C.

el-Fezârî, Şeyhulislam Ebi İshak, **Kitabu's-siyer**, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1987.

el-Gazâlî, Ebu Hamid, **Mekâsidü'l-felâsife**, thk. Süleyman Dünya, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

el-Gazâlî, Ebu Hamid, **Tehâfütü'l-felâsife**, çev. Akif Nuri, Dava Yayınları, İstanbul, basım tarihi yok.

el-Halebî, İbrahim, **er-Rahs ve'l-vaks li müstehilli'l-raks**, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafîd Efendi, yazma eser no: 453.

el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Hacer, **Keffür'rae an muharrameti lehv ves'sema'**, thk. Adil Ebu'l-Abbas, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, basım tarihi yok.

el-İsfahânî, Ebu Kasım el-Hüseyn bi'r-Ragıb, **el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Daru'l-kalem, Beyrut, 1412.

el-Kâfî, Muhammed b. Yunus es-Sühri, **Nusretü'l-fakihüs'sâlik ala men inkâri meşhuriyyetüs'sedl-i fi mezhebi Mâlik**, nşr. Muhammed Mahmûd Vüld Muhammed el-Emîn, 2003.

el-Kerderî, Şemsü'leimme Muhammed b. Abdissettar b. Muhammed, **er -Redd ve'l-intisâr alâ mezhebi imâmi'l-eimme ve sirâci'l-ümme**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 2732.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, **en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs an rudûd-i İbn-i Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe**, Mektebet-ü Ezheriyyet-i Tûras, Kahire, 2000.

el-Konevî, İbnü's Sirâc Cemaleddin, **Risale fi ref'il-yedeyn fis'salah**, Beyazıt Kütüphanesi, Velîyüddin Efendî Koleksiyonu, yazma eser no: 543708.

el-Kudûrî, Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Bağdadî, **et-Tecrîd el-mev-suatü'l-fıkhiyyetü'l-mukârene**, Dâru's-selam, Kahire, 2002.

el-Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed, **ed-Dürrü'l-münîfe fi'r-red alâ İbn Ebî Şeybe fîmâ evredehû alâ Ebî Hanîfe**, Mahtutau mktebet-i İbn-i Abbas, yazma eser no: 1197.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib, **el-Ahkâmu's-sultaniye (İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku)**, çev. Prof. Dr. Ali Şafak, Bedir Yayınları, 2021.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib, **Havi'l-kebir**, Daru'l-kutbu'l-ilmiyye, Beyrut, 1999.

el-Münâvî, Zeyneddin Muhammed, **Feyzü'l-kadîr**, 1.baskı, Mektebetü'l ticariyyeti'l-kübra, Mısır, 1356,

Emiroğlu, İbrahim, "Cedel Nedir?", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, İzmir, 1999, ss. 17-37.

en-Nemerî, İbn-i Abdilber, **Camîu'l-beyani'l-ilm ve'l-fadlih**, thk. Ebu'l-Eşbal ez-Zu-heyri, Daru'l-İbnü'l-Cevzî, Suudiyye, 1996.

en-Nemerî, İbn-i Abdilber, **İntika**, Abdü'l-Fettah Ebu Gudde, Daru'l-beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 2010.

Erkal, Mehmet "Cizye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss. 42-45.

Erkal, Mehmet, "Ganimet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, ss. 351-354.

Ese, Aziz, "Karafiye ve Edilletü'l-vahdaniyye fi'r-red ala'n-Nasraniyye isimli Eseri", **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, 2018, ss. 101-132.

Eser, Ercan, “İslam Aile Hukukunda Esaretin Evlilik Akdine Etkisi”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 18, Temmuz-Aralık, 2015, ss. 244-263.

Eser, Ercan, “İslam Hukukunda Eleştiri Metodu”, **İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II Sempozyumu Kitabı**, ed. Doç. Dr. Teceli Karasu ve Doç. Dr. Mahsum Aytepe, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 07-08. 12. 2020, ss. 365-386.

es-Saymerî, Hüseyin b. Ali, **Ahbâru Ebî Hanife ve Ashâbih**, 1974, Haydarabad.

Eşit, Dâvud, **Şemsuleimme el-Kerderî'nin “Risale fi'r-redd ale'l-İmam el-Gazâlî” Adlı Risalesinin Tahkiki, Tercümesi ve Tahlili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris “Kitab-ı Siyeri'l-Evzâî”, **el-Ümm**, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Daru'l-Vefa, 2001, ss. 171-277.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, **er-Risale**, Mustafa'l-Babi'l-Halebi ve'l-Evlad, Mısır, 1938.

eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, **el-Asl**, Matbaat-i Meclisi Dairati'l-Maarif, Haydarâbâd, 1966.

eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, **el-Hücce ala Ehl-i Medine**, nşr. Seyyid Mehdi Hasan el-Kilânî, Matbaat-i Meclisi Dairati'l-Maarif, Haydarâbâd, 1385.

eş-Şeyh, Abdüsettar, **el-İmamu'l-Evzâî şeyhu'l-İslam ve alimu ehl-i Şam**, Daru'l-kalem, Dımaşk, 2006.

et-Tancî, Muhammed b. Tavî, “İslam Mezhepleri ve Tarihi”, çev. Bekir Topaloğlu, **e-Makalât Mezhep Araştırmaları**, Cilt: 4, Sayı:1, 2011, ss. 67-96.

et-Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed, **Sünen**, 1. Baskı, thk. Şaban Arnaûtî ve diğerleri, Daru'r- risalet-i'l-alemiyye, Beyrut, 2009.

ez-Zehebî, Şemseddin, **Kitab-ı siyer-i alâmu'n-nübela**, thk. Mecnûat-i min'el-mu-hakkikiyn bi işrâfi Şeyh Şaban Arnaûtî, Müessesetü'l-risalet, 1985.

Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Muhammed, **Kitabu'l-Kâmusu'l-Muhît**, 8. baskı, Müessetü'l-risaleti't-tabiati ve'n-neşr ve't-tevziy', Beyrut, 2005.

Furkânî, Mehterhan “Kadı Ebû Ca'fer el-Belhî'ye ait el-İbâne fî'r-red ale'l-muşeniîn alâ Ebî Hanîfe, **İslam Araştırmaları Dergisi**, 2019, ss. 73-181.

Günay, Hacı Mehmet, “İbnü-z' Zemlekânî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt: 21, ss. 242-243.

Güzel, Abdurrahim, **Karabağı ve Tehafütü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, basım tarihi yok.

Hâkim eş-Şehid, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, **el-Kâfî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, yazma eser no: 288.

Hamidullah, Muhammed, **Prof. Majid Khadduri'nin “İslam Devletler Hukuku” (Şeybanî'nin Siyer'i)**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969.

Iyaz, Kadı, **Tertibü'l-medarik takribu'l-mesâlik**, 1. baskı, thk. Abdülkadir Sahrâvî ve diğerleri, Matbaati'l-fadâle, Mağrib, 1966-1970.

İbn-i Abdülhâdi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, **er-Red'alâ Ebî Bekir el-Hatîb fî mes'eleli'l-cehr bi'l-Besmele**, Dârü'l-kütübi'z-zâhiriyye, yazma eser no: 55.

İbn-i Abdülhâdi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, **Sarimu'l-münki fi reddi alas'Subkî**, thk. Akil bin Muhammed bin Zaid al-Yemeni, al-Rayan Vakfı Yayınları, Beyrut, 2003.

İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr**, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2015.

İbn-i Asâkir, Ebu'l-Kâsım, **Târih-i medînet-i Dimeşk**, thk. Ömer b. Garâmeti'l-Urmevî, Daru'l-fikr-i lit'tabâati ve neşr-i vet'tevziy, Dımaşk, 1995.

İbn-i Ebu'l-İz, Sadrettin Muhammed b. Alaaddin, **el-ittiba**, thk. Muhammed Ataullah Hanîf ve Asım b. Abdullah Garyûtî, Alemü'l-kütüb, Lübnan, h. 1405.

İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Cemalüddin, **Siretü'n-nebeviyye**, basım yeri yok, 1995.

İbn-i Kutluboğa, Zeynüddin Kasım, **Tacü't-terâcim fi tabakâti'l-hanefiyye**, Daru'l-kalem, Dimeşk, 1992, s. 153.

İbn-i Mâce, Hafız Ebi Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, **Sünen-i İbn-i Mâce**, 2. baskı, thk. Assam Musa Hâdî, Daru's-sıddık li'n-neşr, Suudiyye, 2014.

İbn-i Manzur, Cemalüddin, **Lisânü'l-Arab**, Daru's-sadr, Beyrut, h. 1414.

İbn-i Milkan, Siraceddin, **Muhtasarı istidrak el-Hafız ez-Zehebî müstedrek**, Daru'l-asıme, Riyad, h.1411.

İbn-i Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed, **Fihrist**, nşr. Eymen Fuâd Seyid, Müessesetü'l-Furkan litturasi'l-İslamî, Merkezi dirasetü'l-m ahtutati'l-İslamiyye, Londra, 2014.

İbn-i Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Hanbelî, **ez-Zeyl-i tabakat-ı hanâbile**, thk. Abdurrahman b. Süleymani'l-Useymin, Mek-tebetü'l-Abiken, Riyad, 2005.

İbn-i Rüşt, Ebu'l-Velid Muhammed, **Bidayeti'l-müctehid nihayeti'l muktesid**, el-Mektebetü'l-ticariyyetü'l-kübra, Kahire, basım tarihi yok.

İbn-i Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed, **Tabakâtu'l-kübra**, Mektebetü'l-Hanecî, Kahire, 2001.

İbnu'l-Lebbâd, Muhammed Ebu Bekir, **Kitabu'r-redd ala's-Şâfiî**, thk. Abdülmecid b. Hamde, Dârü'l-arab, Tunus, 1986.

İbnü'l-Cevzî, Ebu Ferec, **Der'ü'l-levi ve'd-daym fi savmi yevmi'l-ğaym**, thk. Casım b. Süleyman, Daru'l-beşeri'l-İslamiyye, Beyrut, 1994.

İlhan, İbrahim, **Siyeru'l-Evzâi Reddiye Geleneği**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2021.

İnanır, Ahmet, İbn-i Ebi'l-İz'in "İttiba" Adlı Risalesi Bağlamında Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi Örneğinde Taklide Dair Görüşleri, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss. 226-259.

İnce, İrfan, "Ridde", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss. 88-91.

İsmail Paşa, Bağdatlı, **Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve'l-asarühü musannifin**, Vekaletü'l-Mearif, İstanbul, 1951.

İtkânî, Kıvamüddîn Emir Kâtip, **Risale fi terki ref'il-yedeyn**, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, yazma eser no: 543700.

İzmirli, İsmail Hakkı, **İlm-i hilâf**, Dersaadet Edeb Matbaası, 1328.

Kahveci, Niyazi, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Bir Çalışma", **Dini Araştırmalar**, Cilt: 8, Sayı: 23, s. 69-91.

Kallek, Cengiz, "Haraç", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, ss. 71-88.

Kandemir, Hüseyin, **Şedd-i Rihal Hadisi (Üç Kutsal Mescide Yolculuk) ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2018.

Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattab", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1988, Cilt: 1, ss. 126-128.

Karaman, Hayrettin ve diğerleri, **Kur'an-ı Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, 8. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020.

Karaman, Hayrettin, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974.

Karaman, Hayrettin, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, Kalem Yayınları, İstanbul, 1980.

Kârlığa, H. Bekir, "Gazâlî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1996, Cilt: 13, ss. 513-530.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zünun**, ed. Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1971.

Kılıç, Şehide, **Cessas'ın Muhtasar ve Debûsî'nin el-Esrar Adlı Eserlerdeki Diyet ve Cinayetler Bölümünün Hilaf İlmi Açısından Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İbn-i Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Koca, Ferhat, “İbn Ebu’l-İz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 19, ss. 468-469.

Koca, Ferhat, “İbn-i Teymiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 20, ss. 391-405.

Köksal, M. Asım, **Caetani’ye Reddiye**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Köse, Saffet “İsnevî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 23, ss. 160-161.

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, **Camîu’l-ahkâmî’l-Kur’an**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, 2003, İstanbul, Cilt: 17.

Malik b. Enes, İmam, **Muvatta**, ed. Hüseyin Kahraman, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2020.

Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye, **el-Mu’cemü’l-vasîf**, Daru’ş-şuruk ed-devliyye, Mısır, basım tarihi yok.

Molla Gürani, Şemsüddin Ahmed b. İsmail, **er-Risale fi reddi risaleti Molla Hüsrev**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, yazma eser no: 188 / 113a.

Molla Hüsrev, Mehmed b. Feramuz, **Ecvibe ala’ Molla Gürani**, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, yazma eser no: 1051.

Muslihuddin Efendi, Hocaazade, **Tehafütü’l-Felasife**, Kahire, 1321.

Müberred, Ebu’l-Abbas Muhammed, **el-Muktedab**, nşr. Muhammed Abdülhalik Uzayme, Alemü’l-Kütüb, Beyrut, 2010.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin, **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Zihni Efendi, İsmail b. Abdülhamid el-hafız et-Trablusi, Ahmed Rıfat b. Osman Hilmi el-Garh-ı Hasari, Muhammed İzzet b. Osman Zaferanbolu, Ebu Nimetullah Muhammed Şükri b. Hasan el-Ankaravi, Dar-u Tabâat-i Amire, Türkiye, h.1334.

Öğüt, Salim, “Ebû Yûsuf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt: 10, ss. 260-265.

Öğüt, Salim, “Evzâi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 546-548.

Ömer, Ahmed Muhtar Abdülhamit, **Mu'cem el-luğatu'l-arabiyyeti'l-muasıra**, Alemü'l-kütüb, 2008.

Özel, Ahmet, “Dârülharp”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss. 536-537.

Özel, Ahmet, “Esir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 382-389.

Özel, Ahmet, “Kerderî Şemsüleimme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, Cilt: 25, ss. 276-277.

Özel, Ahmet, “Kureşî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2022, Cilt: 26, ss. 441-442.

Özen, Âdem, “İslam – Yahudî Polemiği ve Tartışma Konuları”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2000, Sayı: 9, ss. 237-256.

Özen, Şükrü, “Hilaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, ss. 527-538.

Özen, Şükrü, “İhtilaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2000, Cilt: 21, ss. 565-568.

Özer, Hasan, “Molla Hüsrev’in er-Risale fi’l-vela’sı, Molla Gürânî’nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev’in Cevabı: Tahkikli Neşir”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, 2010, Sayı: 24, ss. 173-207.

Özer, Prof. Dr. Mevlüt, **Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet – Ehl-i Bid’at**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

Paşazâde, Kemal, **Tehafüt Haşiyesi**, Ed. Doç. Dr. Ahmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Sahetmammedov, Abdylmejît, **Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî’nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017.

Sahnûn, Ebu Said Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî, **el-Müdevvenetü’l-kübra** (nşr. Zekerriyya Umeyrat), Daru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, 1994.

Salman, Yüksel, “Doğuştan ve Tarihsel Gelişimi Bağlamında İslam Hukukunda İhtilaf”, **Eskiye, İslam Hukuku Özel Sayısı**, 2020, ss. 927-960.

Sarıtepe, Erdoğan, “Debûsî’nin Hayatı ve Eserleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2008, ss. 143-169.

Serahsî, Şemsu’l-Eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebsût**, Gümüşev Yayınları, İstanbul, 2008.

Serahsî, Şemsu’l-Eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, **Şerh-i Siyeri’l-kebîr**, Şarkıyyeti’l-İ’lanat, basım yeri yok, 1971.

Sinanoglu, Mustafa, “Reddiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2007, Cilt: 34, ss. 516-521.

Subkî, Taceddin, **Kitab-ı tabakât-ı şafiiyyeti'l-kebîr** thk. Mahmud Muhammed et-Tanahi, 2. Baskı, 1992.

Subkî, Takiyüddin, **Şifâ'ü's'sekam fî ziyâreti hayri'l-enâm**, Daru'l-Kitab el-ilmîyye, Lübnan, 2008.

Suveysî, Muhammed, “Ebherî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1984, Cilt: 10, ss. 74-75.

Sümbül Sinan Efendi, Yusuf, **Risale-i tahkikiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, yazma eser no: 2073/1a-28b.

Şener, Abdülkadir, “Âbık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, ss. 306-307.

Şirâzî, Ebu İshak, **Kitab-ı tabakât-ı fukaha**, 1. baskı, Daru'l-raidi'l-arabi, basım yeri yok, 1970.

Tahâvî, Ebu Ca'fer, **İhtilafu'l-ulema**, Daru'l-beşeri'l-İslamiyye, Beyrut, 1417.

Taş, Fatıma Betül, “Yahudi Asıllı Muhtedi Bilgin Samuel b. Yahya el-Mağribî'nin Yahudiliğe Reddiyesi: İfhâmu'l-yehud”, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 18, Sayı: 47, 2015, ss. 243-269.

Topçu, Muhammed Taha, **Evzâî'nin Siyer'i Bağlamında İslam Devletler Hukuku'nun Teşekkül Süreci (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2024.

Tûsî, Aladdin Ali, **Kitabu’z-zahîra**, thk. Dr. Rıza Saade, 1981, Beyrut.

Türkiye Diyanet Vakfı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2016.

Uyar, Ahmet, “Hadisleri / Sünneti Anlamada Farklı Yaklaşımlar (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re’y Ekolleri)”, **Bilimname**, Cilt: 5, 2004, ss. 29-44.

Ünver, Ahmet Numan, “Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudurî ve Ebu’t Tayyip et-Tâberî Arasındaki Bir Münazara Bağlamında”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 39, 2019, ss. 67-91.

Ünver, Ahmet Numan, **Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebu İshâk eş-Şirâzî Örneği)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, ss. 55-67.

Vâkidî, Ebu Abdillâh Muhammed, **Kitabu’l-meğazi**, Daru’l-i’lamî, Beyrut, 1989.

Vekiloğlu, Ömer, “Hanefî Usulüne Ehl-i Hadis Eleştirileri: İstihsan Delilinin Evrimi”, **Mevzû Sosyal Bilimler Dergisi İslamî İlimler Özel Sayısı**, Ekim, 2023, ss. 517-542.

Yaman, Ahmet, “Siyer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss. 316-319.

Yaman, Ahmet, “Zimmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, Cilt: 44, ss. 434-438.

Yaşar, Mehmet Aziz, Şâfiî Mezhebinde Mezhep İçi Eleştiri Kültürüne Bir Örnek Olarak İsnevî’nin Nevevî’ye Eleştirisi, **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı III Sempozyum Kitabı**, Muş Alparslan Üniversitesi ve İslamî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 28-29. 05. 2021, ss.73-87.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Cedel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 7, ss. 208-210.

İlyas Can Yıldız, **er-Redd ‘ala Siyeri’l-Evzâî**, Daru’l İslam Yayınları, İstanbul, 2022.

Zeylâî, Abdullah b. Yusuf, **Nasbu’r-raye li-ehadisi’l-Hidaye**, el-Mektebetü’l-Mekkiyye, Cidde, 2008.

